

KWARTALNIK HISTORII NAUKI I TECHNIKI

QUARTERLY JOURNAL
OF THE HISTORY OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

KOMITET REDAKCYJNY

Redaktor Naczelny: Stefan Zamecki, *Z-ca Redaktora Naczelnego:* Wanda Grębecka
Sekretarz Redakcji: Anna Trojanowska, *członkowie Redakcji:* Paweł Komorowski,
Jarosław Włodarczyk, Robert Zaborowski, *członkowie Komitetu Redakcyjnego:* Kalina
Bartnicka, Tadeusz Bieńkowski, Paweł Komorowski, Zdzisław Mikulski, Józef
Piłatowicz, Jan Piskurewicz, Jacek Soszyński, Andrzej Śródka, Anna Trojanowska,
Bożena Urbanek, Jarosław Włodarczyk, Robert Zaborowski, Leszek Zasztowt

Streszczenia angielskie: Katarzyna Kornacka

Korekta: Dorota Kozłowska

Streszczenia opublikowanych prac są dostępne *online* w międzynarodowej bazie
danych „The Central European Journal of Social Sciences and Humanities”

Wydawnictwa IHN PAN

Adres redakcji: 00-330 Warszawa

Pałac Staszica – Nowy Świat 72 pok. 240

telefon: +48 (22) 65 72 732

fax: +48 (22) 826 61 37

e-mail: ihn@ihnpan.waw.pl

© Wydawnictwo IHN PAN Warszawa 2013
nakład 250 egz.

Wydawnictwo RETRO-ART

01-052 Warszawa, ul. Anielewicza 30/58

tel. 22 838-18-28

<http://rcin.org.pl>

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY

- J. K o r o ń s k i – Mirosław Krzyżański (1907–1965) i jego monografia
z równań różniczkowych cząstkowych 7
- M. J a s i ń s k i – Mieszkańcy Księżyca w źródłach antycznych 29
- P. K ö h l e r – Pierwsza polska wyprawa polarna 43

KOMUNIKATY I MATERIAŁY

- P. D a s z k i e w i c z – Paryska sprzedaż entomologicznej kolekcji Jerzego
Wandalina Mniszcha (1824–1881) – jedno z najważniejszych wydarzeń
dziewiętnastowiecznej zoologii 61
- J. S u p a d y – Podzwonne dla Katedry i Zakładu Historii Medycyny i Farmacji
Uniwersytetu Medycznego w Łodzi 71
- A. Ś r ó d k a – Historia medycyny w Polsce wzloty (naukowe) i upadki
(administracyjne) 83

POLEMIKI I REFLEKSJE

- K. W ó y c i c k i – „Należy dbać o to, by być sobą”. Polscy uczeni wobec PRL-u.
Wokół książek Andrzej W a l i c k i: *Idee i ludzie. Próba autobiografii*.
Warszawa 2010 i Michał G ł o w i ń s k i: *Kręgi obcości. Opowieść
biograficzna*. Kraków 2010 91
- L. Z a s z t o w t – Dlaczego Uniwersytet Wileński pierwszej połowy XIX
stulecia był najlepszy w naszej części Europy? Na kanwie książki Janiny
Kamińskiej, *Universitas Vilnensis 1793–1803. Od Szkoły Głównej Wielkiego
Księstwa Litewskiego do Imperatorskiego Uniwersytetu Wileńskiego*.
Warszawa 2011, 4520 s. 103
- A. T r o j a n o w s k a – II Wystawa Higieniczna w Warszawie (1896)
według *Kronik* Bolesława Prusa 113

RECENZJE

- T. R z e p a, C.W. D o m a ń s k i (red.) *Na drogach i bezdrożach historii
psychologii*. Lublin 2011 Wydawnictwo UMCS, ss. 276.
(A.M. Ziółkowska) 131

A. T o c z e k: <i>Lwowskie środowisko historyczne i jego wkład w kulturę książki i prasy (1860–1918)</i> . Kraków 2013 Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, ss. 464, nlb. 2 (H. Kramarz)	135
---	-----

KRONIKA

Sprawozdanie z działalności Instytutu Historii Nauki im. L. i A. Birkenmajerów PAN w roku 2012 (J. Włodarczyk, B. Wysokińska)	139
Aneks 1. Działalność naukowo-badawcza Zakładu Historii Nauk Ścisłych, Przyrodniczych i Techniki w 2012 roku (H. Lichocka)	146
Aneks 2. Sprawozdanie z działalności badawczej Zakładu Historii Nauk Społecznych, Oświaty i Organizacji Nauki (J. Piskurewicz)	154
Aneks 3. Wykaz opublikowanych monografii i artykułów naukowych	159
Aneks 4. Wykłady i referaty wygłoszone na ważnych konferencjach w kraju i za granicą	174
Aneks 5. Członkostwo w międzynarodowych gremiach naukowych	182
Aneks 6. Pełnione funkcje redaktorów naczelnych czasopism naukowych	183
Sprawozdanie z działalności Komitetu Historii Nauki i Techniki PAN w roku 2012 (K. Bartnicka, M. Piekarski)	184
41. Międzynarodowy Kongres Historii Farmacji, Paryż, 10–14 września 2013 roku (I. Arabas, E. Rutkowska)	196
Historia nauki na międzynarodowym sympozjum <i>Correspondances d'érudits: Pologne, Lituanie, France aux XVIIIe et XIXe siècles</i> na Uniwersytecie Zachodniej Bretanii w Breście (P. Daszkiewicz)	200

Jan Karolicki

Institut Matematyki

Wydział Fizyki, Matematyki i Informatyki

Politechnika Krakowska

Kraków

CONTENTS

ARTYKUŁY

J. K o r o Ń s k i – Mirosław Krzyżański (1907–1965) and his monograph
on partial differential equations 7

M. J a s i ń s k i – The Inhabitants of the Moon in Ancient Sources 29

P. K ö h l e r – The First Polish Polar Expedition 43

COMMUNICATIONS AND MATERIALS

POLEMICS AND CONTROVERSIES

REVIEWS

CHRONICLE

**OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA MATEMATYKI POLSKIEJ
W OKRESIE DZIAŁALNOŚCI NAUKOWEJ M. KRZYŻAŃSKIEGO**

Działalność naukowa Mirosława Krzyżańskiego przypada na lata 1930–1965 i obejmuje dwa zasadnicze okresy. Pierwszy, trwający 15 lat, umownie możemy nazwać okresem wileńskim i drugi, po II wojnie światowej, trwający 20 lat, to okres krakowski. Zarówno w okresie wileńskim, jak i krakowskim matematyka polska przechodziła ogromne przeobrażenia. Wiele niewątpliwie miały wpływ na działalność naukową Krzyżańskiego. Dlatego też ogłaszam w tym numerze szeroki kontekst, w jakim działał Krzyżański, aby wyraźniej uwypuklić jego miejsce w dziejach matematyki polskiej.

Choć w latach trzydziestych, zaliczających do okresu wileńskiego, w matematyce polskiej doszły się niezwykłe zmiany, niezaprzeczalnego rozwoju, który doprowadził do powstania tzw. polskiej szkoły matematycznej na najwyższym światowym poziomie naukowym. Tychotyjnie istotną rolę odgrywał XX w. w matematyce polskiej; tworzyła się awangarda matematyków krakowskich oparte początkowo o Uniwersytet Jagielloński, a od r. 1918 oraz

Jan Koroński

Instytut Matematyki
Wydział Fizyki, Matematyki i Informatyki
Politechnika Krakowska
Kraków

MIROSLAW KRZYŻAŃSKI (1907–1965) I JEGO MONOGRAFIA Z RÓWNAŃ RÓŻNICZKOWYCH CZĄSTKOWYCH

WPROWADZENIE.

OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA MATEMATYKI POLSKIEJ W OKRESIE DZIAŁALNOŚCI NAUKOWEJ M. KRZYŻAŃSKIEGO

Działalność naukowa Mirosława Krzyżańskiego przypada na lata 1930–1965 i obejmuje dwa zasadnicze okresy. Pierwszy, trwający 15 lat, umownie możemy nazwać okresem wileńskim i drugi, po II wojnie światowej, trwający 20 lat, to okres krakowski. Zarówno w okresie wileńskim, jak i krakowskim matematyka polska przechodziła ogromne przemiany, które niewątpliwie miały wpływ na działalność naukową Krzyżańskiego. Dlatego też ogólnie tylko ukażemy szerszy kontekst, w jakim działał Krzyżański, aby wyraźniej uwypuklić jego miejsce w dziejach matematyki polskiej.

Otóż w latach międzywojennych, zahaczających o okres wileński Krzyżańskiego, w matematyce polskiej dokonał się nieoczekiwany, niezwykły i zaskakujący rozwój, który doprowadził do powstania tzw. polskiej szkoły matematycznej na najwyższym światowym poziomie naukowym. Tradycyjnie istotną rolę od początku XX w. w matematyce polskiej tworzyło środowisko matematyków krakowskich oparte początkowo o Uniwersytet Jagielloński, a od r. 1918 rów-

niez o Akademię Górniczą. Po II wojnie światowej powstało także mocne środowisko naukowe przy Politechnice Krakowskiej oraz Wyższej Szkole Pedagogicznej (obecnie Uniwersytecie Pedagogicznym). Również w innych uczelniach krakowskich powstały grupy matematyków twórczo pracujących w rozmaitych dziedzinach matematyki. W Krakowie od 1948 r. działał również Państwowy Instytut Matematyczny przekształcony potem w Instytut Matematyczny Polskiej Akademii Nauk. Największe znaczenie w Krakowie przed II wojną światową (od początku XX w.) mieli S. Zaremba (1863–1942) i K. Żorawski (1866–1953). Wprawdzie Żorawski i Zaremba nie stworzyli szkół naukowych *sensu stricto*, ale zrobili coś więcej, mianowicie zorganizowali środowisko naukowe zajmujące się nowoczesnymi problemami matematyki na światowym poziomie. Ich uczniowie tworzyli już szkoły naukowe w ścisłym znaczeniu tego terminu. W 1919 r. w Krakowie powstało Polskie Towarzystwo Matematyczne, które odegrało istotną rolę w rozwoju matematyki w Polsce. Oprócz Zaremby w okresie międzywojennym w UJ profesorami matematyki byli: J. Śleszyński (1854–1931), A. Rosenblatt (1880–1947), W. Wilkosz (1891–1941), T. Ważewski (1896–1972) i F. Leja (1885–1979); natomiast w Akademii Górniczej – A. Hoborski (1879–1940). Aby uzmysłowić sobie wpływ Zaremby na środowisko matematyczne w Polsce wystarczy przytoczyć następujący fragment z opracowania A. Pelczara *O matematyce i matematykach w Uniwersytecie Jagiellońskim* zamieszczonego w *Złotej Księdze Wydziału Matematyki i Fizyki UJ* [61]. Oto ten fragment:

„U Żorawskiego doktoryzował się Franciszek Leja (1885–1979), który potem habilitował się pod kierunkiem Zaremby. Do uczniów Żorawskiego należeli Władysław Ślebodziński (1884–1972) i Antoni Hoborski (1879–1940). Pod kierunkiem Zaremby doktoraty uzyskali m.in. Alfred Rosenblatt (1880–1947), Stanisław Gołąb (1902–1980), Włodzimierz Stożek (1883–1941) i Waclaw Sierpiński (1882–1969). Habilitowali się pod kierunkiem Stanisława Zaremby (czy raczej: w wyniku współpracy z nim) m.in. Antoni Hoborski, Alfred Rosenblatt, Witold Wilkosz (1891–1941), Stanisław Gołąb, Tadeusz Ważewski (1896–1972), Juliusz Rudnicki (1881–1948), a także Stefan Mazurkiewicz (1888–1945) oraz o czym powiedziano już wyżej – Franciszek Leja. W Krakowie doktoryzował się też (1919) i habilitował (1921) Witold Pogorzelski (1895–1963), który odbył studia matematyczne w Nancy, a którego dalsza działalność związana była z Politechniką Warszawską.”

W Krakowie zajmowano się głównie analizą klasyczną (szczególnie równaniami różniczkowymi cząstkowymi rzędu pierwszego i rzędów wyższych), funkcjami analitycznymi, geometrią różniczkową, geometrią algebraiczną, logiką matematyczną i podstawami matematyki [L. Chwistek (1884–1944) i J. Śleszyński (1854–1931)].

F. Leja stał się wybitnym w skali światowej specjalistą w dziedzinie funkcji analitycznych i stworzył w tej dziedzinie szkołę naukową. Podobnie T. Ważewski, stosując w teorii równań różniczkowych metody topologiczne, stworzył szkołę naukową zwaną krakowską szkołą równań różniczkowych. Do uczniów Tadeusza Ważewskiego m.in. zaliczają się: Jacek Szarski (1921–1980), Zdzisław Opiał (1930–1974), Zbigniew Kowalski (1924–1992), Włodzimierz Mlak (1931–1994), Zofia Mikołajska-Mlakowa (1923–1993) i Andrzej Pliś (1931–1994). W Politechnice Krakowskiej po przejściu Mirosława Krzyżańskiego na UJ tematyką równań cząstkowych rzędu drugiego i wyższych intensywnie zajmował się Feliks Barański (1915–2006) wraz ze swoimi uczniami i współpracownikami rozwijając szczególnie po śmierci Krzyżańskiego efektywne metody rozwiązywania równań cząstkowych rzędu drugiego i wyższych (co w teorii równań cząstkowych jest niezwykle trudnym i ambitnym zagadnieniem). Barański doktoryzował się u Orlicza w 1958 r., a w 1963 r. habilitował się w Uniwersytecie Poznańskim. Z Barańskim ściśle współpracował Jan Musiałek (1920–1996) z AGH, gdzie kierował zakładem równań różniczkowych, który również kontynuował tematykę badawczą Mirosława Krzyżańskiego. Musiałek doktoryzował się w 1964 r. u A. Alexiewicza i habilitował się w 1971 r. w Uniwersytecie Poznańskim.

W Warszawie i Lwowie środowiska matematyczne również opierały swoją działalność o uniwersytety i politechniki. Zarówno środowisko matematyków warszawskich, jak i lwowskich sięgnęło po nowe dziedziny matematyczne.

W Warszawie głównie zajmowano się teorią mnogości z teorią funkcji rzeczywistych oraz topologią. Niewątpliwym liderem grupy matematyków warszawskich był W. Sierpiński (1882–1969). Wśród matematyków reprezentujących tzw. warszawską szkołę matematyczną najbardziej znaczącymi byli m.in.: K. Borsuk (1905–1982), S. Eilenberg (1913–1998), B. Knaster (1893–1980), K. Kuratowski (1896–1980), E. Marczewski (1907–1976), S. Saks (1897–1942) i A. Tarski (1901–1983).

W szkole lwowskiej [59] głównym kierunkiem badań była analiza funkcjonalna. Środowisko matematyków lwowskich było skupione wokół H. Steinhausa (1887–1972) i S. Banacha (1892–1945). Współpracowali z nimi m.in. M. Kac (1914–1948), S. Kaczmarz (1895–1939), S. Mazur (1905–1981), W. Orlicz (1903–1990) i S. Ulam (1909–1984).

Lwowska i warszawska szkoła matematyczna powstały szybko i w krótkim czasie osiągnęły najwyższy światowy poziom badań naukowych. Najważniejsze wyniki polskiej szkoły matematycznej okresu międzywojennego uzyskano w następujących dziedzinach: teorii zbiorów spójnych, a szczególnie w teorii kontinuuów, teorii miary, teorii prawdopodobieństwa, teorii całki, teorii równań różniczkowych cząstkowych rzędu pierwszego oraz rzędu drugiego, teorii homotopii, analizie funkcjonalnej, teorii szeregów trygonometrycznych i orto-

gonalnych, a także w logice matematycznej rozwijanej intensywnie w Warszawie i Lwowie.

Ośrodek wileński działał w oparciu o Uniwersytet Stefana Batorego. Najwybitniejszym przedstawicielem tego ośrodka był niewątpliwie A. Zygmund (1900–1992). W Wilnie działali również: W. Staniewicz (1866–1932), J. Rudnicki (1881–1948), S. Kempisty (1892–1940) oraz J. Marcinkiewicz (1910–1941) i M. Krzyżański (1907–1965).

Zygmund miał istotne wyniki na światowym poziomie w zakresie szeregów trygonometrycznych, funkcji analitycznych i rachunku prawdopodobieństwa. Rudnicki zajmował się teorią funkcji całkowitych, równaniami całkowymi i równaniami fizyki matematycznej. Kempisty zajmował się teorią mnogości, funkcjami rzeczywistymi i teorią całki. Jego twórczość była bliska zainteresowaniom warszawskiej szkoły matematycznej. U Kempistego w r. 1934 doktoryzował się M. Krzyżański z teorii funkcji rzeczywistych.

W czasie II wojny światowej matematyka polska poniosła ogromne straty. Zginęła niemal połowa wybitnych matematyków. Utracone zostały ośrodki matematyczne we Lwowie i w Wilnie. Uniwersytet Warszawski był kompletnie zniszczony. Jednak matematyka polska po wojnie odrodziła się. Były kontynuowane główne kierunki badań przedwojennych, takich jak: topologia, analiza funkcjonalna, czy też logika matematyczna. Powstały nowe kierunki badań, jak: algebra, teoria prawdopodobieństwa i inne. Znacznie wzmocniły się badania w teorii równań różniczkowych zwyczajnych i cząstkowych rzędu pierwszego, głównie w ośrodku krakowskim, gdzie powstała słynna krakowska szkoła równań różniczkowych stworzona po wojnie przez T. Ważewskiego (1896–1972). W teorii równań różniczkowych cząstkowych rzędu drugiego w środowisku krakowskim kluczowe znaczenie odegrał po II wojnie światowej m.in. M. Krzyżański. Prace Krzyżańskiego merytorycznie mogą być traktowane jako kontynuacja tematyki badawczej S. Zaremby, chociaż Zaremba i Krzyżański nie zetknęli się osobiście.

Trzeba jeszcze dodać, że również w Poznaniu przy Uniwersytecie Poznańskim po odzyskaniu przez Polskę niepodległości zaczęło się tworzyć środowisko matematyczne, które nabrało dużego znaczenia po przejściu w 1937 r. W. Orlicza (1903–1990) do Poznania.

BIOGRAFIA MIROŚLAWA KRZYŻAŃSKIEGO

Mirosław Krzyżański (Godzimir Mirosław Krzyżański) urodził się 31 października 1907 r. w Sergiewie (tak nazwę miejscowości swojego urodzenia pisał w swoich życiorysach M. Krzyżański) [52]. Miał dwie siostry Romualdę (po mężu Śnieżko) i Halinę (po mężu Pławska). Ojciec Krzyżańskiego, Józef, był ziemianinem, a matka Wanda z Osipowiczów była farmaceutką, a potem

nauczycielką. Zmarła w 1950 r. (Sam Krzyżański we własnoręcznym życiorysie w latach 50. pisał, że jego ojciec był buchalterem (bo był buchalterem w swoim majątku). W 1921 r. zmarł ojciec Krzyżańskiego. W tym samym r. rozpoczął naukę w trzeciej klasie Gimnazjum im. J. Lelewela w Wilnie, które ukończył zdając maturę w 1927 r. Zaraz po maturze rozpoczął studia matematyczne na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Studia te ukończył w styczniu 1931 r. uzyskując stopień magistra filozofii w zakresie matematyki [52]. Jego praca magisterska dotyczyła równań różniczkowych o różniczkach zupełnych drugiego rzędu [53]. Jeszcze w czasie studiów od 01.12.1929 do 01.09.1931 r. pełnił funkcję zastępcy asystenta przy III Katedrze Matematyki Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Od 1 września 1932 r. do 1 września 1934 r. uczył matematyki i fizyki w gimnazjum w Drohiczyźnie nad Bugiem. W tym czasie oprócz nauczania w szkole Krzyżański intensywnie pracował naukowo, początkowo w dziedzinie teorii funkcji rzeczywistych. Studiował teorię całki Lebesgue'a i pewne jej uogólnienia, a mianowicie całkę Denjoy i Perrona. Uzyskał pewne wyniki dotyczące różniczkowania całki Lebesgue'a względem parametru, a potem pracował nad określeniem całki podwójnej odpowiadającej całce Denjoy [54]. Te wyniki były wystarczające, aby w 1934 r. uzyskać w Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie stopień doktora filozofii w zakresie matematyki na podstawie rozprawy *O uogólnionych funkcjach bezwzględnie ciągłych dwóch zmiennych* [2] (dodatek do „Rocznika PTM”, t. 6, (1934), 1–35). Promotorem w przewodzie doktorskim Krzyżańskiego był Stefan Kempisty. Następnie w r. szkolnym 1934/35 uzyskał stypendium Funduszu Kultury Narodowej i udał się na uzupełniające studia najpierw do Warszawy [52], gdzie studiował pewne zagadnienia z teorii funkcji zmiennej rzeczywistej [54], a potem do Lwowa, gdzie zgłębiał zagadnienia związane z równaniami różniczkowymi cząstkowymi. We Lwowie nawiązał ścisłą współpracę z Juliuszem Schauderem (1899–1943). Pod wpływem Schaudera Krzyżański zainteresował się równaniami różniczkowymi cząstkowymi typu hiperbolicznego. W następnych latach głównie zajmował się równaniami różniczkowymi cząstkowymi typu eliptycznego i parabolicznego rzędu drugiego. W 1936 r. Mirosław Krzyżański złożył egzamin nauczycielski [52]. Po zakończeniu stypendium w latach od 1 września 1936 r. do 1 lipca 1940 r. był nauczycielem w Prywatnym Gimnazjum Męskim OO Jezuitów w Wilnie, a od 1 września 1940 r. do 1 września 1941 r. pracował jako nauczyciel w III Szkole Średniej w Wilnie [52].

W dniu 12 lipca 1937 r. M. Krzyżański zawarł związek małżeński z Anną z Iżyckich, córką Władysława Iżyckiego i Anny ze Smilginów [52]. Krzyżańskim urodziło się pięcioro dzieci – dwóch synów Andrzej (ur. w 1938) i Tadeusz (ur. w 1940) oraz trzy córki: Maria-Ludwika (ur. w 1942), która zginęła w 1951 r. pod kołami tramwaju niemal na oczach swojego ojca, Jadwiga (ur. w 1950) i Barbara (ur. w 1954).

W roku akademickim 1938/39 prowadził także wykład zlecony w Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie z równań różniczkowych nt. *Metody rozwiązywania równań różniczkowych* oraz ćwiczenia związane z tym wykładem [52].

Po wkroczeniu Niemców w 1941 r. do Wilna przeniósł się z rodziną do matki do folwarku Lucynka w okolicach Iwieńca w powiecie wołyńskim na wileńszczyźnie [52]. W 1943 r. znów powrócił do pracy jako nauczyciel i tak od 1 września 1943 r. do 1 sierpnia 1944 r. pracował w szkole handlowej w Wołoczyńcu, a od 1 września 1944 r. do 1 czerwca 1945 r. w szkole średniej w Iwieńcu [52].

Po wojnie, w 1945 r. w ramach tzw. repatriacji z ZSRR przybył do Krakowa. Od 1 lipca 1945 r. Krzyżański został zatrudniony na stanowisku starszego asystenta w Politechnice Śląskiej z siedzibą w Krakowie. Następnie po przeniesieniu we wrześniu 1945 r. Politechniki Śląskiej do Gliwic z dniem 1 listopada 1945 r. został zatrudniony na stanowisku adiunkta na Wydziałach Politechnicznych AG (od 1949 AGH), czyli w Politechnice Krakowskiej, gdyż w r. 1954 Wydziały te (Wydział Architektury, Inżynierii i Komunikacji posiadały pełną autonomię, wyrażającą się oddzielnym zarządzaniem i administracją, osobnym budżetem oraz Senatem, którego przewodniczącym był odrębny prorektor) zostały przekształcone w samodzielną uczelnię nazwaną Politechniką Krakowską z datą założenia od 1 lipca 1945 r. [62]. Na stanowisku adiunkta Krzyżański pracował do 1 lutego 1948 r. [53]. W tymże roku na Uniwersytecie Jagiellońskim został przeprowadzony przewód habilitacyjny Krzyżańskiego na podstawie rozprawy habilitacyjnej [11] *Sur le problème de Dirichlet pour l'équation linéaire du type elliptique dans un domaine non borné*. „Rendiconti dell'Accademia Nazionale dei Lincei, Classe di Scienze fisiche, matematiche e naturali”, 4 (1948), 408–416. W opracowaniu Jacka Szarskiego [65] mylnie podano, że Krzyżański uzyskał habilitację na podstawie pracy *Sur les solutions de l'équation linéaire du type parabolique déterminées par les conditions initiales* [9] i [10]. Informacja ta była potem powielana w innych opracowaniach. Rzeczywiście Krzyżański w swoim podaniu z 1946 r. zwracał się do Rady Wydziału Matematyczno-Fizyczno-Chemicznego UJ o przeprowadzenie przewodu habilitacyjnego na podstawie prac [9] i [10]. Jednak w roku 1948 uzyskał habilitację na podstawie pracy [11], której polska wersja językowa znajduje się w [53] i nosi tytuł *O zagadnieniu Dirichleta dla równań liniowych typu eliptycznego w obszarach nieograniczonych*. Od 1 lutego do 1 lipca 1949 r. Krzyżański pracował na stanowisku zastępcy profesora. W dniu 1 lipca 1949 r. został mianowany profesorem nadzwyczajnym Wydziałów Politechnicznych AGH przekształconych później w Politechnikę Krakowską. Oprócz pracy w PK, gdzie w Katedrze Matematyki Politechniki Krakowskiej prowadził słynne seminarium z równań cząstkowych, od r. 1949 Krzyżański prowadził również seminarium i wykład nt. *Wybrane zagadnienia z zakresu równań różniczkowych o pochodnych cząstkowych* [52] w Państwowym Instytucie Matematycznym (od

1952 r. w Instytucie Matematycznym PAN). Od 1 września 1952 r. do 28 lutego 1953 r. prowadził również wykład zlecony nt. *Elementy rachunku prawdopodobieństwa i statystyki matematycznej* na Wydziale Matematyczno-Fizyczno-Chemicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego, a w latach 1953–1954 również wykład specjalny nt. *Równania o pochodnych cząstkowych* w Uniwersytecie Warszawskim. W r. 1954 Krzyżański został mianowany profesorem zwyczajnym Katedry Matematyki Wydziału Budownictwa Lądowego Politechniki Krakowskiej. Jednocześnie pełnił funkcję kierownika międzywydziałowej Katedry Matematyki PK. Od 1 października 1955 r. decyzją ministra został przeniesiony na stanowisko profesora nadzwyczajnego przy Katedrze Funkcji Analitycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego. Profesorem zwyczajnym UJ został od 12 stycznia 1961 r. [52], a od 1 września 1963 r. został kierownikiem Katedry Funkcji Analitycznych UJ po przejściu F. Leji na emeryturę. Krzyżański miał ogromne zasługi w kształceniu kadr naukowych. Prowadził seminarium w ramach Katedry Funkcji Analitycznych UJ i seminarium w Instytucie Matematycznym PAN. Był promotorem w dziewięciu przewodach doktorskich. W PK wypromował trzech doktorów (Jan Burzyński – 1955, Genowefa Majcher – 1956 i Zdzisław Siedmiograj – 1959), a w UJ sześciu, a w zasadzie siedmiu (Irena Łojczyk-Królikiewicz – 1960, Piotr Besala – 1961, Zdzisław Frydrych – 1961, Bogdan Choczewski – 1962, Eugeniusz Śliwiński – 1963, Alina Dawidowicz – 1965 i Marian Łuczyński, którego egzamin doktorski odbył się w czerwcu 1965 r., a obrona pracy doktorskiej w 1966 r., po śmierci Krzyżańskiego. Formalnym promotorem Łuczyńskiego został J. Szarski (1921–1980). Krzyżański wielokrotnie wyjeżdżał za granicę utrzymując żywe kontakty naukowe z wieloma znaczącymi matematykami. Zapraszany na wykłady i konferencje naukowe prezentował swoje wyniki naukowe we Włoszech, Rumunii, Czechosłowacji i na Węgrzech. Opublikował 41 prac naukowych i obszerną dwutomową monografię [46], [47] (1971) w języku angielskim z równań różniczkowych cząstkowych rzędu drugiego poprzedzoną wydaniem w wersji polskojęzycznej [44] (1957), [45] (1962) oraz, jeszcze wcześniej, wydaniem dwutomowego skryptu [42] (1951), [43] (1952). Monografia Krzyżańskiego w języku angielskim ukazała się sześć lat po śmierci autora. Jednak zdążył on jeszcze przed śmiercią przygotować jej tekst do druku. Ponadto w 1948 r. nakładem Koła Mechaników Wydziału Komunikacji Akademii Górniczej w Krakowie wydrukowano dwa skrypty – stenogramy wykładów M. Krzyżańskiego z geometrii analitycznej [49] i rachunku różniczkowego funkcji jednej zmiennej [50] i [51].

W UJ Mirosław Krzyżański pełnił funkcję prodziekana w latach 1958/59 i 1959/60, a w latach 1959/60 i 1960/61 był prezesem Oddziału Krakowskiego Polskiego Towarzystwa Matematycznego.

Mirosław Krzyżański zmarł nagle w dniu 1 grudnia 1965 r. na atak serca w wieku 58 lat. Został pochowany na Cmentarzu Rakowickim w Krakowie.

2. MONOGRAFIA Z RÓWNAŃ RÓŻNICZKOWYCH CZĄSTKOWYCH RZĘDU DRUGIEGO

Monografia Mirosława Krzyżańskiego *Równania różniczkowe cząstkowe rzędu drugiego*, cz.I, PWN, Warszawa, 1957, 617 stron oraz *Równania różniczkowe cząstkowe rzędu drugiego*, cz.II, PWN, Warszawa, 1962, 445 stron, jest bez wątpienia jego największym dziełem. Została ona również wydana po śmierci autora, ale jeszcze za życia przez niego przygotowana, w języku angielskim: *Partial differential equations of second order*, vol. I, PWN, Warszawa, 1971, pp. 562 oraz *Partial differential equations of second order*, vol. II, PWN, Warszawa, 1971, pp. 407. Podstawą wspomnianej monografii były skrypty: *Równania liniowe o pochodnych cząstkowych drugiego rzędu*, cz.I, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, 1951, stron 226 oraz *Równania liniowe o pochodnych cząstkowych drugiego rzędu*, cz.II, PWN, 1952, stron 337, pisane jeszcze w czasie pracy Krzyżańskiego w Politechnice Krakowskiej. Do współdziałania w tym przedsięwzięciu zaangażował wielu matematyków, głównie pracowników Katedry Matematyki Politechniki Krakowskiej. Sam Krzyżański zbierał materiały w formie oryginalnych prac naukowych, monografii i książek referował na seminariach [55] i wnikliwie analizował porównując materiały z własnymi wynikami i wynikami innych matematyków aktualnie najnowszymi w literaturze przedmiotu, opracowując własne ujęcie analizowanych zagadnień. Krzyżański prowadził seminarium z równań różniczkowych cząstkowych początkowo w Politechnice Krakowskiej, a następnie w Państwowym Instytucie Matematycznym (od r. 1952 w Instytucie Matematycznym PAN). W seminariach tych brało udział wiele osób spoza Katedry Matematyki Politechniki Krakowskiej. Licznie przyjeżdżali matematycy z innych ośrodków naukowych krajowych i zagranicznych. W seminarium tym uczestniczyli również fizycy i przedstawiciele nauk technicznych, w szczególności matematycy skupieni wokół Witolda Pogorzelskiego z Warszawy. Monografia Krzyżańskiego zdaniem, Jacka Szarskiego [65], była nie tylko podręcznikiem z równań różniczkowych cząstkowych, ale pierwszą monografią z zakresu równań różniczkowych cząstkowych w polskim piśmiennictwie matematycznym. Szarski w [65] stwierdza, że monografia Krzyżańskiego nie ma sobie równej w światowej literaturze matematycznej, pod względem zakresu i bogactwa materiału, precyzji i wyczerpującego omówienia teorii liniowych równań różniczkowych drugiego rzędu, bazująca na aparacie klasycznej analizy matematycznej.

Przedstawiona tu opinia J. Szarskiego o monografii Krzyżańskiego jest całkowicie słuszna za wyjątkiem tego, że monografia Krzyżańskiego była pierwszą monografią z równań cząstkowych w polskim piśmiennictwie matematycznym. Otóż pierwszą monografią z zakresu równań różniczkowych, o której można wyrazić podobną opinię do opinii Szarskiego, jest monografia Władysława

Zajączkowskiego [66] *Wykład nauki o równaniach różniczkowych*, wydana 80 lat przed monografią Krzyżańskiego w 1877 r. przez Towarzystwo Nauk Ścisłych w Paryżu. Monografia Zajączkowskiego liczy 900 stron [60]. Wówczas było to pierwsze na świecie tak obszerne opracowanie zawierające zarówno równania różniczkowe zwyczajne, jak i równania różniczkowe cząstkowe, odzwierciedlające stan wiedzy z teorii równań różniczkowych do lat 70. XIX w. Nie istniało wtedy podobne opracowanie w literaturze światowej. W języku polskim w tamtych czasach funkcjonowało przetłumaczone przez Niemczewskiego dzieło Lacroix, w którym znajdowały się tylko podstawy równań różniczkowych. Także ówczesne podręczniki obcojęzyczne z równań różniczkowych napisane przez: Duhamela, Sturma, Schlömilcha, Boole'a, Nataniego i Mingo nie dorównywały zawartością i aktualnością podręcznikowi Zajączkowskiego.

Monografia Zajączkowskiego składa się z czterech części i zawiera XXIX rozdziałów oraz obszerny dodatek. Część czwarta tej monografii (rozdziały XXI–XXIX na ponad 360 stronach) traktuje o równaniach różniczkowych rzędu pierwszego i wyższych. Więcej informacji o monografii Zajączkowskiego można znaleźć w [60]. Opinię Szarskiego o monografii Krzyżańskiego podzielało wielu wybitnych matematyków. W dalszym ciągu bardziej szczegółowo scharakteryzujemy monografię Krzyżańskiego.

Część I monografii Krzyżańskiego [44], [56] głównie dotyczy teorii równań eliptycznych i parabolicznych w kontekście teorii potencjału. Zawiera również teorię funkcji harmonicznych. Część ta składa się z obszernego 10-cio stronicowego wstępu, (który zawiera pewne informacje historyczne o równaniach cząstkowych i pewne pojęcia wstępne dotyczące zbiorów, obszarów, funkcji i ich pochodnych, a także informacje wstępne o równaniach różniczkowych cząstkowych), dziewięciu rozdziałów zasadniczych i pięciu dodatków. Dodatki te opracowali: M. Krzyżański, S. Łojasiewicz i A. Pliś – dodatek I o ogólnym sformułowaniu (przy słabszych założeniach niż te, które występują w podręcznikach analizy matematycznej) twierdzenia Greena (Greena-Gaussa-Ostrogradskiego); F. Barański (trzy dodatki II, III i IV) – dodatek II – o objętości i powierzchni kuli w przestrzeni m -wymiarowej, dodatek III – o przedłużeniu dziedziny funkcji ciągłej ze zbioru domkniętego na całą przestrzeń przy zachowaniu ciągłości i normy funkcji (jest to uogólnienie pewnego twierdzenia Lebesgue'a z 1907 r.) i dodatek IV – zawierający twierdzenie Weierstrassa-Tonelliego o aproksymacji funkcji ciągłej z 1910 r.; A. Pliś – dodatek V – o pewnym wyznaczniku funkcyjnym. W wersji angielskojęzycznej zrezygnowano z dodatków I – V dodając trzystronicowy *appendix* dotyczący pewnego problemu wariacyjnego dla równania eliptycznego opracowany przez Jana Bochenka (1927–2009).

W rozdziale I monografii Krzyżańskiego jest rozważane zagadnienie Cauchy'ego w dziedzinie funkcji analitycznych. Rodział II zawiera charaktery-

styki dla równań cząstkowych rzędu pierwszego i drugiego oraz klasyfikacje równań cząstkowych rzędu drugiego i rzędów wyższych, a także klasyfikacje równań cząstkowych nieliniowych. Omawiane są tu również równania cząstkowe o dwóch zmiennych niezależnych z ich postacią kanoniczną. Przedmiotem rozdziału III są zagadnienia graniczne, ich rodzaje i związek z problemami fizyki. Omawiane jest tu również zagadnienie Cauchy'ego z warunkami nieanalitycznymi. Rozdział IV dotyczy równań liniowych sprzężonych i wzoru podstawowego Greena mającego tę samą postać dla wszystkich typów równań rzędu drugiego. W rozdziale V rozważane jest zagadnienie jednoznaczności rozwiązań problemów granicznych dla równań cząstkowych rzędu drugiego i ciągła zależność ze względu na warunki graniczne. W rozdziale VI omawiane jest równanie Laplace'a i teoria funkcji harmonicznych w kontekście równań różniczkowych cząstkowych. W rozdziale VII rozważana jest teoria potencjału w kontekście funkcji harmonicznych i równań cząstkowych eliptycznych, a w szczególności równania Poissona. W rozdziale VIII są rozważane liniowe równania eliptyczne również w postaci ogólnej. Wreszcie równania paraboliczne są przedmiotem rozdziału IX – ostatniego rozdziału części I monografii Krzyżańskiego. Metoda potencjałowa i równania całkowe są tu zasadniczym narzędziem badawczym równań liniowych parabolicznych rzędu drugiego. Metoda ta daje najsilniejsze wyniki w teorii równań różniczkowych cząstkowych.

Część II monografii Krzyżańskiego [45], [57] zasadniczo dotyczy równań cząstkowych typu hiperbolicznego, ogólnej teorii układów równań cząstkowych, wybranych równań nieliniowych i specjalnej postaci równań cząstkowych rzędu czwartego, a także zawiera zarys teorii wartości i funkcji własnych z zastosowaniem tej teorii do rozwiązywania zagadnień granicznych (metoda Fouriera). W tej części rozważana jest również transformata Laplace'a w kontekście równań różniczkowych cząstkowych. Część druga składa się z siedmiu rozdziałów zasadniczych (numerowanych od X do XVI) i dwóch dodatków o funkcjach specjalnych. Pierwszy dodatek o funkcjach Bessela opracował M. Życzkowski, a dodatek drugi o funkcjach kulistych opracował J. Golecki. Należy tu nadmienić, że istotny wkład w opracowanie rozdziału XIV o wartościach i funkcjach własnych miał F. Barański (wynika to z przedmowy M. Krzyżańskiego do części drugiej jego monografii [45]).

W rozdziale X rozważane są charakterystyki jako powierzchnie nieregularności rozwiązań równań różniczkowych cząstkowych rzędu drugiego.

W rozdziale XI omawiane są równania różniczkowe cząstkowe rzędu drugiego typu hiperbolicznego o dwóch zmiennych niezależnych, a w rozdziale XII rozważane są takie równania o większej ilości zmiennych niezależnych.

Bardzo interesujący rozdział XIII zawiera podstawowe wiadomości o pewnych specjalnej postaci równaniach cząstkowych rzędu czwartego. Omawiane jest tu równanie biharmoniczne i informacyjnie równanie poliharmoniczne,

a także iterowane równanie paraboliczne rzędu czwartego, czyli równanie biparaboliczne, które jest typu eliptyczno-parabolicznego, a nie parabolicznego, jak pisze autor monografii na stronie 202. W tym rozdziale omawiane jest również równanie belki drgającej. Rozdział XIV dotyczy teorii wartości i funkcji własnych w kontekście równań różniczkowych i metody Fouriera rozdzielania zmiennych. Rozdział XV dotyczy transformaty Laplace'a w kontekście równań różniczkowych zwyczajnych i cząstkowych. Wreszcie ostatni rozdział XVI zawiera pewne informacje o równaniach nieliniowych i o układach równań różniczkowych cząstkowych.

3. WAŻNIEJSZE REZULTATY NAUKOWE MIROSLAWA KRZYŻAŃSKIEGO

W początkowym okresie działalności naukowej, przed drugą wojną światową, badania naukowe Krzyżańskiego skupiały się na tematyce wchodzącej w zakres teorii funkcji rzeczywistych. Z tej dziedziny w r. 1934 uzyskał doktorat w Uniwersytecie Wileńskim na podstawie pracy pt.: *O uogólnionych funkcjach bezwzględnie ciągłych dwóch zmiennych* [2], w której zajmuje się uogólnieniem pojęcia całki Denjoy na funkcje dwóch zmiennych. Tym samym zagadnieniem zajmuje się w pracach [3] i [7]. W pierwszej swojej pracy [1] Krzyżański formułuje warunek konieczny i wystarczający na to, aby w przypadku funkcji podcałkowej o wahaniu skończonym względem parametru, zachodził klasyczny wzór na różniczkowanie względem parametru pod znakiem całki. W pracy [6] Krzyżański rozważa własności pochodnych cząstkowych funkcji dwóch zmiennych, o wahaniu skończonym w sensie Hardy'ego.

Jeszcze przed drugą wojną światową, będąc na stypendium Funduszu Kultury Narodowej we Lwowie, zajmował się Krzyżański równaniami różniczkowymi cząstkowymi typu hiperbolicznego rzędu drugiego. Nawiązał tam współpracę naukową z Juliuszem Schauderem. Pod wpływem Schaudera w pracy [4] uzyskał oszacowania typu Friedrichsa i Levy'ego dla rozwiązania równania liniowego hiperbolicznego rzędu drugiego. W pracy [5] wspólnie z Schauderem, przy wykorzystaniu oszacowań uzyskanych przez Krzyżańskiego i poprzez zastosowanie twierdzenia Schaudera o punkcie stałym, wykazali istnienie rozwiązania problemu mieszanego dla quasi-liniowego równania hiperbolicznego o współczynnikach nieanalitycznych.

Dziedziną, w której Mirosław Krzyżański miał największe osiągnięcia, są równania różniczkowe cząstkowe typu parabolicznego i eliptycznego. Tymi równaniami Krzyżański głównie zajmował się po drugiej wojnie światowej w Krakowie. Skoncentrował się na następujących grupach zagadnień:

1. Jednoznaczność, istnienie i zasada ekstremum rozwiązań problemów granicznych dla równań cząstkowych typu eliptycznego i parabolicznego.

W pracach [8], [9], [10] i [38] Krzyżański wykazał, że przy stosownych założeniach o współczynnikach równania w tzw. klasie E_2 istnieje dokładnie jedno rozwiązanie problemu Cauchy'ego i pierwszego problemu Fouriera. (Klasa E_2 jest to klasa funkcji u określonych dla dowolnych x i takich, że istnieją stałe dodatnie M i K takie, że spełniona jest nierówność: $|u(x,t)| \leq M \exp(K|x|^2)$). Są to istotne uogólnienia rezultatów uzyskanych wcześniej przez M. Picone i A. Tichonowa [63]. W pracach [11] i [12] jest rozważany problem istnienia i jednoznaczności dla rozwiązań równań typu eliptycznego. W pierwszej z tych prac udowodniono twierdzenie o istnieniu rozwiązania problemu Dirichleta dla liniowego równania eliptycznego w obszarze nieograniczonym, przy założeniu, że w obszarach ograniczonych rozważany problem graniczny ma rozwiązanie. W drugiej z wymienionych tu prac wykazano twierdzenie o istnieniu i jednoznaczności rozwiązania z nieciągłymi warunkami brzegowymi. W pracy [13] udowodniono twierdzenie o istnieniu i o jednoznaczności rozwiązania równania parabolicznego z nieciągłymi warunkami początkowymi. W pracach [15] i [26] rozważa się istnienie i jednoznaczność rozwiązania drugiego i trzeciego zagadnienia brzegowego dla równań eliptycznych i parabolicznych w obszarach ograniczonych lub nieograniczonych. W tej ostatniej pracy dodatkowo jest rozważana zasada ekstremum dla równania parabolicznego. W pracy [17] wykazano istnienie i jednoznaczność problemu brzegowego dla równania przewodnictwa cieplnego w warstwie nieograniczonej czasowo. W [20] jest rozważane zagadnienie istnienia i jednoznaczności problemu Dirichleta w półprzestrzeni. Zasada ekstremum wraz z pewnymi oszacowaniami dla rozwiązań równania parabolicznego klasy E_2 w obszarach nieograniczonych rozważana jest w pracy [23], a w pracach [24], [29] i [30], przy nieograniczonych współczynnikach $b_j(x,t)$ i $c(x,t)$ w ogólnym równaniu parabolicznym

$$\sum_{i,j=1}^n a_{ij}(x,t)u_{x_i x_j} + \sum_{j=1}^n b_j(x,t)u_{x_j} + c(x,t)u = u_t, \quad x = (x_1, x_2, \dots, x_n)$$

mając określony wzrost przy $|x| \rightarrow \infty$, są rozważane podobne zagadnienia jak w pracy [23] dla równania parabolicznego. W pracy [33] wykazano jednoznaczność rozwiązania problemu Cauchy'ego dla ogólnego równania parabolicznego. Praca [34] ma charakter przeglądowy i dotyczy ważniejszych wyników uzyskanych dla rozwiązań równań typu parabolicznego w obszarach nieograniczonych.

2. Zagadnienia związane z rozwiązaniem podstawowym dla równania cząstkowego typu parabolicznego.

Tym zagadnieniom poświęcone są prace [14], [16], [18], [25], [31], [36], i [39]. W pracach [14] i [16] pokazano, że każde

rozwiązanie u równania przewodnictwa ciepłego w warstwie czaso-przestrzennej dla zmiennej czasowej $t \in [0, T)$ jest rozwiązaniem podstawowym, o ile spełnione są następujące warunki: $u \geq 0$, $u(x, 0) = 0$ dla $x \neq 0$ oraz

$$\int_{-\infty}^{\infty} u(x, t) dx = 2\sqrt{\pi}$$

Podobne twierdzenia dla nieujemnych rozwiązań ogólnego jednorodnego liniowego równania parabolicznego postaci:

$$\sum_{i,j=1}^n a_{ij}(x, t) u_{x_i x_j} + \sum_{j=1}^n b_j(x, t) u_{x_j} + c(x, t) u = u_t, \quad x = (x_1, x_2, \dots, x_n)$$

uzyskano w pracach [36] i [39]. Pokazano tu, że rozwiązanie spełniające warunki $u \geq 0$, $u(x, 0) = 0$ dla $x \neq 0$, dla jest rozwiązaniem podstawowym. Przedmiotem pracy [18] jest konstrukcja rozwiązania podstawowego dla ogólnego równania parabolicznego w przypadku dwóch zmiennych niezależnych, natomiast w pracy [25] wykazano twierdzenie o jednoznaczności, istnieniu i o nieujemności rozwiązania podstawowego dla ogólnego równania parabolicznego, przy czym współczynnik może być nieograniczony, jednak musi spełniać nierówność: $c(x, t) \leq A^2 |x|^2 + B$. W pracy [31] wykazano analogiczne twierdzenie jak w pracy [25], ale przy słabszym założeniu o współczynniku c . Mianowicie współczynnik ten musi spełniać tylko nierówność $c(x, t) \leq A^2 |x|^2 + B$ (bez modułu z lewej strony).

- 3. Zagadnienia związane z asymptotycznym zachowaniem się rozwiązań równania parabolicznego przy zmiennej czasowej zmierzającej do nieskończoności.** Zagadnienia tego typu są rozważane w pracach [19], [21], [22], [27] i [40]. W pracy [19] jest udowodnione twierdzenie o zbieżności rozwiązania (przy zmiennej czasowej dążącej do nieskończoności) pierwszego problemu Fouriera dla równania parabolicznego w przypadku dwóch zmiennych niezależnych rozważanego w warstwie czaso-przestrzennej $x \in [0, 1], t \in [0, \infty)$ do rozwiązania odpowiedniego równania eliptycznego. W pracy [21] uzyskano podobne twierdzenie jak w pracy [19], ale w innym obszarze, a mianowicie w ćwierć-czaso-płaszczyźnie $x \in [0, \infty)$. Podobne twierdzenia do prac [19] i [21] uzyskano w pracy [40] dla pierwszego zagadnienia Fouriera, a w przypadku pracy [27] w przypadku trzeciego problemu Fouriera. Wreszcie w pracy [22] badane są asymptotyczne własności przy $t \rightarrow \infty$ pewnych potencjałów ciepłych i całki Fouriera-Poissona dla równania przewodnictwa ciepłego.

Krzyżański poświęcił także nieco uwagi równaniom różniczkowym i różniczkowo-całkowym w kontekście rachunku prawdopodobieństwa. I tak w pracy [28] wykazał twierdzenie, że funkcja graniczna rozkładu ciągu procesów stochastycznych z czasem dyskretnym spełnia niejednorodne równanie

dyfuzji (przewodnictwa cieplnego). W pracy [32] Krzyżański nawiązuje do badań nad procesem dyfuzji Mariana Smoluchowskiego i podaje sposób wyznaczenia pewnej klasy rozwiązań równania całkowego Smoluchowskiego. Natomiast w pracach [35] i [37] zajmuje się zasadą maksimum w kontekście równania różniczkowo-całkowego procesu stochastycznego Markowa.

Dwa lata po śmierci Krzyżańskiego, w 1967 r. ukazała się drukiem ostatnia i jak na owe czasy bardzo nowatorska praca naukowa [41], którą Mirosław Krzyżański wysłał do redakcji *Colloquium Mathematicum* tuż przed swoją śmiercią. Zmarł 1 grudnia 1965 r., a praca ta dotarła do redakcji 13 grudnia, dwa tygodnie po śmierci autora. Umknęła ona uwadze wszystkich autorów opisujących dotąd dorobek naukowy Krzyżańskiego. Jest bez wątpienia jedną z najważniejszych prac w jego dorobku naukowym. Rozważa w tej pracy problem Cauchy'ego dla liniowego parabolicznego równania w warstwie czasoprzestrzennej $t \in [0, T]$, $X \in R^m$ z funkcją początkową $\varphi(X)$ ciągłą w R^m . Wykorzystując twierdzenie Riesz o jednoznaczności istnienia miary $\mu(t, X, E)$ w klasie zbiorów borelowskich na kuli $K_0 \subset R^m$ oraz w oparciu o własne wyniki uzyskane w pracach [10], [24], i [34]. Krzyżański konstruuje miarę μ , taką że w klasie E_2 ww. zagadnienie Cauchy'ego ma jedyne rozwiązanie

$$u(t, X) = \int_{R^m} \varphi(Y) \mu(t, X; dY)$$

w rozważanej warstwie czasoprzestrzennej.

BIBLIOGRAFIA

CZĘŚĆ I. WYKAZ PUBLIKACJI MIROSLAWA KRZYŻAŃSKIEGO

A. Prace naukowe:

- [1] *Sur la dérivation de l'intégrale par rapport au paramètre*. Sprawozdania z posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, Wydział III 26 (1933) s. 96–104.
- [2] *O uogólnionych funkcjach bezwzględnie ciągłych dwóch zmiennych*. Dodatek do „Rocznika Polskiego Towarzystwa Matematycznego” 6 (1934) s. 1–35.
- [3] *Sur les fonctions absolument continues généralisées de deux variables*. „Comptes Rendus de l'Académie des Sciences” Paris (1934) s. 2058–2060.
- [4] *Sur les évaluations pour une équation du type hyperbolique*. „Studia Mathematica” 5(1935) s. 151–154.

- [5] Wspólnie z J. Schauderem: *Quasilineare Differentialgleichungen zweiter Ordnung vom hyperbolischen Typus. Gemischte Randwertaufgaben*. „Studia Mathematica” 6 (1936) s. 162–189.
- [6] *Sur les fonctions à variation bornée au sens de Hardy*. „Prace Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, Wydział Nauk Matematycznych i Przyrodniczych” 12 (1937) s. 1–3.
- [7] *Sur l’extension de opération intégrale de Denjoy aux fonctions de deux variables*. „Prace Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, Wydział Nauk Matematycznych i Przyrodniczych” 13 (1938) s. 1–11.
- [8] *Sur les solutions des équations du type parabolique déterminées dans une région illimitée*. „Bulletin of the American Mathematical Society” 47 (1941) s. 911–915.
- [9] *Sur les solutions de équation linéaire du type parabolique déterminées par les conditions initiales*. „Annales de la Société Polonaise de Mathématique” 18 (1945) s. 145–156.
- [10] *Sur les solutions de l’équation linéaire du type parabolique déterminées par les conditions initiales*, Annales de la Société Polonaise de Mathématique 20 (1947) s. 7–9.
- [11] *Sur le problème de Dirichlet pour l’équation linéaire du type elliptique dans un domaine non borné*. „Rendiconti dell’Accademia Nazionale dei Lincei, Classe di Scienze fisiche, matematiche e naturali” 4 (1948) s. 408–416.
- [12] *Sur les solutions de l’équation linéaire du type elliptique, discontinues sur la frontière du domaine de leur existence*. „Studia Mathematica” 11 (1949) s. 95–125.
- [13] *Sur l’équation aux dérivées partielles de la diffusion*. „Annales de la Société Polonaise de Mathématique” 23 (1950) s. 95–111.
- [14] *Sur la solution élémentaire de l’équation de la chaleur*, Rendiconti dell’Accademia Nazionale dei Lincei. „Classe di Scienze fisiche, matematiche e naturali” 8 (1950) s. 193–199.
- [15] *Sur le second problème aux limites pour les équations linéaires aux dérivées partielles du type elliptique et parabolique dans un domaine non borné*. „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio A” 5 (1951) s. 1–21.
- [16] *Sur la solution élémentaire de l’équation de la chaleur – note complémentaire*. „Rendiconti dell’Accademia Nazionale dei Lincei, Classe di Scienze fisiche, matematiche e naturali” 13 (1952) s. 24–25.
- [17] *O zagadnieniu Fouriera w warstwie nieograniczonej*. „Archiwum Mechaniki Stosowanej” 5 (1953) s. 584–588.
- [18] *Sur la solution fondamentale de l’équation aux dérivées partielles du type parabolique*. „Annali di Matematica Pura ed Applicata” 40 (1955) s. 89–97.

- [19] *Sur l'allure asymptotique des solutions de l'équation du type parabolique.* „Bulletin de L'Académie Polonaise des Sciences, Classe III” 4 (1956) s. 247–251.
- [20] *O rozwiązaniu zagadnienia Dirichleta w półprzestrzeni.* „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Matematyka, Fizyka, Chemia” 3 (1957) s. 41–48.
- [21] *Recherches concernant l'allure des solutions de l'équation du type parabolique lorsque la variable du temps tend vers l'infini.* „Rendiconti dell'Accademia Nazionale dei Lincei, Classe di Scienze fisiche, matematiche e naturali” 23 (1957) s. 28–32.
- [22] *Sur l'allure asymptotique des potentiels de chaleur et de l'intégrale de Fourier-Poisson.* „Annales Polonici Mathematici” 3 (1957) s. 288–299.
- [23] *Evaluations des solutions de l'équation aux dérivées partielles du type parabolique, déterminées dans un domaine non borné.* „Annales Polonici Mathematici” 4 (1957) s. 93–97.
- [24] *Certaines inégalités relatives aux solutions de l'équation parabolique linéaire normale.* „Bulletin de l'Académie Polonaise des Sciences, Série des sciences mathématiques, astronomiques et physiques” 7 (1959) s. 131–135.
- [25] Wspólnie z A. Szybiakiem: *Construction et étude de la solution fondamentale de l'équation linéaire du type parabolique dont le dernier coefficient est non borné.* „Rendiconti dell'Accademia Nazionale dei Lincei, Classe di Scienze fisiche, matematiche e naturali” 27 (1959) s. 1–10.
- [26] *Sur l'unicité des solutions des second, et troisième problème de Fourier relatifs à l'équation linéaire normale du type parabolique.* „Annales Polonici Mathematici” 7 (1960) s. 201–208.
- [27] *Sur l'allure asymptotique des solutions des problèmes de Fourier relatifs à une équation linéaire parabolique.* „Rendiconti dell'Accademia Nazionale dei Lincei, Classe di Scienze fisiche, matematiche e naturali” 28 (1960) s. 37–43.
- [28] Wspólnie z B. Choczewskim: *O równaniu dyfuzji pod działaniem siły zewnętrznej i o równaniu Kolmogorowa.* „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Matematyczne” Zeszyt 6 (1961) s. 5–20.
- [29] *Evaluations des solutions de l'équation linéaire du type parabolique à coefficients non bornés.* „Annales Polonici Mathematici” 11 (1962) s. 253–260.
- [30] *Une propriété des solutions de l'équation linéaire du type parabolique à coefficients non bornés.* „Annales Polonici Mathematici” 12 (1962) s. 209–211.
- [31] *Sur la solution fondamentale de l'équation linéaire normale du type parabolique dont le dernier coefficient est non borné.* „Rendiconti dell'Accademia Nazionale dei Lincei, Classe di Scienze fisiche, matematiche e naturali” 32 (1962) 326–330 s. 471–476.
- [32] *Certains opérateurs fonctionnels et l'équation intégrale de Smoluchowski.* „Archiwum Mechaniki Stosowanej” 14 (1962) s. 359–370.

[33] Wspólnie z P. Besałą: *Un théorème d'unicité de la solution du problème de Cauchy pour l'équation linéaire normale parabolique du second ordre*. „Rendiconti dell'Accademia Nazionale dei Lincei, Classe di Scienze fisiche, matematiche e naturali” 33 (1962) s. 230–236.

[34] *Solutions of a linear second order equation of parabolic type defined in an unbounded domain*. [W:] *Differential equations and their applications, Proceedings of the Conference held in Prague in September 1962*, Prague 1963 s. 55–63.

[35] *Principe d'extrémum relatif aux solutions de l'équation intégro-différentielle du processus stochastique markovien purement discontinu*. „Bulletin de l'Académie Polonaise des Sciences, Série des sciences mathématiques, astronomiques et physiques” 11 (1963) s. 531–534.

[36] *Sur les solutions non négatives de l'équation linéaire, normale parabolique*. „Revue Roumaine de Mathématiques Pures et Appliquées” 9 (1964) s. 393–408.

[37] *Principe d'extrémum relatif aux solutions de l'équation intégro-différentielle du processus stochastique markovien mixte*. „Annales Polonici Mathematici” 16 (1965) s. 365–370.

[38] *Sur l'unicité et l'existence des solutions des problèmes aux limites relatifs aux équations paraboliques*. [W :] *Conferenze del seminario di matematica dell'Università di Bari*, 1964 s. 3–11.

[39] *Propriétés des solutions non négatives de l'équation linéaire normale parabolique*. [W :] *Conferenze del seminario di matematica dell'Università di Bari*, 1964 s. 12–19.

[40] *Sur l'allure asymptotique des solutions des équations paraboliques*. [W:] *Conferenze del seminario di matematica dell'Università di Bari*, 1964 s. 20–28.

[41] *La mesure parabolique et le problème de Cauchy pour l'équation linéaire parabolique normale*. „Colloquim Mathematicum” Vol. XVI 1967 s. 123–131.

B. Skrypty i książki naukowe z równań różniczkowych cząstkowych:

[42] *Równania liniowe o pochodnych cząstkowych drugiego rzędu, cz.I*. Kraków 1951 Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych s. 226.

[43] *Równania liniowe o pochodnych cząstkowych drugiego rzędu, cz.II*. Kraków 1952 Nakładem Państwowego Wydawnictwa Naukowego s. 337.

[44] *Równania różniczkowe cząstkowe rzędu drugiego, cz.I*. (Biblioteka Matematyczna, tom 15) Warszawa 1957 PWN s. 617.

[45] *Równania różniczkowe cząstkowe rzędu drugiego, cz.II*. (Biblioteka Matematyczna, tom 21) Warszawa 1962 PWN s. 445.

[46] *Partial differential equations of second order*, vol. I. (IM PAN Monografie Matematyczne, tom 53) Warszawa 1971 PWN s. 562.

[47] *Partial differential equations of second order*, vol. II (IM PAN Monografie Matematyczne, tom 54) Warszawa 1971 PWN s. 407.

C. Skrypty i książki dydaktyczne dla licealistów lub studentów studiów technicznych:

[48] *Zbiór zadań z matematyki dla klas licealnych wydany w Wilnie w 1939 w miesiącu lipcu z przedmową dyrektora Gimnazjum OO Jezuitów*. Wilno 1939. (Informacja o tej książce pochodzi od prof. Zbigniewa Kowalskiego z UJ, zmarłego 8 grudnia 1992 r. w Krakowie [55]).

[49] *Geometria analityczna (według wykładów Dr Mirosława Krzyżańskiego zast. Prof. Wydz. Komunikacji A. G. w Krakowie*. Kraków 194 Nakładem Koła Mechaników Wydziału Komunikacji Akademii Górniczej w Krakowie s.: cz. I – 72 i cz. II – 58. (Istnieje część I tej książki wydana w 1948 r. oddzielnie – Biblioteka Instytutu Matematyki Politechniki Krakowskiej, sygn. 3273).

[50] *Matematyka I*, Kraków 1948 Nakładem Koła Mechaników Wydziału Komunikacji Akademii Górniczej w Krakowie s.: cz. I – 23 i cz. II – 17, cz. III – 40 i cz. IV – 32. (Brak strony tytułowej).

[51] *Rachunek różniczkowy cz. I. Opracowanie w/g wykładów Prof. Doc. Dr Mirosława Krzyżańskiego* (opracowała: Mgr Genowefa Majcherowa St. Asystent Katedry Matematyki Wydz. Komunik. A. G. H. w Krakowie). Kraków 1950 Staraniem Koła Mechaników, Nakładem Wydziału Wydawniczego Stowarzyszenia Bratniej Pomocy Studentów Wydziałów Politechnicznych A. G. w Krakowie s. 228 + Dodatek, str. V oraz errata, str. 6 i spis rzeczy, s. 3.

CZĘŚĆ II. MATERIAŁY ARCHIWALNE I INNE OPRACOWANIA WYKORZYSTANE W PRACY

[52] Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, sygn. S III 246, Krzyżański Mirosław (teczka osobowa).

[53] Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, sygn. WMP 46, Krzyżański Mirosław (teczka habilitacyjna).

[54] Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, sygn. MFC 34, Krzyżański Mirosław (teczka profesorska).

[55] F. B a r a ń s k i : *Mirosław Krzyżański (1907–1965)*. Wykład na Posiedzeniu Oddziału Krakowskiego Polskiego Towarzystwa Matematycznego

w ramach cyklu wykładów „Nasi Mistrzowie” o wybitnych postaciach matematycznego środowiska krakowskiego. Kraków 1989.

[56] M. B u r n a t : *Miroslaw Krzyżański, Równania różniczkowe cząstkowe rzędu drugiego. część II*, (recenzja). „Wiadomości Matematyczne”, Vol.VI.2 1963 s. 281–282.

[57] M. B u r n a t : *Równania różniczkowe cząstkowe rzędu drugiego, część I*, (recenzja). „Wiadomości Matematyczne”, Vol. III.3 PWN Warszawa (1960) s. 310–311.

[58] A. D a w i d o w i c z : *Profesor Miroslaw Krzyżański – w czterdziątą rocznicę śmierci*. Praca zbiorowa pod redakcją Witolda Więśława. Politechnika Lubelska, Lublin 2006.

[59] R. D u d a : *Lwowska Szkoła Matematyczna*. Wrocław 2007 Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego s. 256.

[60] J. K o r o Ń s k i : *Władysław Zajączkowski (1837–1898) i jego monografia z równań różniczkowych*. „Antiquitates Mathematicae”, Vol. 3 2009 s. 47–64.

[61] A. P e l c z a r : *O Matematyce i matematykach w Uniwersytecie Jagiellońskim*, Praca zbiorowa pod redakcją B. Szafirskiego: Uniwersytet Jagielloński *Złota księga Wydziału Matematyki i Fizyki*. Kraków 2000 Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego s. 213–237.

[62] *Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki 1945–1995*. Kraków 1995 Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej s. 621.

[63] *Sesja Naukowa poświęcona pamięci prof. dr Miroslawa Krzyżańskiego w 10 rocznicę Jego śmierci; (1–2 X 1975 r.)*. Kraków 1977 Materiały wydrukowane przez Instytut Matematyki Politechniki Krakowskiej s. 20.

[64] B. S z a f i r s k i : *Miroslaw Krzyżański (1907–1965)*. Praca zbiorowa pod redakcją B. Szafirskiego: Uniwersytet Jagielloński *Złota księga Wydziału Matematyki i Fizyki*. Kraków 2000 Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego s. 361–368.

[65] J. S z a r s k i : *Miroslaw Krzyżański (31 X 1907–1 XII 1965)*, „Wiadomości Matematyczne” Vol.X.2 1968 s. 207–215.

[66] W. Z a j ą c z k o w s k i : *Wykład nauki o równaniach różniczkowych*. Wyd. Towarzystwo Nauk Ścisłych w Paryżu 1877 s. 904.

Jan Koroński

MIROSLAW KRZYŻAŃSKI (1907–1965)
AND HIS MONOGRAPH ON PARTIAL DIFFERENTIAL EQUATIONS

The present paper contains a spacious biography of Mirosław Krzyżański (1907–1965) and some information on the monograph about partial differential equations of second order, which was edited: in Polish – part I in 1957, and part II in 1962, and in English by PWN in 1971. Moreover in the paper some information on the most important original scientific results and bibliography of M. Krzyżański are given.

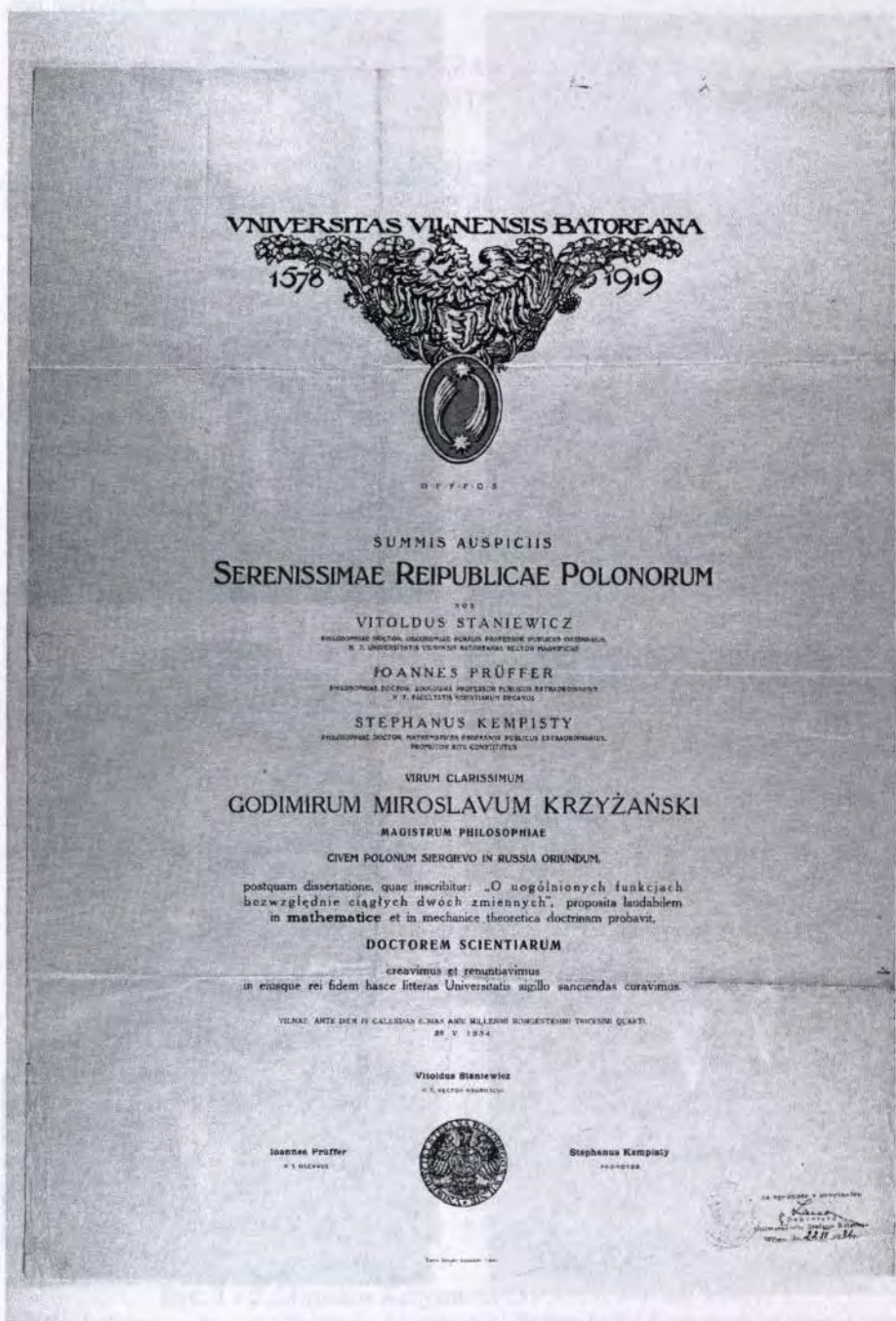

Ryc. 1 i 2. Mirosław Krzyżański (31 X 1907–1 XII 1965).

Zdjęcie lewe pochodzi z Instytutu Matematyki Politechniki Krakowskiej (kopia tego zdjęcia znajduje się również w Instytucie Matematyki Uniwersytetu Jagiellońskiego), a prawe z [64]

Ryc. 3–6. Kilka fotografii Mirosława Krzyżańskiego z różnych okresów życia i fotografia jego żony [52].

Ryc. 7. Dyplom doktorski (odpis) Mirosława Krzyżańskiego wydany przez Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie.

Maciej Jasiński

Instytut Historii Nauki im. L. i A. Birkenmajerów PAN
Warszawa

MIESZKAŃCY KSIĘŻYCA W ŹRÓDLACH ANTYCZNYCH

Księżyc jest najbliższym Ziemi ciałem niebieskim, a jego jasne oblicze intrygowało ludzi zapewne od zawsze¹. Świadectwem wczesnego zainteresowania satelitą Ziemi mogą być greckie mity na temat Selene, bogini Księżyca. Nie należała ona do pierwszoplanowych postaci mitologii greckiej, ale samo istnienie tych mitów zdaje się wskazywać, że Księżyc i związane z nim zagadnienia zaprzętały myśl starożytnych od najdawniejszych czasów². Zainteresowanie to nie zmalało, gdy zaczęły rozkwitać filozofia i astronomia. Grecka myśl spekulatywna wytworzyła różne poglądy na temat naturalnego satelity Ziemi, z których część pozostawała w pewnym przynajmniej stopniu pod wpływem podań mitycznych. Jednym z rozpatrywanych zagadnień była możliwość istnienia życia na Księżycu. I chociaż kwestię tą trudno uznać za pierwszoplanową, zachowane źródła pokazują różne sposoby jej rozwinięcia: od przekazów o charakterze mitologicznym po historie niesamowite i fantastyczne z jednej strony, z drugiej zaś strony po rozważania, które można określić jako naukowe³.

Jedne z pierwszych naukowych poglądów o zamieszkaniu Księżyca związane są ze szkołą pitagorejską. W przypisywanym Plutarchowi z Cheronei (przed 50–po 120 n.e.) piśmie *Poglądy filozofów* znajdujemy następującą opinię:

„Pitagorejczycy uważają, że Księżyc wydaje się podobny do Ziemi, ponieważ jest zamieszkały, jak nasza Ziemia, przez większe zwierzęta i piękniejsze rośliny; są bowiem zwierzęta na jego powierzchni piętnastokrotnie większej siły i nie mają żadnych wydzielin, a dzień jest tyle samo dłuższy.”⁴

Jan Stobajos (1. poł. V w. n.e.) w swoim *Wyciągu* rozwija tę wzmiankę, przypisując ów pogląd Filolaosowi z Krotony (ok. 470–390 p.n.e.)⁵. Podawana przez starożytnych długość dnia księżycowego jest niemalże zgodna z rzeczywistością, ale starożytni doksografowie nie przekazali nam, niestety, dlaczego i na jakiej podstawie pitagorejczycy wiązali długość dnia z wielkością roślin i zwierząt.

Pogląd, że mieszkańcy Księżyca są znacznie więksi od mieszkańców Ziemi można odnaleźć także w innych źródłach. Atenajos z Naukratis (III w. n.e.) w *Uczcie sofistów* przytacza zdanie Herodora z Heraklei (V/IV w. p.n.e.), który miał opowiadać, że „ci, którzy tam [tj. na Księżycu] się rodzą, są piętnaście razy więksi od nas”⁶. Nie znamy niestety kontekstu, w jakim Herodoros przedstawił ten pogląd, nie możemy więc stwierdzić, czy miał on raczej charakter naukowy czy bajkowy. Nie ulega natomiast wątpliwości, że przedstawione w *Prawdziwej historii* Lukiana z Samosat (ok. 120–ok. 190 n.e.) opisy niesłychanej wielkości fantastycznych zwierząt, na których jeździli żołnierze armii Słońca i Księżyca, takich jak na przykład pchła dwanaście razy większa od słonia, nie brały się z rozważań naukowych, lecz jedynie miały potęgować niesamowitość i fantastyczność opisu wojny między mieszkańcami Księżyca i Słońca⁷.

Wzmiankę zdającą się dopuszczać możliwość istnienia życia na Księżycu możemy znaleźć także u Arystotelesa (384–322 p.n.e.), który w traktacie *O rodzeniu się zwierząt*, przypisawszy rośliny do ziemi, zwierzęta wodne do wody, a zwierzęta lądowe do powietrza, czyni następującą wzmiankę na temat żywiołu ognia:

„Czwartego elementu [tj. ognia] nie należy szukać na Ziemi. Musi jednak istnieć na niej element, który by stanowił odpowiednik ognia w szeregu elementów, bo ogień uchodzi za czwarty gatunek ciał. Ogień jednak nie zjawia się nigdy w swej własnej formie, lecz zawsze w ciele innym, bo to, co się pali, ma formę powietrza, dymu lub ziemi. Czwartego rodzaju elementu trzeba szukać na Księżycu, bo Księżyc, jak dobrze widać, uczestniczy w czwartym stopniu oddalenia.”⁸

Stagiryta nie wyraża jednak w tym miejscu poglądu, że z ogniem musi być związana jakaś forma życia, i nie można raczej na podstawie tego ustępu zakładać, iż uznawał on istnienie życia na Księżycu. Nie należy także wyciągać takiego wniosku z miejsc, w których Arystoteles powołuje się na mieszkańców Księżyca dla lepszego zilustrowania swoich wywodów, jak na przykład w *Analitikach wtórych*, gdzie dowodząc, że z wrażeń zmysłowych nie może pochodzić wiedza naukowa, powołuje się na przykład zaćmienia i zauważa, iż „gdybyśmy się znajdowali na Księżycu i widzieli, że Ziemia zasłania światło Słońca, to jednak nie moglibyśmy poznać przyczyny zaćmienia”⁹. Inną uwagę o mieszkańcach Księżyca Stagiryta czyni w traktacie *O ruchu zwierząt*, omawiając słowo „niemożliwość”:

„Słowa „niemożliwość” używamy w różnych znaczeniach. Nie oznacza ono bowiem tego samego, gdy mówimy, że jest niemożliwe widzieć głos, i gdy twierdzimy, że jest niemożliwe dostrzec ludzi na Księżycu. W pierwszym wypadku niemożliwość jest bezwzględna, w drugim zaś rzecz jest naturalnie widzialna, lecz jej nigdy nie zobaczymy.”¹⁰

Przytoczone wyżej ustępy pokazują, że koncepcja zamieszkania Księżyca nie była dla starożytnych niewyobrażalna. W różnych dziełach z tej epoki znajdujemy nie tylko ogólne wzmianki na temat ich istnienia bądź nieistnienia oraz ich wielkości, lecz także bardziej szczegółowe uwagi o zamieszkaniu Księżyca zarówno przez zwierzęta, jak i ludzi, czy może raczej osobniki rozumne. Poniżej omówione zostaną zachowane w źródłach poglądy starożytnych na istoty, które miały pochodzić z Księżyca lub na nim mieszkać.

Bez wątplenia najbardziej znaną istotą, której starożytni przypisywali księżycowe pochodzenie, był lew nemejski, przynajmniej w niektórych wariantach mitu. Ich ślad znajdujemy w *Zagadnieniach biesiadnych* Plutarcha, gdzie pojawia się cytata z wiersza Euforiona z Chalkis (ur. ok. 275 p.n.e.), w którym lew nemejski jest określony jako Μήνης παῖς [*Mēnēs pais*], syn bogini Mene, czyli Selene, bogini Księżyca¹¹.

Łączenie lwa nemejskiego z Księżycem nie ograniczało się tylko do określania jego związków rodzinnych. Starożytnym znana była także opowieść o tym, że miał on przybyć, albo raczej spaść, na Ziemię z Księżyca. Wzmiankę na ten temat znajdujemy w dziele *O właściwościach zwierząt* Klaudiusza Eliana (165/70–230/35 n.e.), który opowiadając o lwach przytacza fragment wiersza Epimenidesa (VII/VI w. p.n.e.):

„Ja bowiem wywodzę się od pięknowłosej Selene,
która w strasznych dreszczach strząsnęła z siebie Lwa dzikiego
z Nemei i wypuściła go na rozkaz królowej Hery.”¹²

Elian uznaje jednak tę opowieść za bajkową i nieprawdziwą. Podobną wzmiankę znajdujemy w dziele *O ludach* Stefana z Bizancjum (VI w. n.e.), który wyjaśniając nazwę góry Apesas w okolicy Nemei, jako jedną z jej etymologii podaje słowo ἀφεσις [*aphesis*] (uwolnienie), odnosi je przy tym do opowieści, zgodnie z którą lew nemejski został tam spuszczone z Księżyca¹³.

Nawiązania do opowieści o lwie nemejskim spadającym z Księżyca można znaleźć także w tekstach i wzmiankach traktujących o naturze Srebrnego Globu. Przykładem może być ustęp w scholiach do *Argonautyków* Apolloniosa z Rodos (III w. p.n.e.), gdzie natrafiamy na wzmiankę, że filozof Anaksagoras z Klazomenaj (ok. 500–428 p.n.e.) twierdził, iż „Księżyc jest płaskim terenem, z którego, jak się uważa, spadł lew nemejski”¹⁴. Nie wiadomo niestety, w jakim dokładnie kontekście Anaksagoras umieścił to twierdzenie. Inna wzmianka na temat spadającego z Księżyca lwa nemejskiego znajduje się w traktacie Plutarcha *O obliczu widniejącym na tarczy Księżyca*. Plutarch wkłada ją w usta egipskiego matematyka Theona, który sprzeciwia się pogładowi o możliwości istnienia życia na Księżycu, podkreślając wielość i gwałtowność jego ruchów:

„Nie ma co się dziwić, że lew spadł <z nieba> na Peloponez skutkiem szybkości obrotu; natomiast dziwne jest, dlaczego nie widzimy stale „ginących mężów wśród śmiertelnych drgawek zgonów”, jakby przewracających się i staczających

na łeb na szyję z księżycą. Śmieszne jest przeto dyskutować, czy tamtejsi mogą pozostawać na miejscu, jeśli nie mogą się rodzić ani istnieć.”¹⁵

Nie tylko jeden z rozmówców u Plutarcha i wspomniany Klaudiusz Elian traktowali sceptycznie kwestię księżycowego pochodzenia lwa nemejskiego. Atak na zwolenników tego poglądu można znaleźć w *Mowie do Greków* wczesnochrześcijańskiego pisarza Tacjana (II w. n.e.):

„Albo czy nie jest głupotą wierzyć dziełu Herodorosa na temat Heraklesa, które głosi, że istnieje góra ziemia i że przybył z niej ten lew, którego zabił Herakles?”¹⁶

Pismo Tacjana miało na celu wykazanie marności filozofii pogańskiej w porównaniu z nauką chrześcijańską, nie należy się więc dziwić jego zajadłej krytyce twierdzenia, które nawet niektórym poganom wydawało się nieprawdopodobne. Przywołanie go jednak zdaje się świadczyć o tym, że opowieść o spadającym z Księżycy lwie nemejskim była znana wśród starożytnych.

Opowieść o tym, że lew nemejski miał być synem bogini Selene lub też tylko pochodzić z Księżycy, wydawała się dziwna także w późniejszych wiekach. Wyjaśnić ją usiłował Johannes Kepler, który w swoim komentarzu do traktatu Plutarcha *O obliczu widniejącym na tarczy Księżycy* twierdził, że lew w tej opowieści mógł wziąć się z pomylenia słowa λέων [leōn] (lew) z formą słowa λᾶας [lāas] (kamień). Równocześnie zauważał, że nie należy wprowadzać koniektury do tekstu Plutarcha, ponieważ można przypuszczać, iż opowieść ta była powszechnie znana wśród starożytnych Greków¹⁷. Swoje twierdzenie Kepler poparł powołaniem się na świadectwo Diogenesa Laertiosa (III w. n.e.), który podaje, że Anaksagoras miał przewidzieć, iż pod Ajgospotamą spadnie z nieba kamień¹⁸. O tym wydarzeniu pisze również Pliniusz Starszy (23/4–79 n.e.) w *Historii naturalnej*¹⁹, wspomina je także Plutarch w *Żywocie Lizandra*²⁰.

Jeżeli rzeczywiście opowieść o lwie nemejskim spadającym z Księżycy powstała pod wpływem pomylenia wyrazów λᾶας i λέων, raczej nie zdarzyło się to w związku z kamieniem, który spadł pod Ajgospotamą. We wspomnianych wyżej wzmiankach u Diogenesa Laertiosa i Plutarcha rzeczony kamień jest określany potocznym słowem λίθος (*lithos*). Mające to samo znaczenie słowo λᾶας, na gruncie dialektu attyckiego występujące rzadko i przede wszystkim w poezji, jest jednak poświadczane w kilku innych dialektach, w tym także w grece mykeńskiej²¹. O tym, że opowieść o kamieniu spod Ajgospotamą może być tylko przykładem, a nie dokładną okolicznością, w której doszło do pomylenia kamienia z lwem, stanowią także wspomniane świadectwa Diogenesa Laertiosa i Pliniusza Starszego, zdaniem których Anaksagoras miał twierdzić, że ten kamień spadł nie z Księżycy, lecz ze Słońca.

Historia o pochodzeniu lwa nemejskiego z Księżycy była zapewne dobrze znana starożytnym, niezależnie od jej źródła. Innymi, niemającymi wprawdzie tak doniosłego znaczenia dla mitologii, zwierzętami, w których opisach można doszukiwać

się związków z Księżycem, były sępy. Starożytni zwracali uwagę, że nikt nie widział nigdy gniazda tych ptaków ani ich młodych. Różni autorzy różnie próbowali tłumaczyć ten fenomen. Arystoteles w swojej *Zoologii* podaje jego zdroworozsądkowe wyjaśnienie, krytykując równocześnie fantastyczne poglądy na ten temat:

„Sęp buduje swoje gniazdo na niedostępnych skalnych urwiskach. Toteż rzadko można zobaczyć gniazdo sępa i jego młode. Dla tej przyczyny Herodoros, ojciec sofisty Bryzona, twierdzi, że sępy przylatują z innej, nie znanej nam ziemi odmiennej od naszej. Jako dowód podaje naprzód to, że nikt nie widział nigdy gniazda sępa; po wtóre to, że ptaki te zjawiają się nagle w wielkiej ilości w ślad za armiami. Z pewnością niełatwo można zobaczyć ich gniazdo, mimo to widziano je już.”²²

Podobnie zjawisko to tłumaczy Plutarch w *Żywocie Romulusa*, używając tego samego co Arystoteles określenia dla miejsca, z którego mają pochodzić sępy:

„Ponadto inne ptaki kręcą się, że tak powiem, na naszych oczach i pozwalają się stale oglądać, natomiast sęp jest zjawiskiem rzadkim, niełatwo też możemy napotkać jego pisklęta. To dało niektórym podstawę do niedorzecznego przypuszczenia, że ptaki te przylatują tu z innej ziemi, bo pojawiają się rzadko i z pewnymi przerwami.”²³

Także Pliniusz Starszy pisząc o sępach wspomina o poglądach na temat ich pochodzenia, podkreślając jednak, że nie należy zakładać, iż przybywają z jakiegoś odległego miejsca:

„Wśród sępów przeważają czarne. Nikt nie zetknął się z ich gniazdami, toteż bywało, że niektórzy uważali, iż przylatują one z przeciwnego świata. Jest to pogląd błędny: budują one gniazda na bardzo wysokich skałach.”²⁴

Podobieństwo tych ustępów każe przypuszczać, że są one w jakiś sposób od siebie zależne. Żaden z autorów piszących o sępach nie uważał niestety za konieczne uczynienia wzmianki o tym, czym ma być ta „inna ziemia”, z której mają pochodzić sępy. Jak zauważa Felix Jacoby, nie sposób stwierdzić, czy miał być to Księżyc²⁵. Wobec braku wystarczających źródeł nie da się takiej teorii ani obronić, ani obalić.

Wyjawszy wspomniane fantastyczne opisy u Lukiana z Samosat, zbiór zwierząt, których ścisłego związku z Księżycem można dopatrywać się w starożytnych źródłach, zamyka się na omówionej powyżej wersji mitu o lwie nemejskim i na niepewnej, chociaż niewykluczonej, interpretacji przedstawień zwyczajów sępów. Do naszych czasów zachowały się jednak także teksty zawierające poglądy starożytnych na temat możliwości zamieszkania Księżyca przez istoty rozumne.

Chyba najbardziej znany ustęp dotyczący mieszkańców Księżyca w zachowanej literaturze starożytnej można znaleźć w traktacie Plutarcha *O obliczu widniejącym na tarczy Księżyca*. Wkładając w usta dwóch uczestników dialogu przeciwne poglądy, rozważa on w pierwszej kolejności samą możliwość istnienia życia na Księżycu, w dalszym ciągu wywodu dopiero próbując na ich podstawie stawiać ostrożne hipotezy na temat fizjologii Selenitów. Zdaniem przeciwnika

teorii o możliwości zamieszkania Księżyca, matematyka Theona, główną trudnością, jaką miałyby spotkać życie na Księżycu, jest jego ruch, którego szybkość powodowałaby, że mieszkańcy spadaliby zeń, jak wspomniany już lew nemejski²⁶. Drugą trudnością ma być jego nadzwyczaj nieprzyjazny klimat, znacznie większe niż na Ziemi nasłonecznienie, brak chmur i deszczów, za sprawą czego bez jakiejś boskiej pomocy mieszkańcy Księżyca nie mieliby się czym odżywiać²⁷.

Poglądy przeciwne Plutarch wkłada w usta innemu uczestnikowi rozmowy, swojemu bratu Lampriasowi. Jego zdaniem ruchy Księżyca są spokojne i harmonijne, silne nasłonecznienie jest równoważone okresami braku światła słonecznego i krótkością czasu górowania Słońca, co ma w efekcie wytwarzać klimat podobny do ziemskiej wiosny, brak deszczów natomiast ma być równoważony przez obfitość dżdżu i rosy²⁸.

Uczyniwszy wspomniane założenia co do warunków panujących na Księżycu, Plutarch pozwala sobie także, ustami Lampriasa, na ostrożną próbę stwierdzenia, jak mogą wyglądać istoty, które tam mieszkają:

„Mieszkańcy zaś Księżyca, jeśli istnieją, są, jak przypuszczać należy, lekkiej budowy ciała i wystarcza im byle co na pożywienie.”²⁹

Podkreśla też jednak, że wszelkie rozważania na temat mieszkańców Księżyca są wątpliwe i niepewne, ponieważ jest to miejsce odmienne od Ziemi, choć odpowiednie dla mieszkających tam istot, nawet jeżeli wydaje się nam trudne bądź niemożliwe do zamieszkania. Mieszkańcom Księżyca Ziemia też zapewne wydaje się miejscem wyjątkowo niegościnnym i niesprzyjającym życiu³⁰.

Innym starożytnym myślicielem, który, jak można przypuszczać, podchodził do kwestii zamieszkania Księżyca w sposób bardziej naukowy, był Anaksagoras. Według referującego jego poglądy Diogenesa Laertiosa, filozof z Klazomenaj „utrzymywał, że księżyc jest zamieszkały i znajdują się na nim góry i doliny”³¹. Nie jest to powiedziane wprost, ale na podstawie użytego w tekście greckim słowa οἰκήσεις [oikēseis], oznaczającego „siedziby” bądź „domy”, można przypuszczać, że Anaksagoras miał w tym miejscu na myśli jakieś istoty rozumne, będące budowniczymi. Szczegóły tego poglądu nie są niestety znane i można się tylko domyślać, w jakim kontekście zostały umieszczone i jakimi twierdzeniami poparte. Nie wiadomo też, czy i w jaki sposób Anaksagoras łączył swoją opinię z opisaną wyżej historią o lwie nemejskim, który miał spaść z płaskiego Księżyca.

O jakichś istotach na Księżycu mówił także poeta i filozof Ksenofanes z Kolofonu (ok. 570–470 p.n.e.). Krótką wzmiankę na ten temat znajdujemy w *Rozprawach akademickich* Cycerona (106–43 p.n.e.), który przekazuje, iż „Ksenofanes mówi, że księżyc jest zamieszkały, że jest on krainą wielu miast i gór”³². Nieco więcej napisał na ten temat wczesnochrześcijański filozof Laktancjusz (ok. 250–ok. 330 n.e.) w *Podstawach nauki Bożej*:

„Ksenofanes bezmyślnie wierzył matematykom mówiącym, że kula Księżyca jest osiemnaście razy większa niż Ziemia, i, co było zgodne z tą głupotą, mówił,

że wewnątrz zagłębienia na Księżycu jest inna Ziemia i że żyje tam inny rodzaj ludzi w podobny sposób, jak my żyjemy tu na Ziemi.³³

Być może jednak, jak przypuszcza Hermann Diels, przypisanie Ksenofanowskiemu twierdzenia o zamieszkaniu Księżyca było błędną atrybucją poglądów Anaksagorasa³⁴.

Oczywiście kwestię zamieszkania Księżyca przez inteligentne istoty poruszano nie tylko w sposób, który można określić jako naukowy, przyjmując jak Plutarch ostrożne wnioski na podstawie przesłanek uznawanych za racjonalne. Nie ma wprawdzie mitologicznych opowieści na temat Selenitów, zachowały się jednak na ich temat wzmianki o charakterze fantastyczno-sensacyjnym. Najbardziej znany tego rodzaju opis mieszkańców Księżyca, a równocześnie najdłuższy poświęcony im fragment w zachowanym piśmiennictwie starożytnym, można znaleźć w *Prawdziwej historii* Lukiana z Samosat, gdzie została przedstawiona wojna między mieszkańcami Księżyca a mieszkańcami Słońca o kolonizację Jutrzenki. Oprócz opisów armii obu stron, które poruszają niesłychaną liczebnością oraz rodzajami i rozmiarami rumaków bojowych³⁵, w *Prawdziwej historii* znajdujemy opis fizjologii i obyczajów Selenitów. Dowiadujemy się między innymi, że mieszkańcy Księżyca to wyłącznie mężczyźni i że po śmierci rozpływają się w powietrzu, a ubierają się w szaty szklane bądź miedziane³⁶. W opisie tym raczej nie należy doszukiwać się jakichkolwiek podstaw, które można by określić jako naukowe, a jedynie żartów z opisów obcych ludów przedstawianych w dziełach innych autorów. Przykładem może być przedstawiony następująco sposób odżywiania się mieszkańców Księżyca:

„Pokarmu używają wszyscy jednego i tego samego, urządzają się zaś w sposób następujący. Nanieciwszy ogień, pieką na węglach żaby, które tutaj całymi masami latają w powietrzu; gdy one się pieką, siadają dookoła ogniska niby dookoła stołu i łykają wznoszący się w górę dym.”³⁷

Ustęp ten, jak zauważa scholiasta, może być nawiązaniem do Herodotowego opisu tego, jak dym z konopi zastępuje Scytom kąpiel³⁸. Umieszczenie w satyrycznym dziele Lukiana ustępu o mieszkańcach Księżyca pozwala nam jednak przypuszczać, że temat ten był w jakimś stopniu znany w ówczesnym piśmiennictwie, skoro stał się obiektem kpin.

U Lukiana możemy znaleźć jeszcze jedną wzmiankę na temat zamieszkania Księżyca, jednak nie przez ludność rodzimą, tylko przez przybysza z Ziemi. W *Ikaromenipposie* Lukian wprowadza jako mieszkańca Księżyca filozofa Empedoklesa (ok. 492–432 p.n.e.), który, gdy wskoczył do krateru Etny, został porwany przez dym wydobywający się z wulkanu i wylądował na Księżycu³⁹.

Wzmiankę o mieszkańcach Księżyca, której charakter zapewne był bajkowo-fantastyczny, można znaleźć we wspomnianym wyżej ustępie *Ucztę sofistów* Atenajosa, w którym znajdujemy twierdzenia przedstawione przez Herodora z Heraklei. Nie tylko prezentuje on poglądy na temat wielkości mieszkańców

Księżycu, lecz twierdzi także, że „kobiety księżycowe znoszą jajka”. Na jego teorie powołuje się Atenajos w związku z twierdzeniem nieznanego skądinąd Neoklesa z Krotony, mówiącym, że „jajo, z którego urodziła się Helena [Trojańska], spadło z Księżycu”⁴⁰. Na temat poglądów Herodorosa na temat mieszkańców Księżycu nie wiemy niestety nic, za wyjątkiem powyższych wzmianek oraz wspomnianego fragmentu u Tacjana na temat księżycowego pochodzenia lwa nemejskiego.

Jak widać z zestawienia powyższych przykładów, inaczej niż w przypadku opowieści o spadającym z Księżycu lwie nemejskim, nie można wskazać jednolitej opinii starożytnych na temat istot rozumnych mieszkających na Księżycu. Podobnie jednak jak historia o lwie, tak i poglądy oraz opowieści na temat Selenitów były zapewne przedmiotem krytyki. Diogenes Laertios przywołuje negatywny osąd filozofa Heraklidesa z Pontu (IV w. p.n.e.):

„I dodaje [tj. Timaios] że Heraklides w ogóle lubuje się w historiach nieprawdopodobnych, np. opowiada o człowieku, który spadł z księżycą”⁴¹.

Poglądy starożytnych na temat różnych mieszkańców Księżycu spotkały się także z krytyką ze strony wczesnych chrześcijan. Przywoływani już Tacjan w *Mowie do Greków* i Laktancjusz w *Podstawach nauki Bożej* przedstawiali rozważania filozofów i uczonych na temat zamieszkania Księżycu jako przykłady marności i głupoty nauki pogańskiej⁴². Te krytyczne uwagi pokazują nam jednak, że koncepcja dopuszczająca istnienie jakichś istot na Księżycu była zapewne dość powszechnie znana starożytnym.

Z omówionych tu ustępów wynika, że najbardziej jednolicie przedstawianym w źródłach starożytnych zagadnieniem związanym z możliwością zamieszkania Księżycu jest opowieść o lwie nemejskim, który miał z niego spaść. Zbieżne są też przekazy dotyczące obyczajów sępów, ale nie ma pewności, czy starożytni rzeczywiście uznawali, że pochodzą one ze Srebrnego Globu. Trudno jest natomiast wskazać jednolity pogląd starożytnych na temat możliwości zamieszkania Księżycu przez istoty rozumne, Selenitów. Źródła do tego zagadnienia są nieliczne, tak że nie możemy stwierdzić, czy najlepiej zachowany tekst traktujący poważnie o tej tematyce, traktat Plutarcha *O obliczu widniejącym na tarczy Księżycu*, zawiera elementy wspólne z twierdzeniami, które starożytni mieli na myśli, referując poglądy Anaksagorasa, Ksenofanesa czy Heraklidesa. Fantastyczne i sensacyjne przekazy na temat Selenitów również nie przedstawiają jednolitego obrazu. Z powodu fragmentaryczności zachowanych tekstów nie jesteśmy zresztą do końca pewni, które z tych wzmianek były pisane z przyzwyczajeniem oka, a które prezentowały rzeczywiste poglądy ich autorów. Zachowane źródła pokazują nam jednak, że starożytni zajmowali się kwestią możliwości zamieszkania Księżycu zarówno poważnie, naukowo, jak i w sposób bardziej swobodny, mitologiczny lub fantastyczny. Dziś wiemy, że na Księżycu życie nie występuje, ale różne współczesne sposoby podejścia do hipotezy istnienia życia na innych planetach mają swoje analogie w starożytności.

Przypisy

- ¹ Niniejszy artykuł powstał na podstawie referatu wygłoszonego 21 maja 2011 na konferencji studencko-doktoranckiej *Bohater antyczny w literaturze i sztuce. Powiązania, konotacje i recepcje*, zorganizowanej przez Studenckie Dyskusyjne Koło Naukowe Bubo, działające przy Instytucie Filologii Klasycznej UW.
- ² Krótkie podsumowanie mitów związanych z boginią Selene zob. np. P. G r i m a l: *Słownik mitologii greckiej i rzymskiej*, przekład zbiorowy pod red. J. Łanowskiego. Wrocław 1990 s.v. Selene.
- ³ Przywoływane w tekście ustępy z dzieł autorów starożytnych przytaczam w językach oryginalnych w dodatku do niniejszego artykułu. Jeżeli nie zaznaczono inaczej, przekłady umieszczone w tekście są mojego autorstwa.
- ⁴ P s e u d o - P l u t a r c h u s: *Placita philosophorum*, 2, 30, zob. dodatek, ustęp 1.
- ⁵ I o a n n e s S t o b a e u s: *Anthologium*, 1, 26, 4, zob. dodatek, ustęp 2.
- ⁶ A t h e n a e u s: *Deipnosophistae*, 2, 57f, zob. dodatek, ustęp 3. Więcej na temat tego ustępu i zawartych w nim poglądów Herodora patrz niżej.
- ⁷ L u c i a n u s: *Vera historia*, 1, 11–18.
- ⁸ A r i s t o t e l e s: *De generatione animalium*, 3, 11, 761b15–22 (tłum. P. Siwek, [w:] A r y s t o t e l e s: *Dzieła wszystkie*, t. 4. Warszawa 1993 s. 194), zob. dodatek, ustęp 4.
- ⁹ A r i s t o t e l e s: *Analytica posteriora*, 1, 31, 87b39–88a1 (tłum. K. Leśniak, [w:] A r y s t o t e l e s: *Dzieła wszystkie*, t. 1. Warszawa 1990 s. 298), zob. dodatek, ustęp 5.
- ¹⁰ A r i s t o t e l e s: *De motu animalium*, 4, 699b17–21 (tłum. P. Siwek, [w:] A r y s t o t e l e s, *Dzieła wszystkie*, t. 4, s. 42), zob. dodatek, ustęp 6.
- ¹¹ P l u t a r c h u s: *Quaestiones convivales*, 5, 3, 677a.
- ¹² C l a u d i u s A e l i a n u s: *De natura animalium*, 12, 7 (tłum. A. M. Komornicka, [w:] Klaudiusz Elian: *O właściwościach zwierząt (wybór)*. Warszawa 2005 s. 221), zob. dodatek, ustęp 7.
- ¹³ S t e p h a n u s B y z a n t i u s: *Ethnica*, s.v. Ἀπέρας, zob. dodatek, ustęp 8.
- ¹⁴ *Scholia vetera in Apollonii Argonautica e codice Laurentiano*, scholion do ks. 1, w. 498, zob. dodatek, ustęp 9.
- ¹⁵ P l u t a r c h u s: *De facie in orbe Lunae*, 24, 937f–938a (tłum. Z. Abramowiczówna, [w:] P l u t a r c h: *Moralia (wybór) II*. Warszawa 1988 s. 174), zob. dodatek, ustęp 10.
- ¹⁶ T a t i a n u s: *Oratio ad Graecos*, 27, zob. dodatek, ustęp 11.
- ¹⁷ J o h a n n e s K e p l e r: *Opera omnia*, t. 8, cz. 1. Ed. Ch. Frisch. Francofurti a. M. 1870 s. 116–117.
- ¹⁸ D i o g e n e s L a e r t i u s: 2, 10.
- ¹⁹ P l i n i u s M a i o r: *Naturalis historia*, 2, 58(59), 149–150.
- ²⁰ P l u t a r c h u s: *Lysander*, 12.
- ²¹ H. G. L i d d e l l, R. S c o t t: *A Greek-English Lexicon*. Oxford 1996 s.v. λᾶα.
- ²² A r i s t o t e l e s: *Historia animalium*, 6, 5, 563a5–16 (tłum. P. Siwek, [w:] A r y s t o t e l e s: *Dzieła wszystkie*, t. 3. Warszawa 1992 s. 478; występujące w tym i w następnym ustępie słowo γῆ [gē] jest przetłumaczone odpowiednio jako „kontynent” i „kraj”, co zawęża jego znaczenie, dlatego w obu miejscach zamieniam je na ogólniejsze „ziemia”), zob. dodatek, ustęp 12. Podobny pogląd Arystoteles przedstawia w: dz. cyt., 9, 11, 615a 8–14.
- ²³ P l u t a r c h u s: *Romulus*, 9, 7 (tłum. K. Korus), [w:] P l u t a r c h: *Żywoty równoległe*, t. 1. Warszawa 2004 s. 148), zob. dodatek, ustęp 13.
- ²⁴ P l i n i u s M a i o r: dz. cyt., 10, 6 (7), 19, zob. dodatek, ustęp 14.
- ²⁵ F. J a c o b y: *Die Fragmente der Griechischen Historiker*, t. 1a. Leiden 1957 s. 506.
- ²⁶ Por. wyżej, przyp. 15.
- ²⁷ P l u t a r c h u s: *De facie...*, 24, 938a–938c.
- ²⁸ Tamże, 25, 939a–c.
- ²⁹ Tamże, 25, 940c (tłum. Z. Abramowiczówna, [w:] P l u t a r c h: *Moralia...* s. 181), zob. dodatek, ustęp 15.

³⁰ Tamże, 25, 940d–f.

³¹ Diogenes Laertius: 2, 8 (tłum. I. Krońska, [w:] Diogenes Laertios: *Żywoty i poglądy słynnych filozofów*. Warszawa 1982 s. 81), zob. dodatek, ustęp 16.

³² Cicero: *Academica priora*, 2, 39, 123 (tłum. W. Kornatowski, [w:] Marcus Tullius Cicero: *Pisma filozoficzne*, t. 3. Warszawa 1961 s. 135), zob. dodatek, ustęp 17.

³³ Lactantius: *Divinae institutiones*, 3, 23, 12, zob. dodatek, ustęp 18.

³⁴ Hermann Diels: *Die Fragmente der Vorsokratiker*, t. 1. Berlin 1906 s. 43.

³⁵ Lucianus: *Vera historia*, 1, 11–18.

³⁶ Tamże, 1, 22–26.

³⁷ Tamże, 1, 23 (tłum. M. K. Bogucki, [w:] Lukian: *Dialogi*, t. 1. Wrocław 2006 s. 21), zob. dodatek, ustęp 19.

³⁸ *Scholia in Lucianum*. Ed. H. Rabe. Lipsiae 1906 s. 20, por. Herodotus: *Historiae*, 4, 75.

³⁹ Lucianus: *Icaromenippus*, 13.

⁴⁰ Athenaeus: dz. cyt., 2, 57f, zob. dodatek, ustęp 3.

⁴¹ Diogenes Laertius: 8, 72 (tłum. W. Olszewski, B. Kupis, [w:] Diogenes Laertios, *Żywoty i poglądy...* s. 503), zob. dodatek, ustęp 20.

⁴² Tatianus: dz. cyt., 27; Lactantius: dz. cyt., 3, 23, 1.

DODATEK PRZYWOŁYWANE W TEKŚCIE USTĘPY Z DZIEŁ STAROŻYTNYCH W JĘZYKACH ORYGINALNYCH

USTĘP 1

οί Πυθαγόρειοι γεώδη φαίνεσθαι τὴν σελήνην διὰ τὸ περιοικεῖσθαι αὐτὴν καθάπερ τὴν παρ' ἡμῖν γῆν μείζοσι ζώοις καὶ φυτοῖς καλλίσιον· εἶναι γὰρ πεντεκαίδεκαπλασίονα τὰ ἐπ' αὐτῆς ζῶα τῇ δυνάμει μῆδὲν περιττωματικὸν ἀποκρίοντα, καὶ τὴν ἡμέραν τοσαύτην τῷ μήκει.

Pseudo-Plutarchus: *Placita philosophorum*, 2, 30, [w:] Plutarchus: *Moralia*, t. 5, cz. 2.1, ed. J. Mau, Leipzig 1971.

USTĘP 2

τῶν Πυθαγορείων τινὲς μὲν, ὧν ἐστὶ Φιλόλαος, τὸ γεωφανὲς αὐτῆς εἶναι διὰ τὸ περιοικεῖσθαι τὴν σελήνην, καθάπερ τὴν παρ' ἡμῖν γῆν, ζώοις καὶ φυτοῖς μείζοσι καὶ καλλίσιον· εἶναι γὰρ πεντεκαίδεκαπλάσια τὰ ἐπ' αὐτῆς ζῶα τῇ δυνάμει, μῆδὲν περιττωματικὸν ἀποκρίνοντα, καὶ τὴν ἡμέραν τοσαύτην τῷ μήκει.

Ioannes Stobaeus: *Anthologium*, t. 1, ed. C. Wachsmuth, Berolini 1884, 1, 26, 4.

USTĘP 3

οὐκ εὖ δὲ Νεοκλῆς ὁ Κροτωνιάτης ἔφη ἀπὸ τῆς σελήνης πεσεῖν τὸ φὸν ἐξ οὗ τὴν Ἑλένην γεννηθῆναι· τὰς γὰρ σεληνίτιδας γυναῖκας ὠτοκεῖν καὶ τοὺς ἐκεῖ γεννωμένους πεντεκαίδεκαπλασίονας ἡμῶν εἶναι, ὡς Ἡρόδωρος ὁ Ἡρακλεώτης ἰστορεῖ.

Athenaeus: *The Deipnosophists*, t. 1, ed. C. B. Gulick, London, New York 1927, 2, 57f.

USTĘP 4

τὸ δὲ τέταρτον γένος οὐκ ἐπὶ τούτων τῶν τόπων δεῖ ζητεῖν· καίτοι βούλεται γέ τι κατὰ τὴν τοῦ πυρὸς εἶναι τάξιν· τοῦτο γὰρ τέταρτον ἀριθμεῖται τῶν σωμάτων. ἀλλὰ τὸ μὲν πῦρ αἰεὶ φαίνεται τὴν μορφήν οὐκ ἰδίαν ἔχον, ἀλλ' ἐν ἑτέρω τῶν σωμάτων· ἢ γὰρ ἀήρ ἢ καπνὸς ἢ γῆ φαίνεται τὸ πεπυρωμένον. ἀλλὰ δεῖ τὸ τοιοῦτον γένος ζητεῖν ἐπὶ τῆς σελήνης· αὕτη γὰρ φαίνεται κοινωνοῦσα τῆς τετάρτης ἀποστάσεως.

Aristoteles: *De generatione animalium*, 3, 11, 761b15–22, [w:] *Aristoteles Graece*, t. 1, ed. I. Bekker, Berolini 1831.

USTĘP 5

εἰ ἐπὶ τῆς σελήνης ὄντες ἐωρῶμεν ἀντιφράπτουσιν τὴν γῆν, οὐκ ἂν ἤδειμεν τὴν αἰτίαν τῆς ἐκλείψεως.

Aristoteles: *Analytica posteriora*, 1, 31, 87b39–88a1, [w:] *Aristoteles Graece*.

USTĘP 6

ἐπεὶ δὲ τὸ ἀδύνατον λέγεται πλεοναχῶς· οὐ γὰρ ὡσαύτως τὴν τε φωνὴν ἀδύνατόν φαμεν εἶναι ὄραθῆναι καὶ τοὺς ἐπὶ τῆς σελήνης ὑφ' ἡμῶν· τὸ μὲν γὰρ ἐξ ἀνάγκης, τὸ δὲ πεφυκὸς ὄρασθαι οὐκ ὀφθῆσεται.

Aristoteles: *De motu animalium*, 4, 699b17–21, [w:] *Aristoteles Graece*.

USTĘP 7

καὶ γὰρ ἐγὼ γένος εἰμὶ Σελήνης ἠυκόμοιο,
ἢ δεινὸν φρίξασ' ἀπεσεῖσατο θῆρα λέοντα
ἐν Νεμέα, ἀνάγους' αὐτὸν διὰ πότνιαν Ἥραν.

Claudius Aelianus: *De natura animalium*, ed. R. Hercherus, Lipsiae 1864, 12, 7.

USTĘP 8

Ἀπέσας, ὄρος τῆς Νεμέας [...] διὰ τὴν ἄφεσιν [...] τοῦ λέοντος· ἐκεῖ γὰρ ἐκ τῆς σελήνης ἀφείθη.

Stephanus Byzantius: *Ethnicorum quae supersunt*, t. 1, ed. A. Meineke, Berolini 1849, s.v. Ἀπέσας.

USTĘP 9

τὴν δὲ σελήνην ὁ αὐτὸς Ἀναξαγόρας χώραν πλατεῖαν ἀποφαίνει, ἐξ ἧς δοκεῖ ὁ Νεμεαῖος λέων πεπτωκέναι.

Scholia vetera e codice Laurentiano, ed. H. Keil, scholion do ks. 1, w. 498, [w:] Apollonius Rhodius: *Argonautica*, ed. R. Merkel, Lipsiae 1854.

USTĘP 10

οὐκ οὖν εἰ λέων τις ἔπεσεν ὑπὸ ῥύμης εἰς Πελοπόννησον, ἄξιόν ἐστι θαυμάζειν, ἀλλ' ὅπως οὐ μυρί' ὀρώμεν αἰεὶ 'πεσήματ' ἀνδρῶν καὶ ἀπολακτισμοὺς βίων' ἐκεῖθεν οἷον ἐκκυβιστώντων καὶ περιτρεπομένων. καὶ γὰρ γελοῖον περὶ μονῆς τῶν ἐκεῖ διαπορεῖν, εἰ μὴ γένεσιν μηδὲ σύστασιν ἔχειν δύνανται.

Plutarchus: *De facie in orbe Lunae*, 24, 937f–938a, [w:] Plutarchus: *Moralia*, t. 5, cz. 3, ed. C. Hubert, M. Pohlenz, Lipsiae 1955.

USTĘP 11

ἡ πῶς οὐκ ἠλίθιον πείθεσθαι τοῖς Ἡροδώρου βιβλίους περὶ τοῦ καθ' Ἡρακλέα λόγου, γῆν ἄνω κηρύττουσιν, κατελελυθέναι τε ἀπ' αὐτῆς λέοντα τὸν ὑφ' Ἡρακλέους φονευθέντα;

Tatianus: *Oratio ad Graecos*, 27, [w:] *Patrologiae cursus completus. Series Graeca*, t. 6, ed. J.-P. Migne, Lutetiae Parisiorum 1857.

USTĘP 12

ὁ δὲ γῦψ νεοττεύει μὲν ἐπὶ πέτραις ἀπροσβάτοις· διὸ σπάνιον ἰδεῖν νεοττιὰν γυπὸς καὶ νεοττοῦς. καὶ διὰ τοῦτο καὶ Ἡρόδωρος ὁ Βρύσωνος τοῦ σοφιστοῦ πατὴρ φησὶν εἶναι τοὺς γυπας ἀφ' ἑτέρας γῆς, ἀδήλου ἡμῖν, τοῦτο γε λέγων τὸ σημεῖον, ὅτι οὐδεὶς ἐώρακε γυπὸς νεοττιάν, καὶ ὅτι πολλοὶ ἐξαίφνης φαίνονται ἀκολουθοῦντες τοῖς στρατεύμασιν. τὸ δ' ἐστὶ χαλεπὸν μὲν ἰδεῖν, ὥπται δ' ὅμως.

Aristoteles: *Historia animalium*, 6, 5, 563a5–16, [w:] *Aristoteles Graece*.

USTĘP 13

ἔτι τὰλλα μὲν ἐν ὀφθαλμοῖς ὡς ἔπος εἰπεῖν ἀναστρέφεται καὶ παρέχει διὰ παντὸς αἰσθησιν ἑαυτῶν· ὁ δὲ γῆψ σπάνιον ἔστι θέαμα καὶ νεοσσοῖς γυπὸς οὐ ῥαδίως ἴσμεν ἐντετυχηκότες, ἀλλὰ καὶ παρέσχεν ἐνίοις ἄτοπον ὑπόνοιαν, ἕξωθεν αὐτοὺς ἀφ' ἑτέρας τινὸς γῆς καταίρειν ἐνταῦθα, τὸ σπάνιον καὶ μὴ συνεχές.

Plutarchus: *Romulus*, 9, 7, [w:] Plutarchus: *Vitae parallelae*, t. 1, cz. 1, ed. Cl. Lindskog, K. Ziegler, Leipzig 1969.

USTĘP 14

Vulturum praevalent nigri. Nidos nemo attigit; ideo et fuere qui putarent illos ex adverso orbe advolare. Falso: nidificant in excelsissimis rupibus.

Plinius Maior: *Naturalis historia*, t. 2, ed. Carolus Mayhoff, Lipsiae 1909, 10, 6(7), 19.

USTĘP 15

τοὺς δ' ἐπὶ σελήνης, εἴπερ εἰσὶν, εὐσταλεῖς εἶναι τοῖς σώμασι καὶ διαρκεῖς ὑπὸ τῶν τυχόντων τρέφεσθαι πιθανόν ἔστι.

Plutarchus, *De facie...*, 25, 940c.

USTĘP 16

οὗτος ἔλεγε [...] τὴν δὲ σελήνην οἰκήσεις ἔχειν, ἀλλὰ καὶ λόφους καὶ φάραγγας.

Diogenes Laertius: *Lives of Eminent Philosophers*, t. 1, ed. R.D. Hicks, London, Cambridge, Mass., 1959, 2, 8.

USTĘP 17

Habitari ait Xenophanes in luna, eamque esse terram mularum urbium et montium.

Cicero: *Academica priora*, ed. C. F. W. Müller, Lipsiae 1881, 2, 39, 123.

USTĘP 18

Xenophanes dicentibus mathematicis orbem lunae duodeviginti partibus maiorem esse quam terram stultissime credidit et quod huic levitati fuit consen-

taneum, dixit intra concavum lunae sinum esse aliam terram et ibi aliut genus hominum simili modo vivere, quo nos in hac terra vivimus.

L a c t a n t i u s: *Divinae institutiones*, 3, 23, 12, [w:] L a c t a n t i u s: *Opera omnia*, t. 1, ed. S. Brandt, G. Laubmann, Pragae, Vindobonae, Lipsiae 1890.

USTĘP 19

τροφή δὲ πᾶσιν ἢ αὐτῇ· ἐπειδὴν γὰρ πῦρ ἀνακαύσωσιν, βατράχους ὀπτῶσιν ἐπὶ τῶν ἀνθράκων· πολλοὶ δὲ παρ' αὐτοῖς εἰσιν ἐν τῷ ἀέρι πετόμενοι· ὀπτωμένων δὲ περικαθεσθέντες ὥσπερ δὴ περὶ τράπεζαν κάπτουσιν τὸν ἀναθυμῳόμενον καπνὸν καὶ εὐωχοῦνται.

L u c i a n u s: *Vera historia*, 1, 23, [w:] L u c i a n u s: *Opera*, t. 1, ed. M. D. Macleod, Oxonii 1972.

USTĘP 20

ὁ Τίμαιος ἐπιφέρει· ‘ἀλλὰ διὰ παντός ἐστιν Ἡρακλείδης τοιοῦτος παραδοξολόγος, καὶ ἐκ τῆς σελήνης πεπωκέναι ἄνθρωπον λέγων’.

D i o g e n e s L a e r t i u s: *Lives of Eminent Philosophers*, t. 2, ed. R. D. Hicks, London, Cambridge, Mass., 1958, 8, 72.

Maciej Jasiński

THE INHABITANTS OF THE MOON IN ANCIENT SOURCES

The paper aims to present the various ways of approach to the problem of inhabitancy of the Moon, that can be found in ancient sources. The scope of possible ways of describing the lunar beings – both animal and sentient ones – stretches from mythological and fantastic stories to more cautious deliberations. Fabulous tales about the Lunar inhabitants can be found in *True Story* by Lucianus of Samosata (ca. 120–ca. 190 AD), where we are given a detailed description of their physiology and society. More scientific are opinions in Plutarch's (before 50–after 120 AD) treatise *On the Face in the Moon*. Discussion of some features of Lunar environment leads there to conclusion about possible nature of the inhabitants of the Moon. Between these two extremes there are some other notions about the inhabitancy of the Moon, usually very short, that contain elements of the mythology or fable stories (e.g. the lion of Nemea is said to have fallen from the Moon) and early scientific opinions (e.g. the Pythagorean consideration, that day on the Moon is about fifteen times longer than that day on the Earth).

The paper is followed by an appendix with quotations from Greek and Latin sources in original languages.

Piotr Köhler

Zakład Badań i Dokumentacji Polarnej im. Prof. Z. Czepego
Instytut Botaniki UJ
Kraków

PIERWSZA POLSKA WYPRAWA POLARNA

Polska po odzyskaniu niepodległości planowała co najmniej kilka dalekich wypraw badawczych, m.in. w 1928 r. do Brazylii i Peru¹. Niemałe znaczenie wśród motywów, jakimi kierowano się planując te ekspedycje, miały propaganda i chęć zaznaczenia istnienia Polski na międzynarodowej arenie naukowej. Kryzys ekonomiczny sprawił, że plany należało mocno zredukować. W efekcie tego nie została zrealizowana m.in. wspomniana wyprawa w tropiki Ameryki Południowej. Na szczęście zrealizowano wyprawę do Arktyki w ramach II Międzynarodowego Roku Polarnego (1932–1933).

II MIĘDZYNARODOWY ROK POLARNY I JEGO GENEZA

Idea skoordynowanych badań określonych zjawisk w obszarach polarnych ma dość dawną tradycję. Już w 1875 r. polarnik i oficer austro-węgierskiej marynarki wojennej Karl Weyprecht (1838–1881), współodkrywca Ziemi Franciszka Józefa, zaproponował podczas 48. Zjazdu Niemieckich Przyrodników i Lekarzy w Grazu utworzenie sieci stałych stacji obserwacyjnych w Arktyce. Według zamysłu Weyprechta stacje takie miałyby prowadzić regularne pomiary elementów pogody i obserwacje warunków lodowych przy pomocy jednakowych przyrządów i o stałych porach². Cztery lata później Weyprecht oraz Georg von Neumayer

(1826–1909), niemiecki badacz polarny, który przewodniczył Międzynarodowej Komisji Polarnej, powtórzyli tę propozycję podczas II Międzynarodowego Kongresu Meteorologicznego w Rzymie. Wspomniana Komisja zajęła się organizacją Pierwszego Międzynarodowego Roku Polarnego, który odbył się w latach 1882–1883. Uczestniczyło w nim 12 państw organizując 12 wypraw do Arktyki i 3 – do Antarktyki. Uruchomiono wtedy 14 stacji meteorologicznych wokół bieguna północnego. Poza eksploracją nowych obszarów i znaczną aktywnością naukową, I Międzynarodowy Rok Polarne stworzył precedens dla międzynarodowej kooperacji w badaniach naukowych³.

Rozwój radia, telegrafu i telefonu po I wojnie światowej oraz obserwacje zakłóceń w odbiorze sygnałów radiowych zwróciły uwagę na elektryczność atmosfery Ziemi. W 1927 r. koordynacji badań tych zjawisk podjął się Międzynarodowy Komitet Meteorologiczny. Komitet ten w 1929 r. na zjeździe dyrektorów instytutów meteorologicznych w Kopenhadze zaapelował o przeprowadzenie równoczesnych badań m.in. zorzy polarnej i innych zjawisk jonosferycznych, magnetyzmu ziemskiego oraz obserwacji meteorologicznych. Wyniki tych badań miały być zastosowane w nawigacji, bezprzewodowym telegrafii oraz prognozowaniu pogody. W Kopenhadze utworzono Międzynarodową Komisję Roku Polarnego i uzgodniono także, że II Międzynarodowy Rok Polarne odbędzie się w pięćdziesiątą rocznicę pierwszego, czyli w latach 1932–1933. Międzynarodowa Komisja Roku Polarne zajęła się organizacją całego przedsięwzięcia⁴. Uczestniczyło w nim 40 państw, w tym Polska, lecz na ich wspólny wysiłek wpływ miały lata recesji i panujący w wielu krajach świata kryzys ekonomiczny.

ORGANIZACJA WYPRAWY

Międzynarodowa Organizacja Meteorologiczna zwróciła się do instytutów meteorologicznych w poszczególnych państwach o utworzenie narodowych komisji roku polarnego. W Polsce Państwowy Instytut Meteorologiczny z upoważnienia rządu powołał Polską Narodową Komisję Roku Polarnego, w skład której weszło 8 osób⁵, w tym ówczesny wicedyrektor Państwowego Instytutu Meteorologicznego dr inż. Jean Lugeon (1898–1976)⁶. Podczas posiedzenia Towarzystwa Geofizyków w Warszawie w dniu 15 listopada 1930 r. J. Lugeon omówił trzy warianty udziału Polski w pracach II Międzynarodowego Roku Polarnego. Wariant „maximum” zakładał wysłanie do bieguna północnego wyprawy na pojazdach przypominających czołgi-amfibie. Wyprawa w czasie trzech miesięcy (z czego jeden miesiąc na samym biegunie) miała prowadzić obserwacje magnetyzmu ziemskiego i elektryczności atmosferycznej. W wyprawie wzięłyby udział dwa pojazdy z załogami liczącymi po trzy osoby. Zaletą tego wariantu byłoby przeprowadzenie badań w wysokich szerokościach geograficznych łącznie z biegunem północnym, gdzie żadne z państw nie planowało

wysłać własnych wypraw. Wadą była logistyka: poruszanie się po lodach Arktyki amfibiami było problematyczne. Wariant „pośredni” zakładał założenie stałego obozu na Spitsbergenie i zbudowanie obserwatorium obsługiwanego przez dwóch obserwatorów naukowych. W skład wyprawy miał wchodzić również „personel pomocniczy” składający się z niesprecyzowanej liczby osób. Czas obserwacji wyniósłby jeden rok i dwa miesiące, a całkowity czas ekspedycji – półtora roku. Wariant „minimum” zakładał umieszczenie polskich atmoradiografów w norweskim Obserwatorium Geofizycznym w Tromsø. Polskie urządzenia byłyby obsługiwane przez norweskich pracowników Obserwatorium⁷.

Wariant „maximum” wywołał niesłychane negatywne emocje. Na znak protestu z członkostwa w Narodowej Komisji Roku Polarnego zrezygnował znany polski polarnik, uczestnik pierwszego w historii zimowania w Antarktyce (na statku „Belgica”), profesor geofizyki i meteorologii Uniwersytetu Lwowskiego Henryk Arctowski (1871–1958). Prasa wpadła w histeryczny ton i wyszydziła użycie amfibii nazywając je karykaturalnie „czołgami-rybami”⁸. Z dzisiejszego punktu widzenia reakcje H. Arctowskiego czy prasy wydają się niezrozumiałe i bardzo przesadzone. Przecież już w 1929 r. Brytyjczycy skonstruowali czołg pływający *Vickers Carden-Loyd Amphibian Tank*. We wrześniu 1932 r. przeprowadzono w Polsce pokazy czterotonowego czołgu pływającego konstrukcji Cardena i Loyda, a w październiku urządzono nawet pokazy jego pływania na Wiśle w Modlinie⁹. O pomysły Lugeona zakładającym możliwość zastosowania czołgu-amfibii w badaniach arktycznych pozytywnie wypowiedział się Helmer Hansen (1870–1956), jeden z uczestników wyprawy Amundsena, która zdobyła biegun południowy¹⁰.

Po odrzuceniu wariantu „maximum” do realizacji wybrano pozostałe dwa, lekko tylko modyfikując wariant „pośredni”: miejscem pobytu wyprawy nie byłby Spitsbergen, ale Wyspa Niedźwiedzia (Bjørnøya). Polska wyprawa miała tam prowadzić badania meteorologiczne wraz z pomiarami natężenia promieni słonecznych, magnetyzmu ziemskiego, zorzy polarnej i elektryczności atmosferycznej. Miejsce działania wyprawy zostało ustalone w maju 1931 r. na spotkaniu Jeana Lugeona z prezesem Międzynarodowej Komisji Roku Polarnego Danem Barfodem La Courem (1876–1942)¹¹. Miejsce to zostało wybrane z kilku powodów. Bjørnøya najlepiej nadawała się do przeprowadzania obserwacji meteorologicznych i geofizycznych ze względu na izolowane położenie, a także na trasę głębokich niżów barometrycznych przechodzących przez nią. Istotnym powodem były kwestie finansowe. Obecność na wyspie niewielkiej norweskiej stacji radiowej, która mogła służyć niezbędnymi instalacjami i łącznością oraz bezpłatne użyczenie przez Norwegię domu i opału polskiej wyprawie też miało niebagatelne znaczenie.

Ze względu na skromny budżet (polskie instytucje przeznaczyły zaledwie 30 tys. zł na wyprawę) należało wybrać odpowiednich kandydatów na

wyjazd. Jean Lugeon pisze, że „w ciągu dwóch tygodni musiał zająć się rozpatrzeniem ni mniej niż dwustu kandydatur, pomiędzy niemi kilku starców i wielu panien. Ponieważ jednak ta wyprawa nie mogła [...] skończyć się ślubem, a [w] mniejszym jeszcze stopniu chrztem, musieliśmy uchylić wdzięczną współpracę płci słabej [...]”¹². Jean Lugeon wybrał na członków ekspedycji jedynie trzy osoby, które miały być równocześnie i „personalem” naukowym i pomocniczym. W skład wyprawy weszli: Czesław Centkiewicz (1904–1996)¹³ z Państwowego Instytutu Meteorologicznego w Warszawie, miał kierować wyprawą od września 1932 r., do jego zadań należały obserwacje radiometeorologiczne, Władysław Łysakowski (ok. 1906–?), były student prof. H. Arctowskiego, absolwent geofizyki Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie pracujący jako meteorolog na lotnisku we Lwowie, do jego zadań należały rejestracje ziemskiego magnetyzmu, oraz Stanisław Siedlecki (1912–2002)¹⁴, student fizyki i matematyki Uniwersytetu Jagiellońskiego, który miał prowadzić obserwacje meteorologiczne. Przed wyjazdem Stanisław Siedlecki przeszedł specjalne trzy-miesięczne przeszkolenie w Obserwatorium Aerologicznym Państwowego Instytutu Meteorologicznego w Legionowie pod Warszawą. Celem przeszkolenia było przygotowanie go do funkcji obserwatora-meteorologa wyprawy. Czesław Centkiewicz i Władysław Łysakowski pojechali w czerwcu 1932 r. do Kopenhagi, gdzie w obserwatorium Rude Skov zapoznawali się z najnowszymi aparatami pomiarowymi z zakresu ich specjalności. Przygotowaniem i zakupieniem odpowiedniego ekwipunku ekspedycji zajmował się głównie C. Centkiewicz.

Organizacji wyprawy nadal towarzyszyły krytyczne głosy prasy. Zarzucano jej organizatorom całkowite nieprzygotowanie ekspedycji, a szczególnie brak doboru odpowiednich jej uczestników. Według prasy, prace podczas wyprawy nie miały tylko charakteru naukowego, ale i reprezentacyjny [*sic!!!*], a trzech wytypowani bardzo młodzi uczestnicy ekspedycji zupełnie nie byli w stanie wypełnić powierzonych im funkcji (a szczególnie tych reprezentacyjnych). Oskarżano kierownictwo Państwowego Instytutu Meteorologicznego o lekkomyślność i niedołęstwo. Przytaczano krytyczne głosy uczonych, którzy zrezygnowali z prac w Narodowej Komisji Roku Polarnego (m.in. wspomnianego już Henryka Arctowskiego oraz Kazimierza Szulca (1866–1938), kierownika Zakładu Meteorologii i Klimatologii SGGW i byłego dyrektora Państwowego Instytutu Meteorologicznego, i Stanisława Kalinowskiego (1873–1946), profesora fizyki na Wydziale Chemii Politechniki Warszawskiej, twórcy i kierownika Obserwatorium Magnetycznego (Geofizycznego) w Świdrze) postulujące wycofanie udziału Polski w II Międzynarodowym Roku Polarnym, co miałyby uchronić naukę polską przed ewentualną kompromitacją na arenie międzynarodowej¹⁵. Na szczęście organizatorzy nie ulegli naciskom prasy. Argumenty przemawiające za wysłaniem bardzo młodych ludzi na wyspę, zamiast starszych i doświadczonych, przeważały. Można je streścić w dwóch zdaniach napisanych już w trakcie trwania wyprawy, a więc na podstawie ponad półrocznego doświadczenia pracy

w warunkach polarnych, przez jednego z jej uczestników: „Nie byłoby wskazane zamykać w lodowym więzieniu na rok wybitnego uczonego tylko po to, by kilka razy dziennie wyląził ze swej zamrożonej chaty dla skontrolowania aparatów naukowych. Do tego celu w zupełności nadają się młodzi i ofiarni ludzie (starszy organizm w ogóle nie wytrzymałby takich warunków)”¹⁶.

WYSPA NIEDŹWIEDZIA I HISTORIA JEJ BADAŃ

Jak już powyżej wspomniano, na miejsce wyprawy została wybrana Wyspa Niedźwiedzia (Bjørnøya) (ryc. 1). Leży ona na granicy Morza Barentsa i Morza Norweskiego. Jej powierzchnia wynosi zaledwie 178 km². Jest całkowicie bezleśna i w większości płaska, jedynie w południowej części wznoszą się wzgórza do wysokości 536 m n.p.m. Klimat wyspy charakteryzują częste mgły i wichry. Odkryli ją niderlandzcy żeglarze i podróżnicy Willem Barents (Barentsz) (1550–1597) i Jacob van Heemskerck (1567–1607) w dniu 10 czerwca 1595 r. podczas trzeciej wyprawy Barentsa w poszukiwaniu Przejścia Północno-Wschodniego do Chin. Nazwana została przez Barentsa Wyspą Niedźwiedzią na cześć niedźwiedzia, z którym musiano stoczyć dramatyczną walkę podczas pierwszego lądowania na wybrzeżu. W następnych wiekach odwiedzana była przez pomorskich myśliwych i norweskich traperów, którzy wielokrotnie zimowali na niej.

Długi czas wyspa była ziemią niczyją. W latach 1898 i 1899 niemiecki dziennikarz i ekspert od spraw polarnych Theodor Lerner (1866–1931) odwiedził wyspę by zbadać rentowność wydobycia tamtejszego węgla kamiennego i by ostatecznie proklamować wyspę jako własność Cesarstwa Niemieckiego¹⁷. Ale nie rozpoczął żadnych długotrwałych działań. W tamtym okresie do jałowej wyspy przyciągało ludzi górnictwo węgla, łowiectwo, rybołówstwo i wielorybnictwo. Nie była jednak zamieszkiwana dłużej niż przez kilka lat. Traktat Svalbardzki (Traktat Spitsbergeński, Traktat Paryski) z 1920 r. przyznał wyspę Norwegii, która ją objęła w posiadanie po wejściu traktatu w życie (14 sierpnia 1925 r.). Jeszcze w okresie pierwszej wojny światowej Norwegowie rozpoczęli wydobycie węgla na północy wyspy (w 1916 r.), ale wkrótce okazało się to nierentowne i w latach dwudziestych XX w. Norwegia zaprzestała wydobycia. Na wyspie pozostały różne zabudowania górnicze, łącznie z torami kolejowymi, po których transportowano urobek do brzegu.

Przed polską wyprawą Wyspę Niedźwiedzią odwiedziło około 15 innych ekspedycji. Pierwszą z nich była wyprawa norweskiego geologa Baltazara Mathiasa Keilhaua (1797–1858), który prowadził tam badania geologiczne, paleontologiczne i botaniczne oraz obserwacje magnetyczne w 1827 r.¹⁸. Większość z wypraw przebywała na wyspie tylko po kilka dni. W 1864 r. Adolf Erik Nordenskiöld (1832–1901) podczas wyprawy Szwedzkiej Królewskiej Akademii Nauk sporządził zarys mapy wyspy¹⁹. Szwedzka Ekspedycja Polarna kierowana

przez Alfreda Gabriela Nathorsta (1850–1921) wykonała w 1898 r. dokładne badania, a w następnym roku trzech członków tej ekspedycji przeprowadzało w ciągu dwóch miesięcy badania geologiczne. W 1921 r. odwiedzili wyspę członkowie Ekspedycji Uniwersytetu Oksfordzkiego na Spitsbergen. W latach 1922–1925 Norweska Ekspedycja Svalbardzka wykonała pełne badania topograficzne i geologiczne²⁰. Gdy polska wyprawa dotarła w 1932 r. na Wyspę Niedźwiedzia, przebywała tam wtedy dwuosobowa angielska ekspedycja zoologiczna z St. John's and Magdalene College, Cambridge, finansowana przez Royal Geographical Society²¹.

PRZEBIEG WYPRAWY

Pomimo wielu przeciwności, kryzysu ekonomicznego i głosów krytyki wyprawa doszła do skutku. Początkowo planowano wynająć dwóch Norwegów do pomocy przy rozkładaniu stacji. Jednakże znowu czynnik ekonomiczny sprawił, że zamiast nich pojechali Jean Lugeon i Jan Gurtzman, adiunkt w Państwowym Instytucie Meteorologicznym²². Ekspedycja miała następujący przebieg²³:

12 VII 1932 r., 5 rano – Rozpoczęto transport samochodami ciężarowymi ekwipunku wyprawy zapakowanego w ok. 140 skrzyń z Obserwatorium Aerologicznego Państwowego Instytutu Meteorologicznego w Legionowie na stację kolejową. W początkowym okresie w wyprawie uczestniczyło pięć osób: Jean Lugeon – kierownik ekspedycji, Jan Gurtzman, Czesław Centkiewicz, Władysław Łysakowski oraz Stanisław Siedlecki.

14 VII, wieczorem – Pożegnanie na Dworcu Głównym w Warszawie. Podróż koleją do Gdyni.

15 (16²⁴) VII, rano – Pożegnanie w Wydziale Morskim (Obserwatorium Morskim²⁵) Państwowego Instytutu Meteorologicznego w Gdyni. Poświęcenie wyprawy przez jednego z księży rzymskokatolickich z Gdyni oraz przekazanie wyprawie płyty z brązu z napisem „Polska Ekspedycja Polarna 1932/1933”²⁶. Po krótkiej uroczystości członkowie wyprawy wraz z całym ekwipunkiem odpłynęli z Gdyni na pokładzie statku pasażerskiego SS „Polonia” płynącego do norweskich fiordów.

16 (17²⁷) VII, rano – W Kopenhadze.

16 VII, o północy²⁸ – „Polonia” odpłynęła z Kopenhagi.

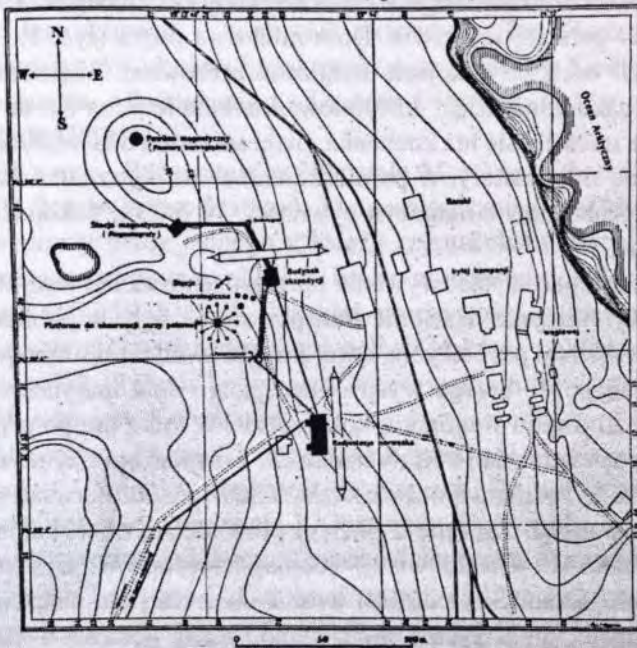
24 VII, 6 rano – „Polonia” dopłynęła do Narviku. Do południa wyladowano skrzynie wyprawy. Następnie J. Gurtzman, W. Łysakowski i S. Siedlecki małym pocztowym statkiem „Skjaervø” popłynęli wraz ze skrzyniami do Tromsø, a J. Lugeon i C. Centkiewicz pozostali na 1 dzień w Narviku.

25 VII, wieczorem – J. Lugeon i C. Centkiewicz popłynęli statkiem z Narviku do Lendingen, tam przesiedli się na okręt do Tromsø.

- 26 VII, ok. 18.00 – J. Lugeon i C. Centkiewicz dopłynęli do Tromsø.
- 27 VII – Do Tromsø przyплыnęli J. Gurtzman, W. Łysakowski i S. Siedlecki wraz ze skrzyniami wyprawy (a więc dzień później niż J. Lugeon i C. Centkiewicz). Skrzynie wyladowano. W porozumieniu z Norweskim Instytutem Meteorologicznym zainstalowano w Obserwatorium Geofizycznym koło Tromsø część aparatów do badań elektryczności atmosferycznej (atmordiografów) i przez następne dni prowadzono obserwacje i pomiary przy ich pomocy. Tym samym rozpoczęto realizować wariant „minimum”, o którym była mowa powyżej²⁹.
- 2 VIII – Załadowano skrzynie na wynajęty statek, którym był mały lodołamacz „Sverre”, i wypłynęto z Tromsø.
- 4 VIII, ok. 24.00 – Na horyzoncie dostrzeżono Wyspę Niedźwiedzia.
- 5 VIII, ok. 4 rano – Uczestnicy wyprawy dopłynęli małą łódką do brzegu wyspy. Rozpoczęto wyladowanie ekwipunku ekspedycji. Na wyspie, w jej północno-wschodniej części nad zatoką Tunheim, funkcjonowała norweska radiostacja urządzona w jednym z pokopalnianych domów (ryc. 2). Gdy polska wyprawa przyплыnęła na wyspę, szefem radiostacji od maja 1932 r. był Fritz Øien (1899–1963). Wkrótce zaprzyjaźniono się z nim, a przyjaźń ta przetrwała następne 30 lat. W przyszłości F. Øien będzie jeszcze wielokrotnie pomagać polskim wyprawom na Spitsbergen³⁰. Inny z takich pokopalnianych domów, oddalony o około 200 m od norweskiej stacji, został przez rząd Norwegii wyremontowany (za kwotę ok. 10 tys. koron) i oddany polskiej wyprawie. Dom miał dwa piętra (ryc. 3). Na parterze w dwóch wielkich pokojach urządzono pracownię. Większość aparatury została zakupiona dzięki Instytutowi Rockefellera (za ok. 60 tys. zł). Na parterze mieściła się też kuchenka, mała spiżarnia oraz małe pomieszczenie na akumulatory. W pomieszczeniach na piętrze umieszczono warsztat mechaniczny i magazyn żywności. W dwóch pokojach urządzono sypialnię.
- 10 VIII – Zakończono wyladowywanie i przewożenie na ląd wszystkich skrzyń wyprawy. Skrzynie następnie transportowane były w pobliże domu-siedziby wyprawy przy użyciu starej kolejki służącej do transportu urobku kopalnianego do brzegu wyspy. Następnego dnia marynarze z „Sverre” przywieźli ostatni wagonik z koksem. Już w kilka dni po przybyciu rozstawiono urządzenia i maszty nadawcze i rozpoczęto trzynastomiesięczne obserwacje. Polska zapoczątkowała w ten sposób pierwsze samodzielne badania polarne. Zgodnie z planem prowadzono obserwacje radiometeorologiczne (C. Centkiewicz), geomagnetyczne (W. Łysakowski) oraz meteorologiczne (S. Siedlecki) wraz z obserwacjami natężenia promieni słonecznych, magnetyzmu ziemskiego, zorzy polarnej i elektryczności atmosferycznej. Obserwacje przebiegały według następującego schematu:

Ryc. 1. Wyspa Niedźwiedzia (za: J. Lugeon, *Polski Rok Polarny...*, dz. cyt. s. 21)

Ryc. 2. Plan bazy wyprawy na Wyspie Niedźwiedziej (za: J. Lugeon, *Polski Rok Polarny...*, dz. cyt. s. 27)

Ryc. 3. Stała baza Polskiej Wyprawy na Wyspie Niedźwiedziej
(fotografia ze zbiorów Zakładu Badań i Dokumentacji Polarnej UJ)

1.00, 4.00, 7.00, 13.00, 16.00, 19.00 i 22.00 – obserwacje meteorologiczne i zórz polarnych

9.00 (9.30³¹) – kontrola wszystkich samopisów i zmiana pasków

11.00 (11.55³²) – odbiór sygnałów czasu przez radio i kontrola zegarów i chronometrów

23.00 (23.55³³) – druga kontrola czasu.

Podczas dnia polarnego obserwacje zorzy polarnej zastąpione zostały obserwacjami chmur.

31 VIII – Na Wyspie Niedźwiedziej obserwowane było częściowe zaćmienie słońca (Centkiewicz nic o nim nie pisze). Poczyniono obserwacje radiotrzasków. Wyniki zostały opublikowane przez J. Lugeona³⁴.

14 IX – J. Lugeon i J. Gurtzman odплыли z Wyspy Niedźwiedziej. W drodze powrotnej przez Tromsø i Narvik dotarli do Oslo, gdzie 27 IX J. Lugeon został przyjęty na prywatnej audiencji przez króla Norwegów Haakona VII. W kilka tygodni po powrocie do Warszawy Lugeon został przyjęty na audiencji przez prezydenta Polski Ignacego Mościckiego³⁵. Na Wyspie Niedźwiedziej pozostali trzej członkowie wyprawy, którzy do końca jej trwania sumiennie wypełniali swe obowiązki. Odtąd wyprawą kierował Czesław Centkiewicz.

29 X, sobota, 23.30–23.35 – Polskie Radio nadało pierwszą specjalną audycję dla członków wyprawy na Wyspie Niedźwiedziej. Poczynawszy od tego

dnia co tydzień o tej porze je nadawało. Dzięki nim trzej polscy polarnicy mieli łączność z krajem i ze swymi rodzinami.

- 17 VI 1933 r. – C. Centkiewicz otrzymał z Warszawy drogą radiową polecenie wyjazdu do Tromsø w celu przygotowania powrotu wyprawy. Już po godzinie (czyli w niedzielę 18 VI nad ranem) wypłynął.
- 20 VI, wtorek rano – Po pięćdziesięciogodzinnym rejsie C. Centkiewicz przypłynął do Tromsø. W czasie dwutygodniowego pobytu przygotowywał powrót wyprawy oraz naprawiał i regulował aparaturę pozostawioną tam w poprzednim roku. Odbił wycieczkę do osady Lapończyków i zwiedzał Tromsø.
- 1 VII, 12.00 – C. Centkiewicz wypłynął z Tromsø w drogę powrotną na wyspę, do której dotarł 3 VII.
- 16 VIII – Ostatni dzień obserwacji prowadzonych w ramach wyprawy.
- 18 VIII – Wynajętym statkiem rybackim „T. 33 K” członkowie Pierwszej Polskiej Wyprawy Polarnej (wraz z najcenniejszymi aparatami zajmującymi ok. 15 skrzyń) odплыnęli z Wyspy Niedźwiedziej.
- 21 VIII – Przypłynęli do Tromsø. Stamtąd statkiem dopłynęli do Sedinghan, a następnie do Narviku. Kolejny etap podróży odbyli pociągiem.
- 27 VIII, niedziela rano – Dojechali pociągiem do Sztokholmu.
- 1 IX – Wypłynęli ze Sztokholmu na pokładzie szwedzkiego transportowca „Uttklipan”.
- 3 IX, niedziela, 4 rano – „Uttklipan” zacumował przy moło portu w Wolnym Mieście Gdańsku. Jeszcze tego samego dnia członkowie wyprawy przypłynęli do Gdyni na pokładzie polskiego kutra „Ewa”. Tu czekało ich powitanie (obszernie opisane przez prasę³⁶).
- 13 IX – Członkowie wyprawy zostali w Warszawie udekorowani Krzyżami Zasługi przez ówczesnego ministra komunikacji Michała Butkiewicza (1886–1974).

REZULTATY WYPRAWY

Gromadzone z niemałym trudem podczas pobytu na Wyspie Niedźwiedziej różnorodne dane zostały po powrocie opracowane (przynajmniej częściowo). Spieszono się, bowiem zgodnie z postanowieniami Międzynarodowej Komisji Roku Polarne go rezultaty naukowe miały być jak najszybciej opublikowane. Planowano wydanie 6. zeszytów tematycznych poświęconych następującym zagadnieniom: zeszyt nr 1 – obserwacje meteorologiczne, 2 – magnetyzm ziemski, 3 – trzaski atmosferyczne, 4 – zorza polarna, 5 – obserwacje chmur, zeszyt 6 miał zawierać rozprawy. Zeszyt pierwszy opracowany został przez zespół pracowników Państwowego Instytutu Meteorologicznego. Zeszyt drugi opracował

Władysław Łysakowski. Zeszyt trzeci ograniczono tylko do opublikowania materiału graficznego, ogłoszenie szczegółowych analiz (planowanych na kilkadziesiąt stron druku) odkładając na później. Zeszyt czwarty opracowany głównie przez Czesława Centkiewicza przy udziale Władysława Łysakowskiego i Stanisława Kończaka zawiera jedynie obserwacje i rysunki wykonane przez obserwatorów. Również w tym przypadku szczegółowe analizy odłożono na później. Zeszyt piąty miał być opracowany przez Czesława Centkiewicza³⁷. Niestety, ze względów finansowych nie wydano zeszytu nr 5 ani 6. Nie opublikowano także zapowiadanych opracowań danych zawartych w zeszytach nr 3 i 4. Pomimo takich ograniczeń wydrukowane rezultaty badań pierwszej polskiej wyprawy do Arktyki były imponujące.

Meteorologia. Stacja meteorologiczna zbudowana przez wyprawę na Wyspie Niedźwiedziej miała następujące współrzędne 74°29'5"N, 19°13'52"E i położona była na wysokości 26–30 m n.p.m. Regularne obserwacje rozpoczęto 24 VIII 1932 r., jednak niektóre z przyrządów uruchomiono nawet wcześniej – barograf i termograf już 12 VIII. Obserwacje zakończono 15 VIII 1933 r. Wykonywano je cztery razy na dobę, o godzinie 1, 7, 13 i 19 GMT. Opracowane wyniki pomiarów wraz z odpowiednimi tabelami opublikowano³⁸.

Magnetyzm ziemski. Obserwacje rozpoczęto prowadzić 1 X 1932 r., ale potrzebne kalibracje sprzętu, a także inne nieprzewidziane trudności sprawiły, że dopiero od 14 XII 1932 r. obserwacje prowadzono regularnie aż do 15 VIII 1933 r. Pomiarów prowadzono magnetometrem i wariometrami. Wyniki pomiarów składowej poziomej, pionowej oraz deklinacji zostały opublikowane³⁹.

Trzaski atmosferyczne. Są to gwałtowne zmiany pola elektrycznego na powierzchni Ziemi mające charakter aperiodyczny. Celem rejestracji owych trzasków było wykrycie najważniejszych praw, jakimi się rządzi przebieg częstotliwości tych zjawisk w okolicach podbiegunowych oraz zdobycie informacji o zasięgu zaburzeń radioatmosferycznych przez porównanie jednoczesnych zapisów kilku stacji na północy i leżących na niższych szerokościach geograficznych. Obserwacje i rejestracje trzasków prowadzono przy pomocy atmodiografów. Trzaski atmosferyczne rozpoczęto rejestrować 9 VIII 1932 r. Rejestrację zakończono 16 VIII 1933 r. Równocześnie trzaski rejestrowane były w obserwatorium w Legionowie. Oba cykle obserwacji zostały opublikowane⁴⁰.

Zorza polarna. Obserwacje prowadzono od 6 IX 1932 r. do 4 IV 1933 r. w następujących godzinach doby: 1, 4, 7, 10, 13, 16, 19, 22 GMT według I alternatywy *Atlasu Zorzy Polarnej*⁴¹. Jeśli warunki atmosferyczne na to pozwalały w przypadkach ciekawszych zjawisk obserwacje przeprowadzano według II alternatywy *Atlasu*. W dniach, w których spodziewano się zjawisk o większym natężeniu, przy sprzyjającej pogodzie obserwacje wykonywano co 20–30 minut. Natężenie zjawiska notowano w skali 1–4. Wygląd zorzy szkicowano, wykonano także kilka fotografii. Tak zebrane materiały w postaci tabel z opisami w języku polskim i francuskim, rycin i fotografii zostały następnie opublikowane⁴².

Doświadczenia i informacje zdobyte podczas wyprawy zostały wykorzystane w licznych publikacjach, głównie autorstwa Jeana Lugeona. Już w 1932 r. opublikował rezultaty badań nad wpływem zaćmienia słońca na radiotrzaski zarejestrowane na Wyspie Niedźwiedziej⁴³. Opis genezy wyprawy, trudności z jej zorganizowaniem, celów naukowych oraz początkowego jej przebiegu opublikował w 1933 r.⁴⁴. W następnym roku ukazały się streszczenia jego dwóch prac na temat radiotrzasków przesłanych Francuskiej Akademii Nauk⁴⁵. W tym samym roku opublikował największą objętościowo pracę: tabele korygujące czasy wschodów i zachodów słońca (tabele zmrokowe) obliczone m.in. przy pomocy danych zebranych na Wyspie Niedźwiedziej⁴⁶. W 1935 r. opisał najważniejsze metody przewidywania pogody i znaczenie dla nich badań nad elektrycznością atmosferyczną oraz doświadczeń wyprawy na Wyspę Niedźwiedzią dla prognozowania pogody w Europie. Ułożył program badawczy dla przyszłej stałej stacji polarnej i wskazał Spitsbergen, jako najlepszą lokalizację dla niej⁴⁷. Opublikował także wstępne wyniki niektórych badań nad magnetyzmem ziemskim⁴⁸. W 1936 r. ukazały się wspomniane już poprzednio cztery zeszyty *Wyników Spostrzeżeń Polskiej Wyprawy Roku Polarnego na Wyspie Niedźwiedziej*⁴⁹. Były to zasadnicze rezultaty naukowe wyprawy.

Oprócz prac *stricte* naukowych uczestnicy wyprawy na Wyspę Niedźwiedzią publikowali także opisy przebiegu ekspedycji, często nie mające już ściśle takiego charakteru, jednakże informujące szersze kręgi czytelników o tym wydarzeniu. Tego typu publikacje spełniały bardzo ważną rolę: uświadamiały społeczeństwu wagę prowadzonych badań i ich wymierne korzyści dla funkcjonowania samego społeczeństwa (np. poprzez udoskonalenie prognozowania pogody) oraz neutralizowały negatywne opinie prezentowane w prasie codziennej (szczególnie krytyczne przed wyjazdem wyprawy, o czym już była poprzednio mowa). Do tego typu publikacji można zaliczyć m.in. Czesława Centkiewicza *Polska ekspedycja polarna*⁵⁰, Władysława Łysakowskiego *Stacja magnetyczna na Wyspie Niedźwiedziej*⁵¹, czy Stanisława Siedleckiego *Polska wyprawa polarna na wyspie Niedźwiedziej*⁵², *Trzech z Wyspy Niedźwiedziej. Uczestnik polskiej ekspedycji polarnej, Krakowianin, p. Stanisław Siedlecki opisuje czytelnikom „I. K. C.” swe prace i przeżycia*⁵³, oraz *W górach Wyspy Niedźwiedziej*⁵⁴.

Czesław Centkiewicz i Stanisław Siedlecki prowadzili także prywatne dzienniki. Wtedy to właśnie po raz pierwszy C. Centkiewicz „chwycił za pióro”, pisał codziennie o wszystkim, co przeżywał i robił. W przyszłości stanie się czołowym polskim pisarzem polarnym. Dzienniki prowadzone przez uczestników wyprawy zostały następnie wydane w formie zbeletryzowanej. W książce *Wyspa mgieł i wiatrów* (1934)⁵⁵ Centkiewicz opisuje swój ponadroczny pobyt na Wyspie Niedźwiedziej w ramach II Międzynarodowego Roku Polarnego. Podobnie uczynił Stanisław Siedlecki w książce *Wśród polarnych pustyń Svalbardu* (1935)⁵⁶. Po drugiej wojnie światowej wyprawa była jeszcze kilkakrotnie wymieniana

przy różnych okazjach⁵⁷. Po ponad dwudziestu latach wyprawa została przypominiana przez *Tygodnik Powszechny*⁵⁸, a kilka lat później – przez *Gazetę Obserwatora PIHM*⁵⁹.

Pierwsza wyprawa do Arktyki pod polską flagą okazała się przedsięwzięciem nad wyraz udanym. Zrealizowano nie tylko cele naukowe, ale i propagandowe. Polska skutecznie i bardzo pozytywnie zaistniała na arenie nauki światowej. Doświadczenia zdobyte podczas tej ekspedycji procentowały jeszcze przez długie lata zarówno jej uczestnikom, jak i całej polskiej nauce.

Przypisy

- ¹ Archiwum Nauki PAN i PAU (Kraków): PAU I–233 (PAU Zarząd. Fundusz Kultury Narodowej. 1928–1935) – pismo W. Szafera (br. daty, 1928); PAU I–234 (PAU Zarząd. Fundusz Kultury Narodowej. 1930–1939) – pismo Sekretarza Generalnego PAU do Stanisława Michalskiego, dyrektora departamentu przy Prezydium Rady Ministrów (Kraków, 31 III 1928).
- ² http://en.wikipedia.org/wiki/Karl_Weyprecht (dostęp 1 I 2013).
- ³ A. B. Dobrowolski: *Z powodu roku polarnego. (A propos de l'Année Polaire). Idea Weyprechta i jej realizacja: międzynarodowe kampanje polarne 1882–1883 i 1901–1905.* „Przegląd Geograficzny” 1930 t. 10 nr 3/4 s. 187–192.
- ⁴ J. Lugeon: *Rok Polarny 1932–1933 i współpraca Polski. (L'Année Polaire 1932–1933 et la collaboration Polonaise).* „Przegląd Geograficzny” 1930 t. 10 nr 3/4 s. 193–206, cyt. s. 195.
- ⁵ Imienny skład komisji – patrz: J. Lugeon: *Rok Polarny 1932–1933 i współpraca Polski...* s. 195–196. Skład komisji w 1932 r., gdy powierzyła wiosną 1932 r. J. Lugeonowi zorganizowanie wyprawy polarnej – patrz: J. Lugeon: *Polski Rok Polarny na Wyspie Niedźwiedziej. (L'Année Polaire Polonaise à l'Île des Ours).* „Przegląd Geograficzny” 1933 t. 13 nr 1 s. 1–49, cyt. s. 3.
- ⁶ C. Centkiewicz: *Prof. dr Jean Lugeon (w pierwszą rocznicę śmierci – first anniversary of his death).* „Przegląd Geofizyczny” 1977 t. 22 nr 2 s. 131–134.
- ⁷ J. Lugeon: *Rok Polarny 1932–1933 i współpraca Polski...* s. 202–204; J. Lugeon: *Uwagi w sprawie udziału Polski w Roku Polarnym 1932/33.* „Biuletyn Towarzystwa Geofizyków” 1931 nr 1 s. 13–14.
- ⁸ [anonim], *Polska wyprawa do bieguna północnego na czołgach–rybach. Fantastyczny projekt „fachowych” geofizyków.* „Ilustrowany Kurjer Codzienny” 1931 R. XXII nr 118 (Kraków, 30 IV 1931 r.), s. 3–4. Trzeba przyznać, że anonimowy autor tej nazwy wykazał się dużą ignorancją w sprawach biologicznych używając na projektowany pojazd nazwy „ryba”. Ówczesnie w języku polskim na oznaczenie pojazdów lądowo–wodnych funkcjonował już termin „amfibia” pochodzący od łacińskiej nazwy płazów (*Amphibia*), a nie ryb (*Pisces*).
- ⁹ <http://derela.republika.pl/pzinz130p.htm> (dostęp 10 I 2013 r.)
- ¹⁰ J. Lugeon: *Polski Rok Polarny na Wyspie Niedźwiedziej...* s. 2–3.
- ¹¹ Tamże s. 5.

- ¹² J. Lugeon: *Polski Rok Polarny na Wyspie Niedźwiedziej...* s. 11.
- ¹³ M. Zalewski, Czesław Jacek Centkiewicz (1904–1996). „Przegląd Geofizyczny” 1997 R. 42 z. 1 s. 80–85.
- ¹⁴ Wybrana bibliografia dotycząca Stanisława Siedleckiego: K. Birkenmajer: *In memoriam. Stanisław Siedlecki (1912–2002)*. „Polish Polar Research” 2002 t. 23 nr 1 s. 101–106; K. Birkenmajer: *Pożegnanie Stanisława Siedleckiego na cmentarzu w Łodzi, 18 III 2002 r.* „Biuletyn Polarny” 2003 t. 11 s. 7–9; A. Jahn: *Stanisław Siedlecki*. „Czasopismo Geograficzne” 1984 t. 55 nr 2 s. 266; A. Jahn, K. Birkenmajer: *80th anniversary of Professor Stanisław Siedlecki*, „Polish Polar Research” 1991 t. 12 nr 3 s. 265–268; P. Köhler: *Stanisław Siedlecki (1912–2002) – polarnik, taternik, geolog. Stulecie urodzin*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2014 nr 3 s. 61–80; R. Kosiniski: *Stanisław Siedlecki [w:] Głowy podwawelskie*, Kraków 1965 s. 361–366; S. Kozłowski: *Osiemdziesięciolecie nestora polskiej geologii – prof. dr Stanisława Siedleckiego*. „Przegląd Geologiczny” 1993 t. 41 nr 2 s. 130–131; A. Krawczyk: *Osiemdziesięciolecie urodzin Stanisława Siedleckiego*. „Biuletyn Polarny” 1994 t. 2 s. 65–66; A. Maneck: *Krakowskie jubileuszowe spotkania z profesorem Stanisławem Siedleckim*. „Biuletyn Polarny” 1994 t. 2 s. 66–67; A. Maneck: *Krakowskie i spitsbergeńskie spotkania ze Stanisławem Siedleckim*. „Biuletyn Polarny” 2003 t. 11 s. 12–15; J. Nyka: *Profesor Stanisław Siedlecki*. „Głos Seniora” 1992 t. 8; J. Nyka: *Prof. Stanisław Siedlecki*. „Gazeta Górską” 2002 t. 3/2 (12.03.2002); Z. Radwańska–Paryska, H. W. Paryski: *Wielka encyklopedia tatrzańska*. Poronin 2004; R. W. Schramm (red.): *Pamiętkowa księga przyjaźni. Stanisław Siedlecki*. [Poznań] 1992 ss. 276; R. W. Schramm: *Na marginesie jubileuszu osiemdziesięciolecia Stanisława Siedleckiego*. „Biuletyn Polarny” 1994 t. 2 s. 67–69; R. W. Schramm: *Stanisław Siedlecki – Śiaś 17.09.1912 – 7.03.2002*. „Biuletyn Polarny” 2002 t. 9–10 s. 26–28; J. R. Sobczyk: *W kregu pamięci o profesorze Siedleckim – czyli tematyczna ciekawostka pocztowa (Spitsbergen – lipiec 1958)*. „Biuletyn Polarny” 2006 t. 12–13, s. 83–85; M. Syniawa: *Stanisław Siedlecki*, „Przyroda Górnego Śląska” 2003, t. 31 s. 14–15; J. Szupryczyński: *Na osiemdziesięciolecie Stanisława Siedleckiego. Konferencja Komitetu Badań Polarnych, Warszawa, 29 X 1992 r.* „Nauka Polska” 1993 t. 41 nr 2–3 s. 163–165; J. Szupryczyński: *Osiemdziesięciolecie urodzin profesora Stanisława Siedleckiego*. „Przegląd Geograficzny” 1993 t. 65 nr 1–2 s. 211–213; J. Szupryczyński: *Stanisław Siedlecki (1912–2002)*. „Przegląd Geograficzny” 2002 t. 74 nr 4 s. 635–637; J. M. Węsławski, W. Moskał, M. Zajczkowski, S. Kwaśniewski, J. Jezierski, J. Wiktor: *Wspomnienia o profesorze Stanisławie Siedleckim*. „Biuletyn Polarny” 2003 t. 11 s. 16–22; S. M. Zalewski: *Stanisław Siedlecki. Założenie Polskiej Stacji Polarnej Hornsund na Spitsbergenie (październik 1956–październik 1958)*. „Biuletyn Polarny” 2003 t. 11 s. 10–12.
- ¹⁵ [anonim], *Polska wyprawa „Roku Polarnego” wyrusza zupełnie nieprzygotowana. Niestychany skandal w polskim świecie naukowym*. „Ilustrowany Kurjer Codzienny” 1932 R. XXIII nr 148 (Kraków, 30 V 1932) s. 3–4.
- ¹⁶ S. Siedlecki: *Trzech z Wyspy Niedźwiedziej. Uczestnik polskiej ekspedycji polarnej. Krakowianin, p. Stanisław Siedlecki opisuje czytelnikom „I. K. C.” swe prace i przeżycia*. „Ilustrowany Kurjer Codzienny” 1933 R. XXIV nr 40 (Kraków, 9 II 1933) s. 5.

- ¹⁷ http://en.wikipedia.org/wiki/Theodor_Lerner [dostęp 10 I 2013]
- ¹⁸ B. M. K e i l h a u: Reise i Ost- og Vest-Finmarken samt til Beeren-Eiland og Spitsbergen i aarene 1827 og 1828. Christiania 1831 Johan Krohn, ss. 247.
- ¹⁹ O. T o r e l l, A. E. N o r d e n s k i ö l d: Die schwedischen Expeditionen nach Spitzbergen und Bären-Eiland ausgeführt in den Jahren 1861, 1864 und 1868 unter Leitung von O. Torell und A. E. Nordenskiöld. Jena 1869 H. Costenoble, ss. XIV + 518.
- ²⁰ [http://en.wikipedia.org/wiki/Bear_Island_\(Norway\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Bear_Island_(Norway)) [dostęp 1 X 2012]
- ²¹ G.C.L. B e r t r a m, D. L a c k: *Bear Island*. „The Geographical Journal” 1933 t. 81 nr 1 s. 45–53.
- ²² J. L u g e o n: *Polski Rok Polarny na Wyspie Niedźwiedziej...* dz. cyt. s. 14.
- ²³ Przebieg wyprawy podają za C. Centkiewiczem (C.J. C e n t k i e w i c z: *Wyspa mgieł i wichrów. Pierwsza polska ekspedycja narodowa roku polarnego 1932/1933*. Warszawa 1934 Tow. Wyd. „Rój” ss. 313). Początkowy przebieg wyprawy opublikował również J. Lugeon (J. L u g e o n: *Polski Rok Polarny na Wyspie Niedźwiedziej...*). Obie te relacje, niestety, różnią się w szczegółach.
- ²⁴ Wg J. L u g e o n a.
- ²⁵ Wg J. L u g e o n a.
- ²⁶ Wg J. L u g e o n a.
- ²⁷ Wg J. L u g e o n a.
- ²⁸ J. Lugeon nie podaje daty, ani czasu odpłynięcia z Kopenhagi.
- ²⁹ J. L u g e o n: *Polski Rok Polarny na Wyspie Niedźwiedziej...* s. 17.
- ³⁰ S. S i e d l e c k i: *Fritz Öien zmarł. Norweski towarzysz polskich ekspedycji arktycznych*. „Problemy” 1964 t. 20 nr 5 s. 293–296.
- ³¹ Wg J. L u g e o n a.
- ³² Wg J. L u g e o n a.
- ³³ Wg J. L u g e o n a.
- ³⁴ J. L u g e o n: *L'éclipse de Soleil du 31 août 1932 et le sondage par les parasites atmosphériques*. „Comptes rendus hebdomadaires des séances de l'Académie des sciences” (Paris) 1932 t. 195 s. 817–819. [streszczenie pod tym samym tytułem zamieścił „Biuletyn Towarzystwa Geofizyków w Warszawie” 1932 t. 6 s. 28–30].
- ³⁵ J. L u g e o n: *Polski Rok Polarny na Wyspie Niedźwiedziej...* s. 43–44.
- ³⁶ m i r - p a r: *Dzień wśród trzech z Wyspy Niedźwiedziej* [nadtytuł: *Przyjazd Polskiej ekspedycji Polarnej*]. „Kurjer Poranny” 1933 nr 246 (5 IX 1933) s. 3.
- ³⁷ J. L u g e o n, C. C e n t k i e w i c z, W. Ł y s a k o w s k i: *Wyniki spostrzeżeń polskiej wyprawy Roku Polarnego 1932/33 na Wyspie Niedźwiedziej. Résultats des observations de l'expédition polonaise de l'Année Polaire 1932/33 à l'Île des Ours. Zesz. I. Fascicule I. Meteorologia. Météorologie*. Warszawa 1936 Państwowy Instytut Meteorologiczny, ss. VII + 88 + tabl. 1–5, cyt. s. I–IV.
- ³⁸ Tamże.
- ³⁹ Tamże. *Zesz. II. Fascicule II. Magnetyzm ziemski. Magnétisme terrestre. Erdmagnetismus*. Warszawa 1936 Państwowy Instytut Meteorologiczny, ss. 73 + plansze 33 + III.
- ⁴⁰ Tamże. *Zesz. III. Fascicule III. Trzaski atmosferyczne. Parasites atmosphériques*. Warszawa 1936 Państwowy Instytut Meteorologiczny, ss. 18 + plansze 21 + III.
- ⁴¹ *Photographic Atlas of Auroral Forms and Scheme for Visual Observations of Aurora*. Oslo 1930 The International Geodetic and Geophysical Union.

- ⁴² J. Lugeon, C. Centkiewicz, W. Łysakowski: *Wyniki spostrzeżeń ... Zesz. IV. Fascicule IV. Zorza polarna. Aurores polaires.* Warszawa 1936 Państwowy Instytut Meteorologiczny, ss. 21 + plansze 15.
- ⁴³ J. Lugeon: *L'éclipse de Soleil du 31 août 1932...*
- ⁴⁴ J. Lugeon: *Notice préliminaire sur l'Expédition Nationale Polonaise de l'Année Polaire 1932–1933 à l'île des Ours.* „Biuletyn Towarzystwa Geofizyków w Warszawie” 1933 nr 7–8 s. 41–96; J. Lugeon: *Polski Rok Polarny na Wyspie Niedźwiedziej...*
- ⁴⁵ J. Lugeon: *Les parasites atmosphériques polaires.* „Comptes rendus l'Académie des Sciences” (Paris) 1934 t. 198 s. 1712–1714; J. Lugeon: *Localisation à grande distance des foyers de parasites atmosphériques sans radiogoniomètre.* „Comptes rendus l'Académie des Sciences” (Paris) 1934 t. 199 s. 1059–1061.
- ⁴⁶ J. Lugeon: *Tables crépusculaires donnant l'altitude au zenith des rayons rasants du soleil pour toutes les latitudes de degré en degré.* Varsovie 1934 Institut National Météorologique, ss. XL + 438.
- ⁴⁷ J. Lugeon: *Sur la nécessité d'une station polaire permanente d'observations radiométéorologiques pour les services de prévision du temps suivi d'un appendice donnant atmoradiographes et radiogoniographes.* Warszawa 1935 Państwowy Instytut Meteorologiczny, ss. 96 [opublikowane jako dodatek do „Biuletynu Towarzystwa Geofizyków w Warszawie” 1935 t. 11/12]. Streszczenie pt. *O potrzebie założenia stałej polarnej stacji radjometeorologicznej dla służby przewidywania pogody.* „Biuletyn Towarzystwa Geofizyków w Warszawie” 1935 t. 11/12 s. 11–16.
- ⁴⁸ J. Lugeon: *Quelques resultants des travaux de magnétisme terrestre de la Mission Polonaise à l'Île des Ours pendant l'Année Polaire 1932–1933. Rapport succinct adressé à la Commission internationale de magnétisme terrestre et d'électricité atmosphérique Conférence de Varsovie, 1935.* Warszawa 1935 Państwowy Instytut Meteorologiczny, ss. 11 + tabl. 1–2.
- ⁴⁹ Patrz przypisy nr 37, 39, 40 i 42.
- ⁵⁰ C.J. Centkiewicz: *Polska ekspedycja polarna.* „Przegląd Techniczny” 1934 t. 73 nr 17 s. 551–556.
- ⁵¹ W. Łysakowski: *Stacja magnetyczna na Wyspie Niedźwiedziej.* „Wiadomości Meteorologiczne i Hydrograficzne” 1935 t. 15 nr 4–6 s. 87–88.
- ⁵² S. Siedlecki: *Polska wyprawa polarna na wyspie Niedźwiedziej.* „Przyroda i Technika” 1933 t. 12 nr 9 s. 385–397.
- ⁵³ S. Siedlecki: *Trzech z Wyspy Niedźwiedziej...* s. 5.
- ⁵⁴ S. Siedlecki: *W górach Wyspy Niedźwiedziej.* „Taternik” 1934 t. 18 nr 4 s. 74–80.
- ⁵⁵ C.J. Centkiewicz: *Wyspa mgieł i wichrów...*
- ⁵⁶ S. Siedlecki: *Wśród polarnych pustyni Svalbardu.* Warszawa 1935 Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych, ss. 190.
- ⁵⁷ Np. [anonim], *Polskie wyprawy egzotyczne klubu Wysokogórskiego PTT.* „Poznaj Świat” 1949 t. 2 nr 7–9 s. 89–95.
- ⁵⁸ J.J. Szczepański: *Björnöya. (Polska wyprawa polarna na Wyspę Niedźwiedzią w 1932 r.).* „Tygodnik Powszechny” 1952 R. VIII nr 37 (391) (14 IX 1952) s. 5–6.
- ⁵⁹ S. Wasilewski: *Z odczytów inż. C. Centkiewicza o wyprawach polarnych.* „Gazeta Obserwatora PIHM” 1955 nr 11 s. 15–16.

Piotr Köhler

THE FIRST POLISH POLAR EXPEDITION

The International Meteorological Organization at a meeting of directors of meteorological institutes in Copenhagen in 1929, determined that the 2nd International Polar Year will be held from 1932 to 1933.

The Polish National Committee of the Polar Year developed three alternatives of conducting researches within the program of IPY II. The alternative assuming the building of a permanent station on Bear Island and conducting follow-up researches during the next year was finally chosen as the accepted option. Due to the limited financial resources, 3 persons were selected to participate in the expedition: Czesław Centkiewicz, Władysław Łysakowski and Stanisław Siedlecki. In the initial period (until mid-September of 1932), in the expedition there also participated Jean Lugeon and Jan Gurtzman. The media was initially set against the expedition.

The expedition departed on 12 July, 1932 from a town of Legionowo, near Warsaw. It reached Bear Island on August 5, 1932 and left on August 18, 1933. The different records, collected with an extensive amount of effort, during the stay on Bear Island were analysed (at least partially) after the explorers returned to Poland. There were four notebooks *Résultats des Observations de l'expédition polonaise de l'Année Polaire 1932-1933 à l'Ile des Ours* and several other publications printed.

The first Polish expedition to the Arctic proved to be an extremely successful venture. The scientific and research objectives were almost completely fulfilled. Poland, in a very effective and positive way, became known in the world of science. The experience gained during this expedition was bearing fruit for years to come both to its participants and to the entire Polish world of science.

Piotr Daszkiewicz

Service du Patrimoine Naturel
Muséum National d'Histoire Naturelle
Paris

**PARYSKA SPRZEDAŻ ENTOMOLOGICZNEJ KOLEKCJI
JERZEGO WANDALINA MNISZCHA (1824–1881)
– JEDNO Z NAJWAŻNIEJSZYCH WYDARZEŃ
DZIEWIĘTNASTOWIECZNEJ ZOOLOGII**

Jerzy¹ Mniszech zgromadził w Paryżu, w pierwszych dziesięcioleciach drugiej połowy dziewiętnastego wieku, kolekcję entomologiczną, ocenianą jako największy zbiór chrząszczy w Europie (Cambefort, 2006). Historia tej kolekcji, okoliczności jej sprzedaży jak i sama postać jej twórcy warte są przypomnienia z racji na ich znaczenie dla dziewiętnastowiecznej zoologii jak i dlatego, że w polskich źródłach (*Polski Słownik Biograficzny*, *Słownik Biologów Polskich*,) brak jest zarówno biogramu Mniszcha jak i historii tej jednej z najważniejszych, także dla polskiej nauki, kolekcji przyrodniczych. W *Historii polskiej zoologii* Gabriela Brzęka Jerzy Mniszech wymieniony jest jedynie jako koleopterolog, ofiarodawca okazów dla warszawskiego gabinetu zoologicznego (Brzęk, 2007). Zachowana dokumentacja na temat kolekcji przechowywana jest w trzech różnych zespołach archiwalnych: Institut de France (korespondencja Jerzego Mniszcha, jego żony Anny oraz pani Hańskiej i Balzaca), w Narodowym Muzeum Historii Naturalnej (MNHN) i Bibliotece Polskiej w Paryżu.

Kolekcja jest starsza niż przyjazd i osiedlenie się jej właściciela (około 1850 roku) we Francji. Jej początki sięgają osiemnastowiecznych zbiorów zgromadzonych w Wiśniowcu na polskich kresach (Rosset, 2003) i związane są z Je-

rzym Wandalinem Mniszeczem (1748–1806), członkiem Komisji Edukacji Narodowej, autorem jednej z pierwszych propozycji utworzenia muzeum przyrodniczego i jego bratem Józefem Janem (1742–1797), przyrodnikiem i autorem pionierskich prac o torfie. Rosset (2003) w książce o kolekcji Andrzeja Mniszcha (1823–1905), brata Jerzego, pisze: «obaj [Andrzej i Jerzy] byli zainteresowani historią naturalną i wzbogacali kolekcję istniejącą na zamku wiśniowieckim już w osiemnastym wieku o pokaźny zespół wołyńskich i egzotycznych chrząszczy». Autor ten opublikował także *in extenso*, zachowane w Zakładzie Zoologii Systematycznej i Doświadczalnej PAN w Krakowie listy z lat 1846–1847, Andrzeja Mniszcha do Antoniego Wagi (1799–1890), 24 grudnia 1846 pisał on iż «zbiór lepidopterów wołyńskich prawie kompletnym», a na temat kolekcji chrząszczy egzotycznych, że jest to «jeden z najciekawszych zbiorów naszego kraju», a w liście z 10 września 1849 roku: «zbiór nasz (mówię w liczbie mnogiej, gdyż wraz z bratem² moim pracujemy nad powiększeniem onego) składa się po największej części z indywiduów egzotycznych». W tym samym liście informował o zakupach chrząszczy z Kaukazu, dokonywanych przez Jerzego u mieszkającego w Kijowie «Pana Chaudoir³».

Jerzy Mniszech jest dzisiaj głównie znany historykom literatury i biografom Honoré de Balzaca (1799–1850). Z pisarzem łączyła go zarówno wieloletnia przyjaźń jak i więzy rodzinne, albowiem ożeniony z Anną Hańską (1830–1915), był on zięciem Eweliny Hańskiej (1800–1881). Balzac poznał Mniszcha w 1845 roku w Dreźnie w otoczeniu pani Hańskiej i obaj od razu poczuli do siebie sympatię (Ferry, 1888), zadedykował mu jedno z wydań *Mistrza Korneliusza*. Wielokrotnie w trudnych sytuacjach pisarz korzystał ze wsparcia finansowego polskiego arystokraty. W listach nazywał żartobliwie Mniszcha «królem chrząszczy», «waszą chrząszczową wysokością», «motylem sfinksem, przedpotopowym nieskamieniałym chrząszczem» i często pomagał we wzbogacaniu kolekcji pośrednicząc w zakupach. W 1848 roku Balzac pośredniczył np. w nabyciu kolekcji Richarda Henriego Duponta (1798–1873), przyrodnika książąt z francuskiej królewskiej rodziny i wysłaniu jej do dworu Hańskiej w Wierzchowni (Cambefort, 2006). Stosunkowo liczne są informacje na temat zakupów chrząszczy w balzakowskich *Lettres à l'étrangère* jak np.:

„ze smutkiem muszę powiedzieć, że zgodziłem się wziąć *catoxantha* jedynie pod warunkiem, że będzie w dobrym stanie, cała, nie posklejana, zważywszy na cenę, której zażądał sprzedawca, a zważywszy, że nie odpowiedział pozytywnie, nie ośmieliłem się jej nabyć zważywszy, iż pana droga teściowa chciała aby *catoxantha* była chlubą kolekcji. Czy dobrze zrobiłem? Czy zadowoliliby się Pan kaleką *cantoxantha*?⁴».

Okolo 1850 roku Jerzy Mniszech przeniósł się na stałe do Paryża regularnie podróżując jednakże w rodzinne strony. Zapewne wtedy do stolicy

Francji trafiła także jego entomologiczna kolekcja. W trzech pierwszych dziesięcioleciach drugiej połowy dziewiętnastego wieku Mniszchowi udało się nabyć szereg kolekcji entomologicznych, wśród których do najważniejszych należały wg Cambeforta (1996): zbiory Edwina Browna (1819–1876), londyńskiego bankiera, jedna z największych kolekcji entomologicznych w Wielkiej Brytanii; Francisa Castelnau de la Porte (około 1802–1880), przyrodnika, podróżującego po Ameryce Południowej, a później francuskiego konsula w Brazylii, na Zielonym Przylądku i w Bangkoku; François Chabrillaca (?–1881) podróżnika eksplorującego tereny Brazylii; Franz Faldermanna (1799–1838), wykształconego w Heidelbergu, dyrektora ogrodu botanicznego w Petersburgu; Fredricha Augusta von Geblera (1782–1850)⁵, niemieckiego lekarza osiadłego na Syberii; Hippolyta Louisa Goryego (?–1852), oficera kawalerii, który zgromadził kolekcję 18 tysięcy chrząszczy; François La Ferté-Senètra (1808–1886), arystokraty i posiadacza jednej z najważniejszych francuskich kolekcji entomologicznych m.in. znaczącej części zbiorów hrabiego Pierre François Dejeana (178–1845)⁶, Alfreda Russela Wallace’a (1823–1913), współtwórcy teorii ewolucji.

Mniszech zorganizował w Rosji całą sieć korespondentów, współpracowników. W liście wysłanym, 5 marca 1854 roku z Berdyczowa do Towarzystwa Entomologicznego Francji, informował np., że jego korespondent „pan Popoff podróżował i zbierał dla niego w Mandżurii”, Albert Kindermann przez dwa lata zbierał chrząszcze i motyle na Syberii, a najbardziej interesujące z tego roku zbiory uzyskał od Holmberga i Frankenhausera z rosyjskiej Ameryki (czyli Alaski), a także iż jego korespondent Sahlberg powrócił z Brazylii oraz iż otrzymał bardzo interesującą, zawierającą wiele rzadkości, przesyłkę z Kaukazu⁷. Wśród korespondentów Mniszcha warto odnotować Ludwika Młokosiewicza (1831–1909). W liście wysłanym z Łagodech 18 grudnia 1875 roku, Młokosiewicz dziękuje za sto rubli, jakie otrzymał za przesłane chrząszcze i informuje o planach podróży do Armenii i w różne części Kaukazu⁸.

Ważnym momentem w historii kolekcji było zatrudnienie jako kustosa zbiorów Henri Deyrolla (1827–1902) i współfinansowanie w latach 1856–1857 wraz z osiadłym w Paryżu entomologiem, Jamesem Thomsonem (?–1897) wyprawy do Gabonu. Henri był bratem Achilla Deyrolle (1813–1865), prowadzącego od 1831 jedno z największych (istniejące po dzień dzisiejszy) przedsiębiorstw handlu okazami przyrodniczymi⁹. Wyprawa zakończyła się sukcesem i opisaniem aż 355 nowych gatunków chrząszczy (Cambefort, 2006).

Około 1880 roku kolekcja Jerzego Mniszcha, powszechnie uznawana była za największy i najważniejszy zbiór chrząszczy w Europie. Był to zbiór dobrze znany wśród specjalistów, odwiedzany i wykorzystywany do opisów nowych gatunków i różnorodnych prac naukowych. Etienne Mulsant (1797–1880), wybitny francuski entomolog, tak go opisywał w 1862 roku:

„Gabinet Pana Hrabiego Mniszcha, któremu Pan Henri Deyrolle poświęca wiele uczonej opieki, zgromadził najrzadsze i najpiękniejsze okazy chrząszczy z Europy i z poza jej granic. Dzięki licznym typom opisowym autorów rosyjskich dostarcza on cennych informacji dla badań, troska jego właściciela powiększa jeszcze bardziej jego wartość. Rodziny Buprestidae i Lucanidae są jedyne w swoim rodzaju i o różnorodności, której nie udało się przewyższyć Anglikom”.

Kolekcja Jerzego Mniszcha nie ograniczała się do chrząszczy. Wielokrotnie ofiarowywał on moskiewskiemu Towarzystwu Przyrodniczemu kolekcje motyli, między innymi unikalny w dziewiętnastym wieku zbiór gatunków himalajskich¹⁰. Oktawiusz Radoszkowski (1820–1895) zawdzięczał Mniszchowi okazy błonkoskrzydłych, zebrane przez ekspedycję Achilla Raffray (1844–1923) w Abisynii¹¹. Władysław Taczanowski (1819–1890) pracując nad kolekcją Mniszcha (zapewne nad pajęczakami) przygotowywał się do wyprawy w Algierii (Daszkiewicz, 2009).

Z przechowywanej w Institut de France korespondencji i dokumentów wyłania się bardzo przygnębiający obraz ostatnich lat życia Jerzego Mniszcha. Zauważmy coraz większe zainteresowanie bardzo modnym w tamtym okresie, także wśród ludzi nauki, ezoteryzmem. Związał się z zajmującym się kabałą, magią i jej historią Alphonse-Louisem Constantem (1810–1875), który pod przybranym nazwiskiem Eliphas Levi stał się jedną z ważniejszych postaci francuskiego okultyzmu. Mniszech zamierzał wydać jego książki, a w swoim domu przeprowadzał okultystyczne doświadczenia. Zakupił nawet od niego jedną z maszyn matematycznych Józefa Hoene-Wrońskiego (1776–1853), prognometr, służącą do obliczania prawdopodobieństw, wszystkich możliwych rozwiązań i przepowiadania przyszłości.

Ostatnie kilkanaście lat życia Mniszcha to także okres gwałtownie pogarszającej się sytuacji finansowej. Listy informujące o fatalnym stanie finansowym dóbr na Ukrainie¹², uzupełniają liczne przegrane z wierzycielami procesy¹³, które zmusiły rodzinę Mniszcha do sprzedaży kolekcji dzieł sztuki oraz nieruchomości we Francji m.in. pałacu w podparyskim Villeneuve Saint-Georges. Wyprzedaż rodzinnego majątku rozpoczęła się jeszcze za jego życia, chociaż w momencie gdy już był ciężko chory, a jego poczytalność bardzo ograniczona. Jednym z dokumentów znajdujących się w papierach Mniszcha w Institut de France jest lekarskie zaświadczenie, wystawione przez doktora Arthuisa 30 września 1881 roku, na temat «stanu zdrowia Georgesa Mniszcha, ofiary zmiękczenia mózgu», w rezultacie pierwszego wylewu krwi do mózgu, który miał miejsce 25 stycznia 1875¹⁴». Ostatnie miesiące spędził on w wyspecjalizowanym zakładzie dla chorych (Rosset, 2003).

W kontekście tej trudnej i tragicznej sytuacji nietrudno zrozumieć decyzję sprzedaży kolekcji entomologicznej. Decyzję podjętą niewątpliwie przez żonę, Annę Mniszech. Jednym z wierzycieli Mniszchów był od pewnego czasu,

kustosz ich kolekcji Henri Deyrolle. Właśnie on został nabywcą entomologicznych zbiorów Jerzego Mniszcha. Umowa sprzedaży, której jeden z egzemplarzy przechowywany jest w zbiorach Biblioteki Polskiej w Paryżu, jest interesującym dla historii zoologii i przyrodniczego muzealnictwa dokumentem. Zauważmy, że o ile przenaczenie na spłatę długów kolekcji dzieł sztuki nie należało do rzadkości, o tyle w przypadku dużych zbiorów przyrodniczych był to jeden z nielicznych podobnych przypadków. Umowę podpisali hrabina Anna Mniszech, posiadająca pełnomocnictwa swojego męża hrabiego i swojej matki „Pani Balzac, wdowy po Honoré de Balzac”, z Henri Deyrollem. Na sporządzonej w trzech egzemplarzach umowie z 8 maja 1881 widnieją podpisy hrabiny Mniszech, Eweliny Hańskiej i Henri Deyrolla.

W umowie postanowiono, iż:

„Pan Hrabia Jerzy Mniszech posiada kolekcję chrząszczy, którą już się nie interesuje, a której utrzymanie jest kosztowne dla wszystkich [członów rodziny]. Zgodnie z wyrokiem z 29 kwietnia [...], pani Balzac została skazana na zapłacenie Panu Deyrollowi kwoty 33.000 franków wraz z procentami i kosztami, odpowiadającej długom Pana i Pani Mniszech jak i Pani Balzac. Aby uwolnić się i uwolnić Panią Balzac od tego długu, procentów i kosztów, Pan i Pani Mniszech oddają ową kolekcję panu Deyrollowi, który zgadza się przejąć ją na własność. W konsekwencji czego Pan i Pani Mniszech przekazują ją w sensie dosłownym i prawnym, lecz w stanie w którym znajduje się ona obecnie, Panu Deyrollowi, który akceptuje kolekcję chrząszczy wraz z jej akcesoriami. Składa się ona z właściwej kolekcji, pudeł i szaf ją zawierających, wszelkich zapasów [okazów] jeszcze nie ułożonych w pudłach kolekcji, wszystkich książek z dziedziny historii naturalnej jak i ruchomości składających się na wyposażenie pomieszczenia w którym się ona znajduje, jednym słowem umeblowanego gabinetu w jego dzisiejszym stanie na ulicy Faubourg St. Honoré n° 191.

Wyłączone są ruchomości pokoju służącego, który tam jeszcze mieszka. Składają się one z żelaznego łóżka z pościelą, stolika do toalety, i półki [umieszczonej] wzdłuż ściany.

Pan Deyrolle oświadcza, że jest właścicielem tej kolekcji i wszystkiego z czego jest ona złożona, począwszy od dnia dzisiejszego będzie ponosić koszty jej utrzymania, czynszu i konserwacji. Będzie nią dysponował jako swoją wyłączną własnością zgodnie z jego uznaniem i jak najlepiej dla jego interesów.

Sprzedaż ta zostaje uzgodniona za cenę przyjaźnie określoną na kwotę siedemdziesięciu tysięcy franków ceny głównej i dodatkowo 5% rocznie.

Pan i Pani Mniszech oświadczają, iż otrzymali kwotę czterdziestu trzech tysięcy franków, złożoną z dziesięciu tysięcy franków w gotówce i trzydziestu trzech tysięcy jako uregulowanie wyroku, którym Pani Balzac została skazana na zapłacenie tej kwoty, z zastrzeżeniem ze strony Pana Deyrolla możliwości upomnienia się o koszty wyroku i jego rejestracji, które zostaną odliczone

z ostatniej raty płatności. Pozostała część kwoty ceny kolekcji zostanie spłacona przez Pana Deyrolle, który zobowiązuje się wypłacić w gotówce: dziesięć tysięcy franków 30 lipca, dziesięć tysięcy trzydziestego sierpnia, siedem tysięcy przed końcem roku. Jeśli poniższa umowa wymagałaby w przyszłości rejestracji to jej koszty ponosić będzie Pani Hrabina Mniszech”.

Deyrolle nabył kolekcję aby ją z zyskiem odsprzedać. Najpierw jej zakup zaproponował Narodowemu Muzeum Historii Naturalnej w Paryżu. Jednakże ta państwowa instytucja, poddana administracyjnym rygorom, nie zdołała spełnić stawianych przez sprzedawcę warunków. W liście z 21 czerwca 1881 niespełna półtora miesiąca po podpisaniu umowy z Anną Mniszech, Deyrolle pisał do Charlesa Emila Blancharda (1819–1900), muzealnego profesora entomologii:

„Czuję się zobowiązany powiadomić Pana iż znalazłem amatora, który nabył kolekcję chrząszczy, którą miałem zaszczyt zaproponować Panu dla Muzeum w Paryżu. Wyznaję, że Pana bardzo trafne uwagi na temat czasu niezbędnego na otrzymanie funduszy z ministerstwa sprawiły, że najpierw zawahałem się, a następnie wycofałem. W dodatku oprócz oczekiwania istniała jeszcze niepewność ewentualnej odmowy jako rezultatu tych starań. Jestem jednakże Panu wdzięczny za życzliwą obietnicę wsparcia mojej propozycji wobec kogo trzeba¹⁵...”.

Pomimo tego iż paryskie muzeum nie było w stanie zakupić kolekcji Jerzego Mniszcha, nie uległa ona jednak rozproszeniu. Nieomal w całości¹⁶ nabył ją René Oberthür (1852–1944), entomolog i kolekcjoner, a także bardzo zamożny współwłaściciel należących przez kilka pokoleń do jego rodziny, zakładów drukarskich w Rennes. Z punktu widzenia historii polskiej nauki warto przypomnieć, że Oberthür wielokrotnie wspierał przyrodników z naszego kraju. Był także wydawcą *Ornithologie du Pérou* Władysława Taczanowskiego, często to także on oznaczał zbierane w Ameryce Południowej przez Konstantego Jelskiego i Jana Sztolcmana motyle. Kolekcja entomologiczna Oberthüra, a wraz z nią większość zbiorów Jerzego Mniszcha, przetrwały do naszych czasów. Kilkakrotnie można wręcz mówić o niebywałym szczęściu. W okresie okupacji nad właściwą konserwacją i ogrzewaniem czuwał z własnej inicjatywy Georg Frey (1902–1976), wybitny niemiecki entomolog i oficer okupującego Rennes wermachtu. Budynek ze zbiorami został także oszczędzony w trakcie zmasowanych alianckich nalotów w 1944 roku. Po śmierci René Oberthüra, René Jeannel (1879–1965), koleopterolog i dyrektor MNHN zdołał najpierw uzyskać przyznanie tej kolekcji statusu «zabytku narodowego», a następnie doprowadzić do jej zakupu przez Republikę Francuską za kwotę trzydziestu dwóch milionów franków. Zgromadzenie tej kwoty zajęło kilka lat i w 1952 roku kolekcja trafiła do Narodowego Muzeum Historii Naturalnej, gdzie znajduje się po dzień dzisiejszy¹⁷.

Jerzy Mniszech zmarł w wieku 58 lat, kilka miesięcy po sprzedaży kolekcji. 23 listopada 1881 na posiedzeniu Towarzystwa Entomologicznego Francji odczytano komunikat o śmierci, 17 listopada w Paryżu, hrabiego Jerzego Wandalina Mniszcha, członka Towarzystwa od 1851 roku. Henri Deyrolle wygłosił z tej okazji następujące przemówienie:

„... W momencie, w którym grób hrabiego Mniszcha ledwie się zamknął, pozwólcie powiedzieć mi w kilku słowach, kim był pośród nas.

Hrabia Jerzy Wandalin Mniszech, którego miałem zaszczyt być przyjacielem przez długie lata i współpracownikiem w wielu jego pracach, urodził się artystą i był przede wszystkim uczonym, którego nieodparcie pociągały studia.

Spragniony wiedzy, interesował się wszystkimi nowymi odkryciami. Wielki znawca dawnego i współczesnego malarstwa, jak i kuriozów z Chin i Japonii, mógł być pierwszorzędnym krytykiem sztuki. Przypomnę Go tutaj jedynie jako uczonego.

Geolog i paleontolog, przeprowadził poważne badania różnych warstw terenów południowej Rosji [chodzi o Imperium Rosyjskie] włącznie ze zbiorem skamieniałości. Można powiedzieć, że w ten sposób, jeszcze za młodu, rozpoczął swoje badania przyrodnicze. Jego ekspertyza na temat studni artezyjskich w tej części Rosji stawia go w szeregu mistrzów geologii.

Entomologia była jedną z jego głównych rozrywek. Zdobył w tej dziedzinie zasłużoną sławę, tworząc najwspanialszą i najbogatszą kolekcję chrząszczy, jaka kiedykolwiek istniała. Botanika i większość innych dziedzin historii naturalnej także przyciągały jego uwagę. Ponieważ wszystkie te badania wymagają bardzo rozległej wiedzy geograficznej, był także uczonym geografem i tak bardzo uzdolnionym, iż potrafił z pamięci naszkicować obojętnie jaki kontynent, rzekę lub łańcuch górski, zaznaczając dokładnie poszczególne miejsca, o których często była mowa w naszych dyskusjach.

Bliską mu była także astronomia ogólna i odpowiadał na każde pytanie z tej dziedziny.

Równie skromny co uczoney, nigdy nie popisywał się swoją wiedzą. Potrzeba mu było miłego towarzystwa by ją pokazać i wielokrotnie widziałem jak zadawał się uśmiechem jako jedyną odpowiedzią, gdy jakieś naukowe herezje były prezentowane.

Gdy tylko zdrowie pozwalało, choć już chory, śledził nowe publikacje naukowe z tak dużą łatwością przyswajając sobie ich treść, iż gdy wypowiadał się można było uwierzyć, że znał te tematy od dawna.

Niestety! Wszystkie te studia na końcu doprowadziły do pęknięcia naczynia, w którym był zgromadzony podobny bagaż wiedzy. Już od dawna paraliż pozbawił go jakichkolwiek związków z przyjaciółmi naukowcami, gdy kilka dni temu nadeszła śmierć odebrać nam Go na zawsze w wieku 58 lat.

Cóż jeszcze mogę powiedzieć? Urodził się Polakiem i pochodził z jednej z najznajniejszych rodzin z Polski, która kiedyś wydała carycę na rosyjskim tronie. Przybył około 1850 roku poprosić Francję o gościnność jej mieszkańców i o jej łagodny klimat. Francuz z serca, kochał nasz kraj na równi ze swoim.

Jeśli był artystą wspierającym sztukę, uczonym wspierającym naukę, erudytą skrywającym swoją wiedzę, to był przede wszystkim dobrym człowiekiem, czynnym i skłonny do oddawania przysług, obarowywanie sprawiało mu prawdziwą radość. Jestem pewien, że wypowiadam się w imieniu wszystkich tych, którzy go znali, mówiąc, iż przeszedł przez ten świat czyniąc dobro, iż potrafił żyć tutaj nie przysparzając sobie wrogów i że pozostawił przyjaciół dla których jego wspomnienie będzie nieprzemijającym¹⁸.

Bibliografia

- H. B a l z a c: 1899–1950, *Lettres à l'étrangère*. Calmann Lévy, Paryż, 4 Tomy.
- G. B r z ę k: 2007, *Historia zoologii w Polsce: do drugiej wojny światowej*. Polska Akademia Umiejętności, Kraków, ss. 485.
- Y. C a m b e f o r t: 2006, *Des coléoptères, des collections & des hommes*. Publications Scientifiques du Muséum National d'Histoire Naturelle, Paryż, ss. 375.
- P. D a s z k i e w i c z: 2009, *L'expédition zoologique polonaise en Algérie d'après la correspondance de Władysław Taczanowski à Konstanty Jelski*. „Organon” 41: 109–120.
- G. F e r r y: 1888, *Balzac et ses amis*. Calmann Lévy, Paryż, 286 str.
- E. M u l s a n t: 1862, *Souvenir d'un voyage en Allemagne*. Magnin, Blanchard et Cie, Libraires, Paryż, ss. 144.
- H. P e r r i n i M. M e r e g a l i i: 2007, *Désignation de lectotypes des espèces de Celonini, décrites par Gebler et Chevrolat, dans les collections du MNHN à Paris* [Coleoptera, Curculionidae, Lixinae]. „Revue Française Entomologie” (N.S.), 2007 29 (4): 129–148.
- T. R o s s e t d e: 2003, *Kolekcja Andrzeja Mniszcha, od wołyńskich chrząszczy do obrazów Fransa Halsy*. Wyd. Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń, ss. 272.

Przypisy

- ¹ Zarówno sam Mniszech jak i liczne osoby z jego otoczenia, oraz współcześni autorzy często używają francuskij pisowni imienia Georges zamiast Jerzy.
- ² Fakt, iż obaj bracia zbierali owady, a Andrzej kontynuował gromadzenie kolekcji także na emigracji we Francji, może być niekiedy przyczyną omyłek co do pochodzenia okazów, jeśli zachowana dokumentacja wymienia jedynie nazwisko Mniszcha bez podania imienia.

- ³ Maksymilian Chaudoir (1816–1881), rosyjski entomolog francuskiego pochodzenia, absolwent Uniwersytetu w Dorpacie, w 1845 roku uczestniczył w naukowej wyprawie na Kaukaz. Większą część zbiorów sprzedał przed śmiercią w Francji Narodowemu Muzeum Historii Naturalnej i René Oberthürowi. Posiadał znaczne dobra ziemskie pod Żytomierzem.
- ⁴ H. B a l z a c: *Correspondance de H. de Balzac, 1819-1850*. C. Lévy, Paryż 1876, s. 468.
- ⁵ Typy opisowe Geblera, przez lata uchodzące za zaginione, zostały przed kilku laty odnalezione wśród okazów z dawnej kolekcji Mniszcha w MNHN (Perrin i Massimo, 1997).
- ⁶ Z punktu widzenia historii polskiej entomologii warto przypomnieć, że Dejean zbierał chrząszcze także w naszym kraju, gdzie przebywał jako generał napoleońskiej armii. Dzięki wieloletniej korespondencji i wymianom okazów z Willibaldem Besserem (1784–1842) posiadał także liczne okazy z Wołynia i Podola.
- ⁷ G. M n i s z e c h: *Lettre de 5 mars 1854*. „Bulletin entomologique Ier trim.” 1854: XXIII XXIV.
- ⁸ Institut de France, Listy adresowane do hrabiego i hrabiny Georges Mniszech, zięcia i córki Pani de Balzac Ms Lov. A 383 bis / Fol. 98–99.
- ⁹ Papier firmowy na którym prowadzona była korespondencja reklamował tę instytucję następującym nagłówkiem: „Kolekcje oznaczonych owadów A. Deyrolle, Przyrodnik. Ssaki i ptaki zmontowane, lub skórki, emaliowe oczy, sprzedaż, zakup, wymiana”.
- ¹⁰ Podziękowania za ofiarowywane przez Mniszcha kolekcje i okazy były wielokrotnie publikowane na łamach „Bulletin de la Société imperiale des naturalistes de Moscou”.
- ¹¹ Opisanych przez Radoszkowskiego w artykule *Compte-rendu des Hyménoptères recueillis en Egypte et Abyssinie en 1873* w 12 tomie (1876–77) „Horae Societatis entomologicae rossicae, variis semonibus in Russia usitatis editae”.
- ¹² Np. list z 12 lipca 1865 zarządcy majątku Mniszchów, Kruszyńskiego o zadłużeniu Wierchowoni, Institut de France, Listy adresowane do hrabiego i hrabiny Georges Mniszech, zięcia i córki Pani de Balzac Ms Lov. A 383 bis / Fol. 29–30.
- ¹³ Institut de France, Ms 7895 Documents relatifs aux dettes et poursuite judiciaires concernant Madame Hanska, veuve de Balzac, et sa fille Anna.
- ¹⁴ Institut de France, Dossier du comte Georges de Mniszech, Certificat du docteur Arthuis, attestant l'état de santé du comte Georges de Mniszech, victime d'un «ramollissement cérébral», suite d'une première hémorragie cérébrale le 25 janvier 1875 Ms 7895.
- ¹⁵ Biblioteka Główna MNHN, korespondencja naukowa Emila Blancharda Ms 2825 171–172.
- ¹⁶ Niektóre z okazów zostały zakupione przez entomologów kolekcjonerów, współpracowników i klientów Deyrolla, Maurica Sédillot (1849–1933) i Antoina Grouvella (1843–1917).
- ¹⁷ Oprócz kolekcji, która trafiła poprzez zakup zbiorów Oberthüra, Muzeum posiada wiele okazów z kolekcji Mniszcha, które trafiły do MNHN wcześniej, jak pokazują księgi inwentarżowe dawnego laboratorium entomologii, poprzez zakup, darowiznę lub wymianę z samym Jerzym Mniszchem. W tym miejscu autor pragnie podziękować pani prof. Hélène Perrin za odszukanie i pokazanie wpisów inwentarżowych okazów Mniszcha.
- ¹⁸ H. D e y r o l l e: *Communications*. „Bulletin des séances de la Société Entomologique de France” 22:1881, s. 193–195.

Jerzy Supady

Zakład Historii Medycyny i Farmacji
Uniwersytet Medyczny w Łodzi
Akademia Polonijna w Częstochowie

PODZWONNE DLA KATEDRY I ZAKŁADU HISTORII MEDYCYNY I FARMACJI UNIwersYTETU MEDYCZNEGO W ŁODZI

Próby ograniczenia nauczania historii w polskich szkołach średnich znalazły swoją realizację w Uniwersytecie Medycznym w Łodzi, który jako pierwsza wyższa uczelnia medyczna w kraju, sprowadził do minimum zajęcia dydaktyczne z historii medycyny oraz podjął decyzję o likwidacji Zakładu Historii Medycyny i Farmacji.

Za datę powstania **Katedry i Zakładu Historii i Filozofii Medycyny** należy uznać dzień 27 sierpnia 1945 r., kiedy na mocy rozporządzenia Ministerstwa Oświaty utworzono w ramach Uniwersytetu Łódzkiego Wydział Lekarski. Już 31 sierpnia 1945 r. kierownictwo Katedry zaproponowano Janowi Szmurle, emerytowanemu profesorowi laryngologii, który przed wojną pracował w Uniwersytecie im. Stefana Batorego w Wilnie (oficjalny dokument nominacyjny nosi datę 16 czerwca 1946 r.). De facto obowiązki profesorskie na Uniwersytecie Łódzkim J. Szmurło zaczął pełnić z dniem 1 października 1945 r. W międzyczasie **Katedrę i Zakład Historii i Filozofii Medycyny** ulokowano w jednym pokoju w gmachu przy ul. Narutowicza 60.

W pracach przy tworzeniu Katedry i Zakładu Historii i Filozofii Medycyny brała udział studentka Olga Orłowska, zatrudniona w latach 1946–1948 w cha-

rakterze młodszego asystenta, a po jej odejściu dr med. Józef Dziadek, który w 1948 r. objął to stanowisko.

W roku 1946, zapewne z uwagi na brak pracowników z odpowiednimi kwalifikacjami, zmieniono nazwę jednostki na **Zakład Historii Medycyny i Przysposobienia Lekarskiego**. Ta nazwa była adekwatna do zadań wyznaczonych profesorowi historii medycyny, który zgodnie z przedwojenną organizacją studiów lekarskich wykładał także propedeutykę lekarską oraz prowadził zajęcia z pielęgniarstwa i z pomocy w nagłych wypadkach; nauczanie pielęgniarstwa powierzono tzw. instruktorce, studentce medycyny, Helenie Siuchnińskiej. W ramach tzw. przysposobienia lekarskiego profesor wygłaszał m.in. wykłady i prelekcje oraz oprowadzał uczącą się młodzież po łódzkich klinikach. Zatem J. Szmurło prowadził zajęcia z dwóch przedmiotów.

Wykłady z historii medycyny, rozpoczęte pod koniec października 1945 r., odbywały się początkowo – z racji trudnych warunków lokalowych – w sali obrad Miejskiej Rady Narodowej oraz w sali Studium Dramatycznego. Należy podkreślić, że niemłody już profesor bardzo sumiennie wypełniał powierzone mu obowiązki, podkreślając sięgające wieku XIX tradycje nauczania historii medycyny oraz znaczenie tego przedmiotu dla humanistycznego wykształcenia i etycznego ukształtowania przyszłych lekarzy. Prof. J. Szmurło pilnie baczył na podtrzymanie autorytetu wykładanego przedmiotu, kładąc nacisk na upraktycznienie studiów lekarskich oraz gromadząc pomoce naukowe i bogaty księgozbiór, liczący w 1949 r. 1200 pozycji katalogowych. Niezależnie od działań organizacyjnych prowadził liczne prace naukowo-badawcze, które zaowocowały 4 rozprawami doktorskimi i 1 habilitacyjną oraz 25 publikacjami. O wkładzie wysiłku prof. J. Szmurły w działalność Uniwersytetu Łódzkiego świadczy fakt, że wszystkie prace doktorskie brnione na Wydziale Lekarskim poddawane były, głównie w zakresie metodologicznym, jego wstępnej ocenie.

Dodać należy, że jesienią 1945 r. także na nowo powstałym Wydziale Farmaceutycznym UŁ utworzono Gabinet Historii Farmacji przemianowany w roku akademickim 1946/47 na **Gabinet Propedeutyki Farmacji i Organizacji Służby Farmaceutycznej**. Jego kierownikiem został dr n. farm. Robert Rembieleński.

Dnia 12 maja 1949 r. w piśmie do Dziekanatu Wydziału Lekarskiego prof. J. Szmurło domagał się poprawy sytuacji lokalowej swojego Zakładu, sugerując (w związku z prowadzeniem zajęć z dwóch przedmiotów) zwiększenie powierzchni użytkowej do 530 m² oraz zatrudnienie na etatach 2 asystentów. Na przeszkodzie realizacji tych projektów stanęły decyzje organizacyjne władz państwowych. W oparciu o uchwałę Rady Ministrów z dnia 2 sierpnia 1949 r. oraz rozporządzenie tegoż organu z dnia 24 października 1949 r. nastąpiło wyłączenie wydziałów medycznych ze struktur uniwersyteckich. W programach nauczania nowo powstałych akademiach medycznych historia medycyny i farmacji nie została uwzględniona, bowiem władze komunistyczne obawiały

się niepożądaną indoktrynacji studentów w duchu minionych czasów na zajęciach z tych przedmiotów. W dniu 31 sierpnia 1949 r. prof. J. Szmurłę zwolniono z dotychczas pełnionej funkcji, powołując go na stanowisko dyrektora biblioteki Wydziału Lekarskiego, do której 31 grudnia następnego roku włączono księgozbiór Zakładu Historii Medycyny i Przynależenia Lekarskiego. Rozwiązaniu uległ również Gabinet Propedeutyki Farmacji i Organizacji Służby Farmaceutycznej na Wydziale Farmaceutycznym.

Przez cały okres stalinowski (1949–1956) w Polsce nie prowadzono zajęć dydaktycznych z historii medycyny i farmacji, jak również badań naukowych w tych dziedzinach wiedzy. W Łodzi wykłady z historii medycyny wznowiono w roku akademickim 1956/57, powierzając je dr med. Józefowi Dziadkowi w wymiarze 1 godziny tygodniowo; plan tematyczny wykładów ustalała odgórnie Komisja Historii Nauk Medycznych Rady Naukowej przy Ministrze Zdrowia.

Natomiast na Wydziale Farmacji utworzono **Katedrę Historii Farmacji**. W latach 1959–1964 kierował Katedrą prof. dr farm. R. Rembieliński, a od października 1967 r. do 30 marca 1970 r. kierownika placówki zastępował dr farm. Henryk Pankiewicz. Na kuratora Katedry Historii Farmacji powołano prof. Tadeusza Lipca.

Zakład Historii Medycyny zorganizowano powtórnie w roku akademickim 1959/60, przeznaczając do jego dyspozycji 2 pokoje w budynku przy ul. Narutowicza 96, oraz sukcesywnie dokonując zakupu mebli, niezbędnych pomocy do pracy naukowej, urządzeń lekarskich i książek. Kuratorem Zakładu został prof. Józef Waclaw Grott, zaś dr J. Dziadek otrzymał etat adiunkta (1961 r.). W 1965 r. na kuratora Zakładu Historii Medycyny powołano prof. Jana Goldsteina. W roku akademickim 1966/67, w związku z przeprowadzoną reformą nauczania, wykłady z historii medycyny zostały na krótko zawieszane. Wznowiono wykłady w następnym roku akademickim, zlecając ich prowadzenie doc. dr stomatologii Zbigniewowi Pankiewiczowi, zaś Zakład przeniesiono do 1 pokoju w kamienicy przy ul. Sterlinga 5; w roku akademickim 1969/70 Zakład ulokowano w domu przy ul. Kilińskiego 24. Dnia 21 marca 1970 r., na podstawie zarządzenia Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej, w ramach Instytutu Medycyny Społecznej AM w Łodzi powstał **Zakład Historii Medycyny i Farmacji**. Jego pierwszym kierownikiem był doc. dr hab. n. hum. Jan Fijałek. Zakład, który początkowo umiejscowiono w nowo wybudowanym gmachu Wydziału Farmaceutycznego przy ul. Narutowicza 120, w ciągu następnych lat kilkakrotnie zmieniał swoją lokalizację (Al. Kościuszki 85 – 1979/80; ul. Piotrkowska 5, prawa oficyna, parter – 1980/81 oraz ul. Wierzbowa 3, II piętro budynku od roku akademickiego 1992/93). W roku akademickim 1981/82 utworzono **Pracownię Historii Farmacji i Muzeum** (gmach Wydziału Farmacji, ul. Muszyńskiego 1). Dnia 1 października 1983 r. placówka zyskała rangę **Katedry i Zakładu Historii Medycyny i Farmacji**, stając się samodzielną jednostką międzywydziałową. W 1999 r. Katedra i Zakład Historii Medycyny

i Farmacji zostały przeniesione do czterech pomieszczeń na parterze gmachu Biblioteki Głównej AM przy ul. Muszyńskiego 2, otrzymując nowoczesny wystrój wewnątrz oraz nowe meble, wykonane według specjalnego projektu, powstałego z inicjatywy prof. dr hab. med. Jerzego Supadego, który po odejściu prof. J. Fijałka na emeryturę został z dniem 1 października 1996 r. nowym kierownikiem placówki.

W 2002 r. dokonano fuzji dwóch łódzkich uczelni medycznych: Akademii Medycznej i Wojskowej Akademii Medycznej, tworząc Uniwersytet Medyczny w Łodzi (UM). W tymże czasie, w roku akademickim 2002/2003 do Katedry Historii Medycyny i Farmacji włączono kierowany przez dr hab. med. prof. Czesława Jeśmana Zakład Historii Nauk i Medycyny Wojskowej. Równocześnie Katedra przestała pełnić rolę placówki międzywydziałowej. Zakład Historii Medycyny i Farmacji włączono do struktur Wydziału Nauk o Zdrowiu, a Zakład Historii Nauk i Medycyny Wojskowej wszedł w skład Wydziału Fizjoterapii. Dnia 5 marca 2009 r. decyzją Rektora UM w Łodzi prof. Pawła Górskiego jednostka utraciła status Katedry w wyniku wyłączenia z jej struktury Zakładu Historii Nauk i Medycyny Wojskowej, który przeniesiono na Wydział Wojskowo-Lekarski. Równocześnie Zakład Historii Medycyny i Farmacji pozbawiono większości godzin nauczania, co dla zespołu pracowników skutkowało niedoborami pensum dydaktycznego i groźbą kolejnych zwolnień z pracy. Później (2010) usiłowano zmienić nazwę Zakładu Historii Medycyny i Farmacji poprzez usunięcie z jego struktur i włączenie w skład Wydziału Farmacji Pracowni Historii Farmacji kierowanej przez dr n. farm. Katarzynę Hanisz. Dzięki interwencji prof. J. Supadego u Rektora Uczelni próbę demontażu Zakładu udaremniliono. Po przejściu prof. J. Supadego na emeryturę pełnienie obowiązków kierownika Zakładu Historii Medycyny i Farmacji powierzono z dniem 18 października 2011 r. dotychczasowej asystentce dr n. med. Bogumile Kempieńskiej-Mirowskiej. Remont przeprowadzany na przełomie 2012/2013 roku w Bibliotece Głównej, w której murach Zakład miał swoją siedzibę, oraz plany nowego zagospodarowania budynku legły u podstaw żądań wykwaterowania placówki. Brak odpowiedniego lokalu zastępczego oraz plany ograniczenia do niezbędnego minimum zajęć dydaktycznych z historii medycyny skłoniły Władze Uczelni do niefrasobliwej – w mojej ocenie – decyzji o likwidacji Zakładu Historii Medycyny i Farmacji, podjętej m.in. przez Radę Wydziału Nauk o Zdrowiu dnia 19.02.2013 r. Dnia 28 lutego 2013 r. Senat Uniwersytetu Medycznego w Łodzi zatwierdził decyzję Rektora prof. Pawła Górskiego o likwidacji Zakładu. W ten sposób unicestwiono jeden z najbardziej zasłużonych dla nauki polskiej zakładów historii medycyny i farmacji. Aby umniejszyć negatywny obraz swojego postępowania władze Uniwersytetu Medycznego w Łodzi obdarowały nazwą Zakładu Historii Medycyny i Farmacji istniejący na Wydziale Wojskowo-Lekarskim Zakład Historii Nauk i Medycyny Wojskowej; nazwa ta sama, ale treść i jakość inna.

UNIwersytet
MEDYCZNY
W ŁODZI

UCHWAŁA nr ⁶⁹... / 2013
z dnia 28 lutego 2013 r.
Senatu Uniwersytetu Medycznego w Łodzi

w sprawie zmian organizacyjnych.

Na podstawie § 21 ust. 3 Statutu Uniwersytetu Medycznego w Łodzi - Senat UM postanawia zatwierdzić decyzję Rektora dotyczącą

§ 1

zmiany nazwy

Zakładu Historii Nauk i Medycyny Wojskowej

na

Zakład Historii Medycyny, Farmacji i Medycyny Wojskowej.

§ 2

Jednostka wymieniona w §1 zachowuje swoją dotychczasową alokację w Katedrze Nauk Wojskowo-Medycznych na Wydziale Wojskowo-Lekarskim oraz zachowuje swoją dotychczasową lokalizację.

§ 3

Uchwała wchodzi w życie z dniem uchwalenia.

REKTOR

Prof. dr hab. Paweł Górski

Otrzymują:

- jednostki organiz. wg rozdzielnika (zarz.10/2008, 59/2010)
- wityrna UM

ANEKS 1a

**WYKAZ PRACOWNIKÓW
ZAKŁADU HISTORII MEDYCZYNY I FARMACJI
AKADEMII MEDYCZNEJ W ŁODZI W LATACH 1970–1983**

Lp.	Stanowisko	Imię i nazwisko	czas pracy
1.	kierownik	Prof. dr hab. n. hum. Jan Fijałek	1970→
2.	docent	Doc. dr hab. farm. Henryk Pankiewicz	1979-1984
3.	adiunkci	Dr med. Józef Dziadek	1970-1971
4.		Dr med. Jerzy Kasznicki	1973-1978
5.		Dr med. Jerzy Supady	1976-1978
6.		Dr n. hum. Jolanta Sadowska	1976-1978
7.		Dr n. hum. Zbigniew Jastrzębowski-Hoffman	1982→
8.	starsi asystenci	Lek. Jerzy Supady	1971-1973
9.		Mgr hist. Jolanta Sadowska	1973-1980
10.		Mgr Anna Boroń-Stelmaszczyk	1977-1979
11.	asystenci	Mgr farm. Barbara Tomczyk-Cygankiewicz	1970-1972
12.		Mgr farm. Katarzyna Hanisz	1982→
13.		Mgr farm. Ładysław Zajda	1979-1980
14.	starsi wykładowcy	Dr n. farm. Henryk Pankiewicz	1972-1978
15.		Mgr Zbigniew Ligęza	1976-1978
16.	doktoranci	Mgr farm. Iwona Hącia-Woskowicz	1974-1976
17.		Lek. Jerzy Supady	1972-1976
18.		Mgr farm. Joanna Szram-Stepowska	1974-1976
19.	specjalista w zawodzie	Mgr hist. Alicja Pomaska	1971→
20.	sekretarki	Halina Trzeba	1970-1971
21.		Zofia Borowczyńska	1971→
22.	starszy woźny	Zofia Bartczak	1972–1973 (1/2 etatu)

ANEKS 1b

WYKAZ PRACOWNIKÓW ZAKŁADU HISTORII MEDYCYNY I FARMACJI
AKADEMII MEDYCZNEJ W ŁODZI W LATACH 1983–2002

Stanowisko	Imię i nazwisko	Czas pracy
Kierownicy	Prof. dr hab. n. hum. Jan Fijałek	1970–1996
	Dr hab. med., prof. AM, mgr hist. Jerzy Supady	1996→
adiunkci	Dr n. hum. Jolanta Sadowska	1980→
	Dr n. hum. Zbigniew Jastrzębowski-Hoffman	1982–1996
	Dr n. hum. Tadeusz Srogosz	1986–1996
	Dr n. hum. Alfred Lutrzykowski	1992–1997
	Dr n. hum. Włodzimierz Berner	1996→
	Dr med. Andrzej Fijałek	1987–1989 1997→
starsi asystenci	Dr n. farm. Katarzyna Hanisz	1987→
	Mgr farm. Katarzyna Hanisz	1984–1987
	Dr n. hum. Tadeusz Srogosz	1985–1986
asystenci	Lek. Andrzej Fijałek	1987–1988
	Mgr farm. Katarzyna Hanisz	1982–1984
	Mgr Joanna Bińkowska	1986–1991
	Mgr hist. Włodzimierz Berner	1986–1996
	Mgr Tomasz Kamiński	1997–1998
st. wykładowca	Mgr farm. Marcin Możdżan	2001→
	Dr n. farm. Jan Hołyński	1987–1993
specjaliści w zawodzie	Mgr hist. Alicja Pomaska	1971→
	Dr n. hum. Maria Wałęska-Siempińska	1992→
sekretarki / samodzielni referenci	Zofia Borowczyńska	→1989
	Henryka Gaworkiewicz	1984–1993
	Joanna Barańczyk	1993–1995
	Regina Hetka	1996–1999
	Bożena Kuzara	1999→
starsi woźni	Urszula Biesiaga	→2000
	Ewa Jarzębowska	2000→

ANEKS 1c

**PRACOWNICY ZAKŁADU HISTORII MEDYCZYNY I FARMACJI
UNIwersytetu Medycznego w Łodzi w latach 2002–2013**

Stanowisko	Imię i nazwisko	Czas pracy
kierownik	Jerzy Supady Dr hab. med., prof. UM (1996–2002) Prof. dr hab. med. (2002) Prof. zw. dr hab. med. (2005)	1996–2011
p.o. kierownika	Dr n. med. Bogumiła Kempieńska-Miroslawska	2011–2013
adiunkci i starsi wykładowcy	Jolanta Sadowska Dr hab. n. hum. Prof. dr hab. n. hum. (2003)	1980–2009
	Dr n. med. Andrzej Fijałek	1997–2013
	Dr n. hum. Włodzimierz Berner	1996–2010
	Dr n. farm. Katarzyna Hanisz	1987–2013
Adiunkci i asystenci	Magdalena Włodarczyk Lek. (2003–2004) Dr n. med. (2004–2009)	2003–2009
	Marcin Możdżan Mgr farm. (2001–2009) Dr n. farm. (2009)	2001→
	Maria Biegańska-Płonka Lek. (2006–2007) Dr n. med. (2008)	2006→
	Marta Miśkiewicz Mgr (2007–2011) Dr n. med. (2011)	2007–2013
	Mgr Piotr Machlański	2008–2013
	Lek. Bogumiła Kempieńska-Miroslawska Dr n. med. (2011)	2008–2011
	Dr n. med. Alicja Klimczak	2008→
	Mgr hist. Alicja Pomaska	1971–2003
specjaliści w zawodzie	Dr n. hum. Maria Wałęska-Siempińska	1992–2003
sam. referent	Bożena Kuzara	1999→
starsza woźna	Ewa Jarzębowska	2000→

ANEKS 2

SPRAWOZDANIE Z OBRAD SENATU
UNIwersYTETU MEDYCZNEGO W ŁODZI
Z DNIA 28 LUTEGO 2013 R.

PODJĘTO UCHWAŁY:

- w sprawie zmian w treści Statutu Uniwersytetu Medycznego w Łodzi (§ 86–88),
- w sprawie zmian w treści Statutu Uniwersytetu Medycznego w Łodzi (§ 76),
- w sprawie zmian organizacyjnych (zmiana nazwy Uczelnianego Laboratorium Ruchu i Wydolności Fizycznej Człowieka na Uczelniane Laboratorium Ruchu i Wydolności Fizycznej Człowieka „DynamoLab”),
- w sprawie zmian organizacyjnych na Wydziale Farmaceutycznym (likwidacja Zakładu Technologii Środków Kosmetycznych),
- w sprawie zmian organizacyjnych na Wydziale Wojskowo–Lekarskim (przeniesienie Zakładu Chemii i Biochemii Klinicznej do Międzywydziałowej Katedry Chemii i Biochemii Medycznej),
- **w sprawie zmian organizacyjnych na Wydziale Wojskowo–Lekarskim (zmiana nazwy Zakładu Historii Nauk i Medycyny Wojskowej na Zakład Historii Medycyny, Farmacji i Medycyny Wojskowej),**
- w sprawie zmian organizacyjnych w strukturze Wydziału Lekarskiego (likwidacja Kliniki Chirurgii Ogólnej, Onkologicznej i Gruczołów Dokrewnych),
- w sprawie zmian organizacyjnych w strukturze Wydziału Lekarskiego (likwidacja Kliniki Okulistyki Dziecięcej),
- w sprawie zmian organizacyjnych w strukturze Wydziału Lekarskiego (likwidacja Zakładu Enzymologii Medycznej),
- w sprawie zmian organizacyjnych w strukturze Wydziału Nauk o Zdrowiu (likwidacja Oddziału Klinicznego Chirurgii Rekonstrukcyjnej i Artroskopowej Stawu Kolanowego),
- w sprawie zmian organizacyjnych w strukturze Wydziału Nauk o Zdrowiu (likwidacja Zakładu Transplantologii Nerek),
- **w sprawie zmian organizacyjnych w strukturze Wydziału Nauk o Zdrowiu (likwidacji Zakładu Historii Medycyny i Farmacji),**
- w sprawie zatwierdzenia efektów kształcenia na studiach doktoranckich w Uniwersytecie Medycznym w Łodzi,
- w sprawie zatwierdzenia korekty planu rzeczowo–finansowego na 2012 r.

SPRAWY KADROWE:

– powołano:

dr hab. n. med. Annę Płachcińską na stanowisko profesora nadzwyczajnego w Zakładzie Kontroli Jakości Badań i Ochrony Radiologicznej w Katedrze Diagnostyki Obrazowej,

dr hab. n. med. Agatę Majos na stanowisko profesora nadzwyczajnego w II Zakładzie Radiologii i Diagnostyki Obrazowej w Katedrze Diagnostyki Obrazowej,

prof. dr hab. n. med. Danutę Chlebną-Sokół do pełnienia funkcji kierownika I Katedry Pediatrii,

dr hab. n. med. Ewę Majdę-Stanisławską do pełnienia funkcji kierownika Kliniki Chorób Zakaźnych Dzieci w Katedrze Chorób Zakaźnych i Hepatologii,

mgr Agnieszkę Komorowską-Michałek, Dyrektora Biura Kadr w poczet członków Senackiej Komisji ds. Statutowych i Organizacyjnych.

– powołano komisje konkursowe do rozstrzygnięcia konkursów:

na Wydziale Farmaceutycznym:

– na stanowisko profesora zwyczajnego w Zakładzie Chemii Farmaceutycznej i Analizy Leków w Katedrze Chemii Farmaceutycznej i Biochemii.

na Wydziale Nauk Biomedycznych i Kształcenia Podyplomowego:

– na stanowisko profesora nadzwyczajnego w Zakładzie Medycyny Snu i Zaburzeń Metabolicznych w Katedrze Fizjologii Doświadczalnej i Klinicznej,

– do pełnienia funkcji kierownika Kliniki Chorób Wewnętrznych, Diabetologii i Farmakologii Klinicznej w Katedrze Nauk Klinicznych.

na Wydziale Nauk o Zdrowiu:

– na stanowisko profesora nadzwyczajnego w Zakładzie Patologii Społecznych w Katedrze Medycyny Społecznej i Zapobiegawczej.

na Wydziale Nauk o Zdrowiu w Oddziale Pielęgniarstwa i Położnictwa:

– do pełnienia funkcji kierownika Katedry Nauczania Pielęgniarstwa,

– do pełnienia funkcji kierownika Zakładu Nauczania Pielęgniarstwa z Pracownikami Praktycznymi w Katedrze Nauczania Pielęgniarstwa,

– do pełnienia funkcji kierownika Zakładu Pedagogiki w Pielęgniarstwie w Katedrze Nauczania Pielęgniarstwa,

– do pełnienia funkcji kierownika Zakładu Teorii Pielęgniarstwa i Umiejętności w Pielęgniarstwie w Katedrze Nauczania Pielęgniarstwa,

- do pełnienia funkcji kierownika Zakładu Pielęgniarstwa Społecznego i Zarządzania w Pielęgniarstwie w Katedrze Nauczania Pielęgniarstwa,
- do pełnienia funkcji kierownika Zakładu Położnictwa Praktycznego II Katedry Ginekologii i Położnictwa.

na Wydziale Lekarskim:

- do pełnienia funkcji kierownika Kliniki Propedeutyki Pediatrii i Chorób Metabolicznych Kości I Katedry Pediatrii,
- do pełnienia funkcji kierownika Kliniki Chirurgii Onkologicznej w Katedrze Onkologii,
- do pełnienia funkcji kierownika Kliniki Pediatrii, Onkologii, Hematologii i Diabetologii I Katedry Pediatrii,
- do pełnienia funkcji kierownika Kliniki Hematologii w Katedrze Hematologii,
- do pełnienia funkcji kierownika Kliniki Medycyny Płodu i Ginekologii I Katedry Ginekologii i Położnictwa,
- do pełnienia funkcji kierownika Kliniki Ginekologii Operacyjnej i Onkologicznej I Katedry Ginekologii i Położnictwa,
- do pełnienia funkcji kierownika Kliniki Ortopedii i Ortopedii Dziecięcej w Katedrze Ortopedii i Ortopedii Dziecięcej,
- do pełnienia funkcji kierownika Kliniki Otolaryngologii, Audiologii i Foniatrii Dzieci w Katedrze Pediatrii Zabiegowej,
- do pełnienia funkcji kierownika Zakładu Biologii i Parazytologii Lekarskiej w Katedrze Biologii Parazytologii Lekarskiej,
- na stanowisko profesora nadzwyczajnego w Klinice Endokrynologii i Chorób Metabolicznych w Katedrze Endokrynologii i Chorób Metabolicznych.

W SPRAWACH RÓŻNYCH MIAŁO MIEJSCE:

- wręczenie gratulacji Pani Katarzynie Wilczyńskiej – wielokrotnej medalistce Akademickich Mistrzostw Polski w Judo – za wybitne osiągnięcia sportowe,
- opinia Senatu Uniwersytetu Medycznego w Łodzi w sprawie zgłoszenia Chóru Uniwersytetu Medycznego w Łodzi do X edycji konkursu „Łódzkie Eureka“,
- opinia Senatu Uniwersytetu Medycznego w Łodzi w sprawie zgłoszenia Centrum Badań nad Zdrowym Starzeniem do X edycji konkursu „Łódzkie Eureka“.
- podjęcie uchwały w sprawie stanowiska Senatu dotyczącego inwestycji prowadzonych przez Uniwersytet Medyczny w Łodzi.

Na kolejne posiedzenie Senatu wyznaczono dni:

- 14 marca 2013r.– posiedzenie robocze
- 28 marca 2013 r. – posiedzenie uroczyste

Sprawozdawca mgr *Paulina Wijata*

Andrzej Śródka

Instytut Historii Nauki PAN

Warszawa

HISTORIA MEDYCYNY W POLSCE WZLOTY (NAUKOWE) I UPADKI (ADMINISTRACYJNE)

Historię medycyny, a przynajmniej elementy jej treści, do programu studiów na wydziałach lekarskich w Polsce wprowadzono dopiero po reformach Komisji Edukacji Narodowej. Nauczanie historii medycyny rozpoczęto w roku 1809 równocześnie w dwóch uczelniach: w Akademii Krakowskiej i na Wydziale Akademicko-Lekarskim przy Szkole Prawa w Warszawie. W Krakowie wykłady z tego przedmiotu objął ówczesny dziekan Wydziału Lekarskiego i dyrektor Kliniki Terapii Ogólnej i Szczegółowej prof. Franciszek Kostecki (1758–1844). Ale zarówno on, jak i jego następcy, nie byli historykami z prawdziwego zdarzenia: Julian Sawiczewski (1795–1854) i Fryderyk Hechel (1795–1851) wykładali przede wszystkim medycynę sądową i policję lekarską. W Warszawie wykładów z tego przedmiotu podjął się dziekan Wydziału, też profesor innej specjalności, patologii ogólnej, Jacek Dziarkowski (1747–1828). W Uniwersytecie Wileńskim wykłady z historii medycyny rozpoczęto jeszcze później, gdyż dopiero w 1826 roku. I tu również znalazły się one w rękach profesorów nie pracujących w ogóle na polu wykładanej przez siebie dziedziny: najpierw Konstantego Porcyanki (1793–1849), wówczas profesora terapii ogólnej i materii medycznej, a następnie Adama Adamowicza (1802–1881), profesora weterynarii i anatomii porównawczej. Wszyscy oni byli świetnymi lekarzami i wielkimi humanistami, jednak mimo dużej wiedzy merytorycznej i zrozumienia,

jakich wartości nośnikiem jest historia medycyny, nie zyskała on rangi samodzielnej dziedziny naukowej.

Na taki stan rzeczy duży wpływ miały też obawy zaborców postrzegających dyscypliny historyczne jako szczególnie niebezpieczne, gdyż budzące narodowe i patriotyczne uczucia. Niemniej, kiedy w drugiej połowie XIX stulecia w krajach zachodnich historia medycyny zaczęła się wyodrębniać jako osobny przedmiot badań, w Krakowie podjęto próbę utworzenia wydzielonej katedry. Postulat ten był ze wszech miar słuszny, zwłaszcza że uczelnia miała doskonałego kandydata na stanowisko jej kierownika. Był nim Józef Oettinger (1818–1895), jeden z pierwszych w polskich doktorów z zakresu historii medycyny, posiadający przy tym gotową habilitację z zakresu tej dziedziny wiedzy. Niestety, spory natury politycznej (Oettinger, Żyd, znany ze swej patriotycznej postawy) doprowadziły do ostrego i pozamerytorycznego konfliktu wokół jego osoby. I mimo zdecydowanego poparcia szeregu profesorów tej miary, co Teichmann, Dietl, Majer czy Skobel, Oettinger musiał czekać wiele lat, nim wreszcie na samym początku roku 1869 udało się uzyskać w Wiedniu zatwierdzenie jego docentury. Podjęte niemal natychmiast wykłady szybko ściągnęły liczną grupę studentów, wysoko oceniających wiedzę i kunszt ich przekazywania. Tym bardziej starania Wydziału Lekarskiego UJ, by mianować Oettingera profesorem rzeczywistym, co otwierało możliwość utworzenia odrębnej katedry, jawiły się ze wszech miar słusznymi. Niestety władze austriackie zgodziły się w 1873 roku tylko na profesurę nadzwyczajną i bezpłatną. Oettinger wykładał więc dalej i to całkiem za darmo. Po przejściu na emeryturę w roku 1889 jako rekompensatę otrzymał niską rentę za długoletnią pracę ze studentami. Nie mając żadnych funduszy, nie mógł zatrudniać asystentów, a brak katedry mścił się brakiem następców. Po Oettingerze, do roku 1910, kiedy to profesor patologii ogólnej i doświadczalnej UJ Adam Wrzosek wznowił wykłady z historii medycyny, w Krakowie w ogóle nie nauczano tego przedmiotu. Profesor Wrzosek swoje zajęcia prowadził zresztą tylko do 1918 roku, gdy przeniósł się na dwa lata do Warszawy.

To nie były najlepsze czasy dla historii medycyny; w pozostałych polskich uczelniach wyższych niemal w ogóle jej nie wykładano. Zresztą słowo „pozostałe” to eufemizm, gdyż poza Krakowem istniała tylko jedna polska uczelnia z wydziałem lekarskim – w Warszawie. Na Uniwersytecie im. Cesarza Franciszka Józefa we Lwowie do połowy lat 90. XIX wieku nie było medycyny, a o polskiej wyższej uczelni w zaborze pruskim, czyli w Poznaniu, nie można było nawet marzyć.

Skomplikowana sytuacja panowała w 1832 r. w zaborze rosyjskim. Uniwersytet Królewski – jako jeden z głównych wrogów zaborcy – przestał istnieć faktycznie z chwilą wybuchu powstania listopadowego, natomiast z medycyną w Wilnie Uniwersytetem Wileńskim też „się rozprawiono” tyle, że w r. 1842

zamykając Akademię Medyko-Chirurgiczną, dawny Wydział Lekarski Uniwersytetu. Różne powody (polityczne w samym Cesarstwie, społeczne na terenie zaboru) spowodowały podpisanie przez cara Aleksandra II ukazu, na podstawie którego na początku czerwca 1857 roku została zatwierdzona ustawa o c.k. Akademii Medyko-Chirurgicznej w Warszawie. Zarówno tu, jak i w Szkole Głównej Warszawskiej, w skład której Akademia weszła jako jeden z czterech wydziałów, historia medycyny była oczywiście wykładana, ale znów przez profesora, dla którego nie była przedmiotem badań naukowych – przez fizjologia i patologa Henryka Łuczkiwicza. Szczęśliwie był to wysokiej miary humanista, m. in. niezły tłumacz wybranych tekstów Hipokratesa. Ta wspaniała uczelnia, kuźnia pozytywizmu polskiego, szczyła się licznym gronem ludzi, którzy na trwałe zapisali się na kartach historii polskiej nauki i kultury. Na Wydziale Lekarskim wykładali tacy profesorowie, jak choćby Aleksander Le Brun, Tytus Chałubiński, Henryk Fryderyk Hoyer, Andrzej Janikowski, czy Wiktor Szokałski. Na marginesie: odczyt wstępny profesora chirurgii – dziekana Aleksandra Le Bruna, to wspaniały przykład wykładu z historii i etyki lekarskiej, jakiego nie powstydziliby się fachowy historyk medycyny i dziś.

Działalność jednoznacznie polskiej uczelni i do tego na tak wysokim poziomie była nie do zaakceptowania dla władz rosyjskich, które w 1869 roku zamknęły Szkołę Główną, powołując w jej miejsce Cesarski Uniwersytet Warszawski, administrowany według zasad rosyjskich i oczywiście z rosyjskim językiem wykładowym. 46 lat jego działalności to w większości ciemna karta w dziejach oświaty i kultury Stolicy. Pominę więc ten okres zaznaczając jedynie, iż w dalszym ciągu w ramach encyklopedii nauk lekarskich elementy historii medycyny przedstawiał Henryk Łuczkiwicz. Po jego przejściu na emeryturę władze uczelni nie widziały potrzeby przekazywania studentom wiedzy z tego przedmiotu.

Okres 20-lecia międzywojennego to niewątpliwie czas największego rozwoju historii medycyny w Polsce w całych jej dziejach; czas decydujących o jej losach działań organizacyjnych, czas wybitnych osiągnięć naukowych i czas tworzenia szkół badawczych. Jako przełomowy dla historii medycyny w Polsce należy postrzegać rok 1920. Najważniejsza rola przypada tu ośrodkom w Krakowie – z Władysławem Szumowskim, Warszawie – z Dowmontem Franciszkiem Giedroyciem i w Poznaniu – z Adamem Wrzoskiem. Zaraz za nimi stawiam lwowski ośrodek historyczno-medyczny – z Witołdem Ziembickim.

Wraz z odzyskaniem niepodległości można było utworzyć na uniwersytetach katedry i zakłady, których istnienia nie chcieli zaborcy. To przede wszystkim dzięki staraniom Władysława Szumowskiego w roku 1920 utworzono w Polsce Katedry i Zakłady Historii i Filozofii Medycyny we wszystkich ówczesnych pięciu uniwersytetach. Co ciekawe, to Szumowski zorganizował I Zjazd Polskich Historyków Medycyny w Warszawie w kwietniu 1924 roku, choć odbywał się on w prywatnym mieszkaniu profesora Giedroycia przy ulicy Kredytowej.

Cztery lata później w październiku 1928 roku zorganizował IV taki Zjazd, już niejako u siebie – w Krakowie. Był też współzałożycielem Krakowskiego Towarzystwa Miłośników Historii Medycyny (1925). Podczas VIII Międzynarodowego Kongresu Nauk Historycznych w Rzymie (1930) wygłosił referat *O potrzebie obowiązkowego nauczania w uniwersytetach historii medycyny*, który wywołał ożywioną dyskusję m. in. ze strony H. Sigerista i P. Diepgena i który – po rozesłaniu w wersji francuskiej do ministerstw oświaty wszystkich krajów uczestniczących w kongresie – przyczynił się do uchwalenia wniosku o obowiązkowym nauczaniu tego przedmiotu we wszystkich uniwersytetach europejskich. Tu należy też przypomnieć, że od 1920 roku działał Stały Polski Komitet Zjazdów Międzynarodowych, a to dzięki aktywności Witołda Ziembickiego.

Drugim, obok Szumowskiego, człowiekiem najbardziej zasłużonym dla organizacji placówek historycznomedycznych był Adam Wrzosek. Tę swoją znakomitą działalność rozpoczął jeszcze przed uzyskaniem przez Polskę niepodległości, gdy w 1910 roku brał udział w organizowaniu Muzeum Historycznego dla Wydziału Lekarskiego UJ. W 1913 roku utworzył anonimowo Fundusz im. Jędrzeja Śniadeckiego UJ dla wybijania co trzy lata złotego medalu za zasługi na polu nauk lekarskich i przyrodniczych oraz antropologii, historii medycyny i historii nauk przyrodniczych. W wolnej Polsce, przez blisko dwa lata od lutego 1919 do listopada 1920 roku, był sekretarzem Komisji Stabilizacyjnej UW i szefem Sekcji Nauki i Szkół Akademickich MWRiOP.

Szczególnie szeroko traktowana była tematyka badań naukowych w naszej dyscyplinie.

Lata 20-lecia międzywojennego to okres wzmózonej działalności naukowej na polu historii medycyny. Wielu nie-historyków medycyny miało – i to znacząco – tutaj swój udział; sporo ważkich prac poświęcono dziejom poszczególnych dyscyplin lekarskich: anatomii (T. Bilikiewicz, K. Kostanecki, E. Loth), psychiatrii (T. Bilikiewicz), medycyny wojskowej (St. Konopka), czy patologii (St. Ciechanowski, J. Pawiński). Jednak główna tematyka prac historycznomedycznych dotyczyła przede wszystkim trzech obszernych tematów: dziejów instytucji medycznych, dziejów lecznictwa i higieny w dawnych wiekach i biografistyki medycznej. W pracy *Collegium Medicum Stanislao-Augusteum...* (1924) Władysław Szumowski ukazał dzieje projektu z 1791 roku utworzenia w Warszawie Kolegium Medycznego i wyjaśnił przyczyny niezrealizowania tego projektu: krytyczny stosunek Kolegium Fizycznego Szkoły krakowskiej Głównej Koronnej do tej inicjatywy. Z kolei Adam Wrzosek w pracy *Założenie Królewskiej Szkoły Lekarskiej w Grodnie za Stanisława Augusta* (1925) ustalił datę założenia tej szkoły na rok 1775 lub 1776 i wykazał jej charakter akademicki. W *Służbie zdrowia w dawnym wojsku polskim* (1927) Franciszek Giedroyć opracował dzieje organizacji tej służby, opisał szpitale i apteki wojskowe

oraz podał imienny wykaz członków korpusu sanitarnego w oparciu o dokumenty z czasów Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego. Wziąwszy pod uwagę niemal całkowitą utratę tych dokumentów podczas ostatniej wojny, dzieło Giedroycia jest dziś właściwie jedynym źródłem dla badań w tym zakresie.

Witold Ziembicki (Uniwersytet Jana Kazimierza) zainicjował w Polsce badania z zakresu tzw. medycyny historycznej, czyli lekarskiego oświetlenia zdarzeń historycznych. Odkrył on diariusz Sarneckiego, dotyczący w znacznej mierze choroby Jana III Sobieskiego, go w latach 1930–32 opatrzył drobiazgowymi komentarzami lekarskimi i historycznymi, w znaczący sposób rewidującymi dotychczasowe poglądy odnośnie do choroby króla. Podobnej tematyki dotyczy też praca z 1933 roku Ludwika Zembrzuskiego, następcy Giedroycia na katedrze warszawskiej, o chorobach Napoleona I Bonaparte. Zembrzuski zanalizował jego choroby młodzieńcze, odrzucił rozpoznanie padaczki w wieku dojrzałym cesarza i dowiódł, że zmarł on z powodu raka żołądka.

Szczególnie obfity i znaczący był dorobek polskich historyków medycyny na polu biografistycznym. Przykładem tego mogą być prace i książki: o Fryderyku Hechlu Szumowskiego (1929), o Janie Jonstonie Tadeusza Bilikiewicza (1931) oraz o Ludwiku Janowskim i o Ignacym Baranowskim Wrzoska (1923).

Na osobną uwagę zasługują dwa dzieła-podręczniki Władysława Szumowskiego: *Historja medycyny filozoficznie ujęta* (1935) i *Logika dla medyków* (1939). W pierwszym, stojąc na stanowisku rozumienia filozofii jako szeroko pojętej teorii nauki, obejmującej w sposób ogólny wszystkie jej dziedziny, wyodrębnił treści przypadające na medycynę jako naukę szczegółową i postawił pierwiastki empiryczne przed racjonalistycznymi jako praktyczne i traktujące tę dziedzinę jako sztukę. *Historja medycyny...* uważana była powszechnie za najlepszy z punktu widzenia dydaktyki podręcznik na świecie. W *Logice dla medyków* ukazał filozofię medycyny jako logikę, metodologię myślenia lekarskiego i deontologię.

Trwałym osiągnięciem działalności polskich historyków medycyny w okresie międzywojennym było stworzenie szkół naukowych. Nie pozostawili więc po sobie pustki, lecz znaleźli kontynuatorów badań, co o tyle ważne, że badaczy na tym polu nigdy w Polsce nie było w nadmiarze. Na plan pierwszy wysuwają się tu szkoły poznańska i krakowska. Spod skrzydeł Adama Wrzoska wyszli m. in. Włodzimierz Witold Głowacki, Ludmiła Krakowiecka, a w pewnym stopniu także Bolesław Górnicki i Ksawery Rowiński. Uczniami Władysława Szumowskiego był jego najbliższy współpracownik w katedrze krakowskiej – Tadeusz Bilikiewicz, późniejszy następca – Zbigniew Kukulski, Edward Stocki i Zdzisław Wiktor; za jego ucznia uważał się także najwybitniejszy polski bibliograf medyczny – Stanisław Konopka.

Historia medycyny podzieliła tragiczne losy z całą nauką i kulturą polską, z losami całego narodu, podczas nocy hitlerowskiej okupacji. Władysław Szumowski 6 XI 1939 roku, wraz z bardzo liczną grupą krakowskich pracowników nauki, został aresztowany w wyniku Sonderaktion Krakau i przeszedł gehennę obozu w Sachsenhausen. Dowmont Franciszek Giedroyć, który w chwili wybuchu wojny był już 80-letnim, schorowanym i osamotnionym człowiekiem, przeszedł pięć lat bestialskiego niszczenia Stolicy i zmarł niemal nie rozpoznany na wozie chłopskim w jednej z podwarszawskich miejscowości. Adam Wrzosek, jako jedyny z przedwojennych profesorów, prowadził w czasie okupacji działalność dydaktyczną. Przeniósł się w tym celu z Poznania do Warszawy, gdzie w 1942 roku utworzył Wydział Lekarski Tajnego Uniwersytetu Ziem Zachodnich. W późniejszych wspomnieniach o tych latach pozostawił dramatyczne opisy organizowania pomieszczeń, prowadzenia rekrutacji na studia, przebiegu wykładów, ćwiczeń i dodatkowych kompletów. Po powstaniu warszawskim pracę dydaktyczną kontynuował krótko w Krakowie – w Tajnym Uniwersytecie Jagiellońskim, zorganizowanym przez wspaniałego Mieczysława Małeckiego, któremu też los ani w czasie wojny, ani tym bardziej po jej zakończeniu nie oszczędził krzywd. Wreszcie, całkiem inaczej potoczyły się losy ostatniego profesora historii medycyny – Ludwika Zembrzuskiego. We wrześniu 1939 roku przeżył zniszczenie w wyniku bombardowania swojego mieszkania wraz z bogatą biblioteką, nadzwyczaj cennymi zbiorami z epoki stanisławowskiej i portretami z czasów Księstwa Warszawskiego. Załamany psychicznie, wyjechał w okolice Starachowic, gdzie pracował jako lekarz sanitarny i opatrywał rannych partyzantów.

Natychmiast po zakończeniu działań wojennych rozpoczęły pracę wszystkie wydziały lekarskie polskich uczelni, zarówno tych, które pozostały w nowych granicach Polski, jak i nowe – np. we Wrocławiu i w Gdańsku. Wszyscy przedwojenni profesorowie historii medycyny od razu włączyli się do pracy naukowej i dydaktycznej. Niektórzy wrócili do swych przedwojennych katedr: profesor Władysław Szumowski rozpoczął wykłady w Uniwersytecie Jagiellońskim, a Adam Wrzosek – w Uniwersytecie Poznańskim; Witold Ziembicki krótko wykładał w Krakowie, po czym przeniósł się z całą przedwojenną lwowską kadrą naukową na Uniwersytet Wrocławski, a Ludwik Zembrzuski na nowo otwarty Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Katedrę warszawską objął pediatra, historyk medycyny i bibliofil – dr Bolesław Górnicki. We wszystkich placówkach starano się nadrobić straty, wywołane przez czas wojny i okupacji zwłaszcza, że tajne nauczanie na wydziałach lekarskich prowadzono tylko w Krakowie i Warszawie. Zakres wykładów był więc szeroki i obejmował, poza historią medycyny, bibliografię medyczną, deontologię, logikę, propedeutykę lekarską i antropologię.

Ogromny zapał, połączony z wielką wiedzą i chęcią kształcenia młodzieży, miał jednak wystarczyć zaledwie na dwa, trzy lata. W grudniu 1948 roku oficjalnie zawieszono wszelką działalność katedr i zakładów historii medycyny w Polsce, choć w większości placówek profesorowie musieli zakończyć wykłady rok wcześniej. W krótkim czasie historia medycyny znalazła się na drugim ostrym zakręcie, z którego „wypadła” na siedem lat; wykłady z naszego przedmiotu wznowiono bowiem dopiero w 1954 roku. Wypada tu przywołać zasługi, jakie dla powrotu historii medycyny na uczelnie miał profesor Bolesław Skarżyński, zresztą ostatni sekretarz Komisji Historii Medycyny i Nauk Matematyczno-Przyrodniczych PAU. To właśnie jego działania, a w zwłaszcza referat, jaki wygłosił we wrześniu 1952 roku na posiedzeniu Rady Naukowej przy ministrze zdrowia, przyczynił się do podjęcia decyzji o reaktywacji nauczania historii medycyny w akademiach medycznych w Polsce. I to miał być ten ostatni zakręt, na którym znalazła się polska historia medycyny w przeciągu tych wszystkich lat swego istnienia, też ostry, ale wykonany w tę odpowiednią stronę.

Miał być, lecz tak do końca nie był, gdyż dziś nasza dyscyplina przeżywa kolejne trudne chwile, być może decydujące o jej dalszym trwaniu w swej właściwej postaci. Obrazuje je ograniczona miłość władz oświatowych do historii w ogóle, a na naszym niedużym polu likwidowanie katedr i zakładów w uniwersytetach medycznych. Pojawiają się – w miniaturze, na szczęście – ponure obrazy z czasów zaborów, okupacji i pierwszych lat PRL-u.

Kazimierz Wóycicki

The Centre for East European Studies at University of Warsaw
 Stowarzyszenie Przyjaciół Historii Polski
 Warszawa

**„NALEŻY DBAĆ O TO, BY BYĆ SOBĄ”
 POLSCY UCZENI WOBEC PRL-U**

Wokół książek

**Andrzej Walicki: *Idee i ludzie. Próba autobiografii*. Warszawa 2010
 i Michał Głowiński: *Kręgi obcości. Opowieść biograficzna*.
 Kraków 2010**

Autobiografie dwóch wybitnych polskich naukowców i uczonych – Andrzeja Walickiego i Michała Głowińskiego – mogą służyć za wspaniałe wprowadzenie do dziejów polskiego życia intelektualno-politycznego ostatniego półwiecza. Bez ich dorobku trudno wyobrazić sobie dzisiaj polską humanistykę, zarazem w wieloraki sposób uczestniczą oni nie tylko w życiu ściśle naukowym ale i w publicznym. Są też nader odmiennymi osobowościami, zarówno z poglądów jak i temperamentu, obserwującymi świat i Polskę z dość różnych punktów widzenia.

Zasadniczy zrąb ich poglądów, a także w dużej części profil pracy naukowej, kształtuje się w konfrontacji z trudnymi realiami PRL-u. Obaj autorzy piszą swe autobiografie tak, jak gdyby najistotniejsze wydarzenia ich życia przypadły na czasy do roku 1989, a okres następny po 1989 był tylko aneksem. Nie może to dziwić z uwagi na ich przynależność pokoleniową. Lektura ich autobiografii,

szczególnie w porównaniu, nasuwa wiele refleksji dotyczących społecznej roli uczonych w czasach realnego socjalizmu, a także obyczajów polskiego życia intelektualnego.

OPOZYCJA WEWNĄTRZSYSTEMOWA ANDRZEJA WALICKIEGO

Walicki, który w 1956 r. miał 26 lat i był u początków swojej kariery naukowej, przybiera świadomie postawę opozycji, jak ją sam nazywa, wewnątrzsystemowej. Jego studia nad rosyjską myślą XIX wieku, nad marksizmem czy nad polskimi romantykami mają pośrednio na celu zdemontowanie tej konstrukcji ideowo-intelektualnej, na której opiera się komunizm.

Walicki, jeśli wierzyć świadectwu, jakie daje sam sobie (a nie ma podstaw, aby je podważać) traktuje swoją pracę naukową również jako działalność do pewnego stopnia polityczną i swoje politycznie stanowisko wielokrotnie deklaruje i definiuje.

„...Słowem, zająłem stanowisko patriotyzmu państwowego – nawet w warunkach PRL-owskich...” (s. 148)

Jeszcze pod koniec lat 80., w przeddzień obrad okrągłego stołu, Walicki tak oto formułował swoje polityczne stanowisko:

„...Pod względem politycznym zalecałem etos państwowy oraz narodowy w sensie narodowego interesu, brak przesadnych oczekiwań na pomoc Zachodu oraz orientację na współpracę z Rosją...” (s. 271)

Jego stosunek do stanu wojennego i do gen. Jaruzelskiego nacechowany jest tym, co nazywa się realizmem politycznym (a co nie zawsze z realizmem w potocznym tego słowa znaczeniu ma bezpośrednio coś wspólnego).

„...W roku 1987 ważniejsze było podkreślanie, że Polaków z Rosjanami łączy wspólny interes geopolityczny na zachowanie rezultatów II wojny światowej i niedopuszczenie do ponownego zagrożenia Europy przez hegemonię Niemiec [...] w sojuszu ze zreformowanym imperium rosyjskim będziemy mieli więc realną szansę stania się państwem o wiele ważniejszym niż jako peryferia świata zachodniego...” (s. 261)

Łatwo skojarzyć ten cytat z badaniami Walickiego dotyczącymi królestwa kongresowego¹. Jako historyk tamtego odległego okresu Walicki widzi możliwość współpracy z Rosją, polskiego udziału w reformowaniu imperium, a powstanie listopadowe i prowadzącą do niego romantyczną mobilizację postrzega jako fatalny historyczny błąd.

Szukając nazwy dla takiej postawy w bardziej współczesnych nurtach polskiej myśli politycznej, najłatwiej byłoby o skojarzenie z postawami wczesnej

narodowej demokracji czy też narodowej demokracji profesorskiej – Seydy, Rybarskiego, Komornickiego. Sam Walicki takiej etykiety nie przyjmował, zaś znacznie później zadeklarował się jako lewicowy liberał. Próby i trudności nazwania własnej postawy politycznej nie są jednak problemem samego Walickiego, lecz powszechnym problemem osób angażujących się w życie polityczne w okresie 1945–1989. Definicja, jaką przyjmuje historyk „opozycji wewnątrzsystemowej”, wskazuje, że zasadniczym odniesieniem ówczesnych postaw nie są takie lub inne tradycyjne idee polityczne, lecz stosunek do ówczesnego systemu władzy.

Niezależnie jak interesująco brzmią te wszystkie koncepcje w oczywisty sposób zwyciężyła koncepcja antysystemowa, z którą Andrzej Walicki polemizował, a nie opozycja wewnątrzsystemowa, którą wyznawał. Można by nawet zastanawiać (w trybie historii alternatywnej), czy gdyby w Polsce dominację zdobyły koncepcje opozycji wewnątrzsystemowej, to upadek komunizmu nie opóźniłby się i w fazie dalej posuniętego rozkładu nie miał innego, bardziej burzliwego charakteru. Stwierdzenie, że system nie nadawał się już do reform, było chyba diagnozą (jak pokazał dalszy rozwój wypadków) trafniejszą niż projekt przebudowy systemu od wewnątrz.

To jednak, że Walicki nie miał racji, można było stwierdzić jedynie *ex post* i trudno z tego powodu uznać jego koncepcję za godną potępienia czy negacji. Ówczesnych analiz Walickiego można by i dzisiaj w jakimś stopniu bronić, wskazując, że istotnie zmiany w Rosji były niezbędnym warunkiem zmian w Polsce i potrzebny był Gorbaczow, aby mogły nastąpić. Niezależnie jednak od takiej dyskusji (którą można w nieskończoność prowadzić), relacja Walickiego daje ciekawe świadectwo, jakie warianty myślenia o przyszłości były obecne w Polsce po *październiku* 56.

Można przy tym podziwiać siłę przekonań Walickiego, że myśl i idea, jego własne książki i publikowane przemyślenia, będą mogły przyczyniać się w jakiejś mierze do historycznych zmian. Jednak w swojej postawie wewnątrzsystemowego opozycjonisty był w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych – o czym sam pisze – coraz bardziej osamotniony. Gdy opozycja antysystemowa stawała się coraz silniejsza, jego idea opozycji wewnątrzsystemowej nie tylko nie stawała się przekonująca dla szerszych kręgów nawet tylko wewnątrz środowisk inteligenckich, ale podejrzewana była o konformizm.

„...W końcu lat siedemdziesiątych takie poglądy nie były akceptowane w środowiskach inteligenckich...” (s. 148)

Walicki, będąc w pogłębiającym się konflikcie, ze środowiskiem warszawskiej inteligencji, z którym jedynie skądinąd gotów był się identyfikować, decyduje się na wyjazd i działalność naukową zagranicą. Zdaje się uważać, że Polska brnie w jakąś nową powstańczą awanturę, która zniszczyć może to, co stało się

dorobkiem lat 60. PRL-u, Królestwo Kongresowe zagrożone jest zmianą w *kraj priwiślański*. Dlatego też, gdy do tego czarnego scenariusza nawet w stanie wojennym nie dochodzi, Walicki wydaje łagodną i przychylną do pewnego stopnia ocenę reżymu wprowadzonego przez Wojciecha Jaruzelskiego.

PRZEWYCIEŻANIE OBCOŚCI MICHAŁA GŁOWIŃSKIEGO

Głowiński zdaje się być osobowością o znacznie słabszych namiętnościach politycznych niż Walicki, co nie oznacza mniejszego wyczulenia na obowiązki obywatelskie. Jego autobiografia rysuje obraz człowieka wybierającego życie raczej na uboczu i wśród książek, nie zaś pośrodku forum.

Jego korzenie rodzinne w znaczący sposób odróżniają go od Walickiego. Rodzina Walickiego to bardzo typowa polska inteligencja, polskość Głowińskiego ma korzenie żydowskie (co może nie jest aż tak nietypowe ale jednak znaczące). Fragmenty dotyczące okupacji i konieczności ukrywania się stanowią najbardziej poruszającą i pełną dramatyzmu część jego autobiografii². Inną istotną cechą jest jego homoseksualizm. Głowiński pisze o tym w zadziwiająco poruszający i subtelny sposób, gdy opisuje siebie jako młodego człowieka, odkrywającego własną orientację seksualną.

Żydowskość i homoseksualizm w niewątpliwy sposób decydują o tym, że Głowiński mówi o kręgach obcości, jaka charakteryzuje świat jego przeżyć, pełen nieustannej niepewności a nawet lęków. Tam, gdzie Walicki opisując jakiś swój publiczny występ, pisze „odniosłem wielki sukces”, Głowiński notuje „nie skompromitowałem się”. Dwa różne charaktery i temperamenty.

Głowiński posiada talent obserwacji szczegółu i konkretności, a jego bogaty język czyni z jego autobiografii dzieło w wielu fragmentach literackie. W mniejszym też stopniu niż Walicki zajmuje się sobą oraz własnymi dokonaniem i koncepcjami, poświęcając dużo miejsca wydarzeniom tła i atmosferze kulturalno-intelektualnej. Potrafi ją znakomicie ukazać poprzez drobne, ale wiele mówiące i pysznie opowiedziane anegdoty.

W jednej sferze Walicki i Głowiński zdają się być bardzo podobni. Gdy wkraczają w krainę wiedzy, jawią się uczonym, którzy każdą sprawę oceniają wielostronnie i krytycznie, znakomicie kontrolując własne emocje i zdobywając się na obiektywizm i powściągliwość. Jako uczeni zdają się ulepieni z tej samej gliny, mimo swych tak różnych a nawet kontrastujących ze sobą osobowości.

Postawa Głowińskiego wobec realiów PRL-u różni się jednak od postawy Walickiego w sposób dość istotny. Być może ma to swe źródło również w tym, że dziedzina humanistyki – teoria literatury – jaką uprawia Głowiński bardziej oddalona jest od polityki niż historiografia, którą zajmuje się Walicki. Głowiński, jak sam to opisuje, jest literaturoznawcą zainteresowanym bardziej teorią niż samą tylko historią literatury. Ma ogromne zasługi w przyswojeniu polskiej

humanistyczne metody strukturalistycznej. Jego autobiografia może służyć za doskonałe wprowadzenie do dziejów powojennej polonistyki i pasjonujących dziejów Instytutu Badań Literackich – niemal legendarnego IBL-u. Nie analizuje tak intensywnie jak Walicki politycznych realiów, kierując się bardziej moralnym i do pewnego stopnia estetycznymi względami w ocenie PRL-u i komunizmu, który spontanicznie i niemal przedrefleksyjnie odrzuca.

„...A ja »wasz« być nie chciałem, zamierzałem, najlepiej jak umialem, robić swoje, pragnąłem jak najszczelniej oddzielić się od tych, których powszechnie określało się słówkiem »oni«...” (s. 239).

W epoce bezpośrednio październikowej postrzega nie tyle jakieś otwierające się perspektywy polityczne, ale wielką szansę na możliwość prawdziwej pracy naukowej i postanawia tę szansę wykorzystać.

„...Nacisk ideologii słabł, nie trzeba było udawać, że jest się strukturalistą...” (s. 304).

Głowiński nie prowadzi refleksji na przyszłość systemu komunistycznego i jego plany naukowe nie są nią uwarunkowane. Wykorzystuje istnienie „niszy”, w której może uprawiać naukę.

„...Powstawały różnego rodzaju nisze, w których z powodzeniem można się było nie tylko kryć przed PRL-owskimi hałasami i jadami, ale też całkiem sprawnie funkcjonować...” (s. 298).

Głowiński nie ma wielkiego politycznego planu, jaki był obecny u Walickiego, przeobrażenia całej ideologii systemu. Głowiński, choć tak „apolityczny”, wydaje się być bez porównania bardziej radykalny. System w jego oczach jest nieuleczalny, bowiem mówi chorym językiem nienawiści. Komunizm to dla niego nie rozbudowana ideologia z jej utopijnymi hasłami, ale codzienna, przyziemna mowa propagandy, która zatruwa umysły ludzi. Gdy pojawia się otwarta antysystemowa opozycja, Głowiński włącza się w jej działania zgodnie z własnym powołaniem naukowca i badacza. Ta decyzja jest oparta o moralne przesłanki i wydaje się bardziej spontaniczna niż politycznie wyrachowana.

Rozpoczyna wykłady na „latającym uniwersytecie” – Towarzystwie Kursów Naukowych. Jest w bardzo szczególny sposób świetnie do tego przygotowany. Mówi o PRL-owskiej „nowomowie” – temacie, który zajmował go od lat³.

Strategia autora *Masek Dionizosa* jest więc zupełnie odmienna od autora *Marksizmu i skoku do królestwa wolności*. Ten tak zdawałoby się „apolityczny” uczony, decydujący się na życie na marginesie systemu, tworzy jednak własne nader subtelne metody walki z nim, demaskowania jego kłamstw i fałszerstw. Sposobem tym jest analiza języka władzy, w czym w istotny sposób pomaga strukturalistyczna metoda badawcza, choć zwykle wycucie przyzwoitości, a tak-

że poczucie humoru odgrywają nie mniejszą rolę. Jest to z pewnością atak na system od zewnątrz poprzez oskarżenie go o szerzenie „mowy nienawiści”.

Od Walickiego różni też Głowińskiego stosunek do Zachodu. W jego myśleniu brak jakiś nadziei związanych z rozwojem sytuacji w Rosji. Wyznaje on natomiast:

„...Każdy pobyt po drugiej stronie żelaznej kurtyny był odpoczynkiem od Polski Ludowej, sprzyjał także umysłowemu odświeżeniu...” (s. 226).

„WYMUSZONY MANICHEIZM” I „PARTYJNA TOWARZYSKOŚĆ”

Obaj autorzy przynajmniej w jednym zdają się być całkowicie zgodni. Chcieli i chcą bronić własnej niezależności.

„...Zawsze sądziłem i nadal sądzę, że przede wszystkim należy dbać o to, by być sobą...” (Głowiński s. 492).

W pierwszym rządzie chcą bronić tej niezależności wobec systemu. W istocie jednak owo dążenie do niezależności staje się swoistym fetyszem, który decyduje o ich stosunku do całego otoczenia, nie tylko do instytucji i środowiska komunistycznego państwa. Walicki pisze zaś:

„...Muszę obiektywnie przyznać, że moje poczucie politycznego osamotnienia w III RP nie było wynikiem uprzedzeń do mnie, czy personalnych napaści. Mimo głoszenia od wielu lat niepopularnych w Polsce poglądów, miałem okazję do zbliżenia się z tym lub innym środowiskiem – zawsze jednak za cenę rezygnacji z części mojej niezależności, a tego nie chciałem...” (s. 373).

Skutkiem obrony własnej niezależności powstaje szczególny typ indywidualizmu. Przy lekturze obu autobiografii, przy całym bogactwie szczegółów, zwraca uwagę, że odniesienia do innych, konkretnych bliskich im w życiu społecznym ludzi, kwestie współpracy i budowy szerszych środowisk ideowych są zadziwiająco nieliczne. Stosunek do innych jest oparty na ocenie ich postaw moralnych, przy czym w dużym stopniu chodzi o ocenę postawy wobec systemu. Jest to uderzające dla czytelnika nawet biorąc pod uwagę specyfikę gatunku, jakim jest autobiografia. Rzeczywistość PRL-u opisana w obu autobiografiach jest do pewnego stopnia manichejska – można być za lub przeciw (choć można to czynić na wiele sposobów) i jest to manicheizm niechciany, wymuszony jednak przez świat dyktatury.

Walicki i Głowiński oczywiście postrzegają zróżnicowanie i wielość stanowisk we własnym środowisku; jak wszyscy jednak muszą dokonać pierwotnego wyboru akceptacji lub odrzucenia systemu, a to przywraca ów manicheistyczny niemal dualizm. Walicki prezentuje własne poglądy i nie szuka w gruncie rzeczy

sojuszników⁴. Budowa szerszych sojuszy ideowych wymaga bowiem kompromisów, kompromis zaś dla kogoś kto strzeże za wszelką cenę własnej niezależności, wydaje się być największym zagrożeniem. Walicki owe zagrożenia własnej niezależności widzi nie tylko ze strony władz, ale i ze strony rodzącej się opozycji politycznej. Ów indywidualizm jest również jego postawą po odzyskaniu narodowej niepodległości.

Głowiński z nie mniej restrykcyjno-moralizującym podejściem jest również mało skłonny do zawierania jakichkolwiek szerszych sojuszy.

W obu wypadkach postawa ta jest zrozumiała i warunkowana historycznymi, poważnymi przyczynami. Błędem byłoby branie jej za indywidualne przywary, skazę charakteru lub nawet jakieś szersze zbiorowe anomalie.

W państwie dyktatury negocjowanie i zawieranie takich kompromisów jest szalenie utrudnione a najczęściej niemożliwe. Każdy jest do pewnego stopnia sam wobec dyktatury (to jest najgłębszą przyczyną tego, co nazywa się atomizacją społeczeństwa) i wobec niej broni swojej niezależności. Trudno jest o dialog osób o podobnych a jednak nieco odmiennych racjach. Trzeba mocno trzymać się „swego” aby pozostać sobą.

Można, moim zdaniem, mówić o wymuszonym przez świat dyktatury manicheizmie postaw. Twierdzenie, że go nie było, uniemożliwia lepsze zrozumienie strategii życiowych ludzi tamtej epoki. Oczywiście chciano pluralizmu i wielości, i w wielu obszarach był on obecny. Zasadniczy dualizm stale jednak powracał. Świat dyktatury nie jest światem normalnym z punktu widzenia otwartego i demokratycznie rządzącego się społeczeństwa, nawet wtedy gdy dyktatura ta jest już tak stosunkowo łagodna, jak była w Polsce po *październiku 56*. Można było oczywiście udawać, że żyje się już w świecie normalnym (bowiem takiego świata wielu pragnęło i w takim świecie chciało żyć), ale postawa taka spychała ludzi w PRL-u w dużym stopniu w apolityczność, częściową rezygnację z obowiązków obywatelskich. Świat dyktatury wymusza manicheizm, zarówno u swoich akolitów, jak i tych odważnych ludzi, którzy wyrażają wobec niego swoją niezgodę.

Zjawiskiem spokrewnionym z owym wymuszonym dyktaturą manicheizmem jest postawa, którą wypada nazwać „partyjną towarzyskością”. Obie autobiografie dobrze ilustrują takie zachowania. Skoro opowiedzenie się „za” czy „przeciw” dyktaturze było wyborem pierwszorzędym w środowisku tych, którzy wyrażają swoją egzystencjalną niezgodę wobec dyktatury, wszelkie podziały i różnice poglądów stawały się sprawą drugorzędą.

Znakomicie zobaczyć to można w autobiografii Walickiego. Głęboko nie zgadza się on z radykalizującą się opozycją, ale będąc z nią po tej samej stronie w obozie niezgody wobec systemu (mimo że jego niezgoda ma być wewnątrzsystemowa) wycofuje się ze sporu i wyjeżdża za granicę. Uważa, że obowiązku-

je go lojalność wobec środowiska, do którego przynależy mimo, że nie zgadza się z tak wieloma jego uczestnikami. Spór ideowy musi być zawieszony.

Ten wymuszony manicheizm nader trudno porzucić przy przejściu ze świata dyktatury do świata otwartego społeczeństwa.

Intelektualnej i duchowej niezależności w systemie dyktatury i w demokratycznym, otwartym społeczeństwie należy być może bronić w nader różny sposób. Dopatrywanie się za każdą sprawą argumentów „za” i „przeciw”, przekonanie, że o tak wielu kwestiach nie rozstrzygają racje moralne a praktyczne i rzeczowe, to strategia życiowa odmienna od obrony własnej niezależności jako racji do pewnego stopnia najwyższej. W społeczeństwie otwartym, gdzie można się z innymi swobodnie komunikować, nie trzeba bronić własnej autonomii aż tak obsesyjnie. Współdziałanie w otwartym społeczeństwie rządzi się nie zasadą towarzyskości, ale wymaga negocjacji i kompromisu. Osoby o nazbyt zasadniczych poglądach nie są do tego często zdolne. Obserwacja, jaką czyni Głowiński, wydaje się w tej sprawie kluczowa.

„...W otwartym społeczeństwie zbawienny w dyktaturze upór przy swoim, gotowość do niezgody i cnoty wojownika nie wydają się ani konieczne ani potrzebne ani użyteczne. Musi to jednak pozostawać postawą tych, którzy większość życia przeżyli w świecie dyktatury, broniąc się przed jej naciskiem. I postawa taka rzutuje też na ich oceny przeszłości.

Ważną sprawą stawało się to, co można byłoby nazwać uczeniem się życia w systemie demokratycznym, uczeniem się, które nie sprowadzało się do poznawania założeń ogólnych, te bowiem były w sporej mierze znane, a ci, którym zdarzało się bywać w Europie Zachodniej, mogli obserwować, jak są one realizowane. Obserwować coś a żyć w czymś, to jednak nie to samo, więcej, to rzeczy diametralnie różne...” (s. 512).

ROZRACHUNEK Z PRZESZŁOŚCIĄ

Dla obu uczonych najważniejsze wydarzenia ich biografii przypadają na okres do roku 1989. Wspomnienia z czasów późniejszych zdają się tylko dodatkiem. Nie może to dziwić. *Rewolucja 89* wprowadza wszystkich w całkiem nowy świat i wyznacza nie tylko przełom społeczny ale także przełom w wielu indywidualnych biografjach. Dla poszczególnych pokoleń ma to oczywiście różne znaczenie. Osoby urodzone w latach 70. mogą mieć tylko bardzo ogólne wspomnienia epoki „stanu wojennego”, dla urodzonych w latach 60. epoka PRL to czasy studiów i intelektualnego dojrzewania, dla urodzonych pod koniec lat 40. i początku 50. epoka PRL-u to niemal połowa ich życia. Dla Głowińskiego i Walickiego czasy PRL-u to absolutnie przeważająca część ich życia. Stąd, podsumowując je w swoich autobiografiach, w przeważającej mie-

rze dokonują rozrachunku właśnie z PRL-owską przeszłością, z którą byli w zasadniczej niezgodzie, ale wobec której zmuszeni byli się nieustannie opowiadać.

Rozrachunek z przeszłością PRL, kwestia, jak przeżyli ten trudny okres, jak sprościli wyzwaniu wydaje się centralnym pytaniem ich autobiografii, choćby nawet nie zawsze wypowiedzianym wprost. Stąd też szczególnie wyczulony stosunek do własnej młodości i okresu studiów, przypadających na najgorszy okres stalinizmu.

Głowiński wprost obsesyjnie tłumaczy się ze swojej przynależności do ZMP, choć miała ona jedynie czysto formalny charakter. Jego rodzina, polscy Żydzi są całkowicie immunizowani na wpływ komunizmu, mają do nowego ustroju wyraźną niechęć i młody Głowiński zapisuje się do ZMP z wielkimi oporami tylko z uwagi na to, że jest to warunek dostania się na studia. I zdaje się mieć z tego powodu, sądząc po tym co pisze w swojej autobiografii, wyrzuty sumienia niemal aż do dziś. W autobiografii Głowińskiego okres stalinizmu nie jest przedstawiany jako wynik głębokich procesów historycznych, lecz przede wszystkim groteskowych i godnych potępienia zachowań. Dystans do systemu nie zmniejsza się, mimo jego stopniowej liberalizacji. Jest przenikliwym obserwatorem nie tylko konformizmu, ale i zaprzaństwa (opisy postaci prof. Jakubowskiego), a także dostrzega przejawy regresu i możliwości nawrotu, mimo słabnięcia systemu. W szczególności dotyczy to okresu *marca 68*, do którego Głowiński przywiązuje znacznie większą wagę niż Walicki. Kryteria, jakimi zdaje się posługiwać Głowiński, wydają się przede wszystkim moralno-estetycznej natury.

Walicki zastanawia się nie mniej intensywnie, dlaczego komunistyczna ideologia, mimo że nie uległ jej wpływowi, wydawała mu się jednak w pewien sposób pociągająca.

„...Swoistością mojego przeżycia stalinizmu było to, że nie było ono żadną z prostych postaw: ani »szczerą wiarą«, ani totalnym odrzuceniem, ani wywołanym przez strach zewnętrznym konformizmem. Było ono przeżyciem stalinowskiej »Nowej Wiary« jako konieczności, której nie można się oprzeć, która legitymizuje się jakąś historyczną racją, a więc może być przewyciężona tylko od wewnątrz. [...] Decydujące było to, że okres stalinizacji był w moich oczach wytworem głębokich procesów historycznych, a nie dziełem złej woli nazywanych komunistami. Uważałem zaś, że rozliczenia z historią powinny polegać przede wszystkim na próbach jej zrozumienia a nie na personalnych rozrachunkach z poszczególnymi ludźmi, prowadzonych w dodatku z myślą o odwecie...”
(s. 49–50).

Jego rozważania wokół *Umysłu zniewolonego* Czesława Miłosza, ciągły dialog i rozważania nad tym studium Czesława Miłosza, są dowodem, jakie znaczenie miał w oczach Walickiego okres stalinizmu. Historyk wyprowadza stąd

istotne – według niego – rozróżnienie między wolnością jednostki a wolnością polityczną.

„...Zasadnicza różnica między wolnością jednostki a wolnością polityczną szczególnie wyraźnie widoczna jest, moim zdaniem, z perspektywy doświadczeń totalitaryzmu. Wolność jednostki jest wolnością indywidualistyczną, postulującą istnienie sfery wolnej od wszelkich form fizycznego i moralnego przymusu. Wolność polityczna natomiast zaspakaja potrzebę władzy, prestiżu, ambicji, rywalizacji...” (s. 149).

I do *Umysłu zniewolonego* Walicki wciąż powraca, z pytaniem: jakie są przyczyny uległości czy zauroczenia tak wielu ludzi totalitarną ideologią. Sam jej nie uległ, pytanie to jednak dręczy również jego w odniesieniu do własnej biografii – w odróconej wersji: „dlaczego nie uległem” pozostaje dla niego pytaniem ważnym.

Zarówno więc Głowiński, jak Walicki dokonują nader sumiennie rozrachunku z własnymi biografiami z PRL-owskiego okresu. Należą do tych, których wewnętrznej integralności nie naruszył system komunistyczny. Konfrontacja z rzeczywistością PRL była jednym z najpoważniejszych wyzwań ich życia i wyszli z tego zwycięsko. Innych nie chcą rozrachowywać. Odnoszą się negatywnie do rozrachunku prowadzonego z pomocą lustracji. Uznają ją za niepotrzebną lub nawet szkodliwą. Nie stawiają więc kwestii, jak obchodzić się z trudną przeszłością w szerszym, społecznym kontekście. Zdają się twierdzić „niech każdy rozrachowuje się sam za siebie”. Pomijają w ten sposób tych wokół siebie, których system złamał albo którzy z takich czy innych względów nie podofali wyzwaniu, z którym oni dali sobie radę.

Walicki zaangażowanie w stalinizm u ludzi, których skądinąd ceni i szanuje, zdaje się traktować jako skazę na ich życiorysie jednak bez większych konsekwencji. Nie wypomina się takich spraw tym, z którymi się spotyka i rozmawia i których należy przede wszystkim cenić z uwagi na ich dorobek. Dla Głowińskiego owi dawni PRL-owscy konformiści czy zwolennicy systemu to postacie raczej groteskowe, których nie trzeba nawet rozrachowywać, bowiem sprawa oceny jest zbyt oczywista. Decyduje nawet sama ocena estetyczna ich postępowania, nie trzeba nawet odwoływać się do kryteriów moralnych.

Niemniej Głowiński nie omieszkuję zaznaczyć w wielu miejscach, kto był współpracownikiem bezpieki, a także zdecydowany sposób piętnuje komunistyczne zaangażowanie. Więcej nawet. Głowiński wypomina dzisiejszym „prawicowcom” ich wcześniejsze stalinowskie zaangażowania (jak w przypadku Jacka Trznadla czy Jarosława Marka Rymkiewicza) i czyni to z pewną dozą złośliwości.

Podobnie Walicki przywołuje, co kto robił w przeszłości i nie omieszkuję niekiedy wypominać tych spraw. Opisując sytuację w latach siedemdziesiątych i polemizując z rodzącą się opozycją pisze:

„Nie rozumiałem tych form protestu, zwłaszcza gdy stosowały je osoby, które w okresie stalinizmu nie tylko współpracowały z władzami, lecz również udzielały im aktywnego ideowego poparcia” (s. 174).

Tylko że tę komunistyczną przeszłość pamięta Walicki komuś innemu niż Głowiński. Chodzi głównie o wielu politycznych i intelektualnych przywódców opozycji antysystemowej, takich jak Leszek Kołakowski czy Jacek Kuroń. W latach po roku 1989 jest z nimi wszystkimi, ale wobec których jednak odnotowuje swoje zastrzeżenia we własnej autobiografii.

I w jednej zasadniczej sprawie dotyczącej oceny przeszłości różnią się zasadniczo. Walicki pisze:

„...Upaść musi mit »Solidarności«, jako fundamentu nowej niekomunistycznej Polski...” (s. 221).

Wyraźnie innego zdania jest Głowiński. Dla niego zasługi ruchu „Solidarności” są niepodważalne, choć z „Solidarnością” rozstaje się w roku 1991. Nie trudno w takich ocenach dopatrzeć się refleksu własnych wcześniejszych biograficznych doświadczeń obu wybitnych autorów.

DIALOG BIOGRAFII I DIALOGOWOŚĆ KULTURY

Obie budzące szacunek biografie (prezentowane w autobiografiach) mogłyby być świetnym uzupełniającym materiałem do klasycznej pracy Floriana Znanieckiego *Spoleczne role uczonych*. Rola jako przypadła uczonym w realnym socjalizmie nie mogła być przez niego przewidziana. To, co obaj autorzy uważają za wątek przewodni swoich biografii „pozostać sobą”, nie jest jednak postawą wyjątkową, która charakteryzować będzie właśnie i tylko uczonych. Choć stwierdzenie to – „pozostać sobą” – wzięte być może mylnie za banalną moralizującą formułkę, w istocie stanowi lapidarną ale i trafną definicję strategii życiowej bardzo wielu ludzi usiłujących stawić czoła wyzwaniom, jakie stawał okres 1945–1989. Analiza takich strategii wydaje się jednym z podstawowych zadań, jeśli zrozumieć mamy lepiej, co działo się wewnątrz poddanego niezwykłym manipulacją społeczeństwa. Zadanie tym ważniejsze, że ukształtowane postawy są dziedziczone i wywierają wpływ na nasz obecny, choć tak odmienny świat.

Przyjęcie strategii „pozostać sobą” łączy się z innymi zjawiskami. Jednym z nich jest – jak nazwałem to w tej recenzji – „wymuszony przez świat dyktatury manicheizm” oraz „partyjna towarzyskość”. Zjawiska te w różnych kontekstach spostrzegane w polskiej kulturze były traktowane jako przywary i wady⁵. Skłonny jednak byłbym je widzieć jako zrozumiałą odpowiedź na warunki, jakie stwarzała dyktatura. Lektura większej liczby autobiografii i pamiętników

z epoki 1944–1989, które obecnie zaczynają wychodzić drukiem, mogłyby być pomocna w zweryfikowaniu takich domysłów⁶.

Takie lektury i badanie łączyć się winno z pytaniem, jakie postawy kształtowane w walce z komunizmem i nader użyteczne, okazują się znacznie mniej użyteczne w niepodległym i demokratycznym państwie. Byłoby to pośrednio pytanie o mankamenty polskiej kultury dialogu i debat publicznych.

Pamiętnik i autobiografie są niezwykle cennymi źródłami do badania przemian mentalności i strategii życiowych. W przypadku Walickiego i Głowińskiego jest to źródło wprost bezcenne z uwagi na niezwykle rozbudowaną autorefleksję obu tych wybitnych intelektualistów i uczonych. W obu też wypadkach autorzy odnotowują własne swoiste nieprzystosowanie do rzeczywistości po roku 1989. Godne przetrwanie okresu 1945–89 wymagało niezwykle mobilizacji. Dla wielu były wymagane wybory heroiczne, dobrowolne lub wymuszone, dla większości starczył zdrowy rozsądek i poczucie przyzwoitości by sprostać wyzwaniom i pozostać sobą⁷.

I ostatnia refleksja. Autobiografie Andrzeja Walickiego i Michała Głowińskiego wskazują na różnorodność strategii życiowych mimo wielkiego podobieństwa wyznawanych wartości. Świat wymuszonego manicheizmu nie wykluczała więc różnorodności życiowych strategii a partyjna towarzyskość nie wykluczała ideowych różnic, które warto analizować. Jeśli dziś manichejskie podejście do polityki i „partyjna towarzyskość”, tam gdzie występują, zdają się utrudniać autentyczny dialog w debatach publicznych, to można to przezwyciężać także poprzez lepsze zrozumienie epoki, po której takie postawy dziedziczymy.

Przypisy

¹ *Problem religii w ideologiach „Polski odradzającej się” od deizmu do mesjanizmu* [w:] Andrzej W a l i c k i: *Filozofia polskiego romantyzmu*, Kraków 2009.

² Michał G ł o w i ń s k i poświęcił temu osobną książkę *Czarne sezony*.

³ Michał G ł o w i ń s k i: *Marcowe gadanie. Komentarze do słów 1966–1971*, Kraków 1991.

⁴ Wyjątkiem może być przywołanie postaci Dzielskiego.

⁵ Bodajże pierwszym, który je podpatrzył i krytykował, był Stanisław Brzozowski.

⁶ Jan Ł o p u s k i: *Pozostać sobą w Polsce Ludowej. Życie w cieniu podejrzeń*, Rzeszów 2007.

⁷ Z y g m u n t K l u k o w s k i: *Zamojszczyzna 1918–1943, 1944–1959*, Warszawa 2007.

Leszek Zasztowt

Instytut Historii Nauki PAN
im. L. i A. Binkermajerów
Warszawa

**DLACZEGO UNIWERSYTET WILEŃSKI PIERWSZEJ POŁOWY
XIX STULECIA BYŁ NAJLEPSZY W NASZEJ CZĘŚCI EUROPY?
Na kanwie książki Janiny Kamińskiej: *Universitas Vilnensis 1793–1803.
Od Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego do Imperatorskiego
Uniwersytetu Wileńskiego*. Warszawa 2011, 420 s.**

Janina Kamińska już od końca lat osiemdziesiątych ubiegłego stulecia zajmuje się historią oświaty i wychowania, a zwłaszcza dziejami edukacji w XVIII wieku. Stopniowo dała się poznać jako rzetelny historyk i pedagog skoncentrowany na badaniach z zakresu dziejów instytucji edukacyjnych, zwłaszcza reform uniwersytetów i szkół wyższych, oraz przekształceń i ewolucji szkolnictwa, a także oświaty pozaszkolnej. Zajmowała się również analizą transformacji stanu akademickiego, dziejami historii wychowania jako dyscypliny oraz biografistyką. Od 1986 roku jest związana z Katedrą Historii Oświaty i Wychowania Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Warszawskiego. Ma także pokaźny dorobek publikacyjny.

Pod redakcją Janiny Kamińskiej i Ireny Szybiak (przy współudziale kolegów z Katedry) ukazała się ważna książka, będąca pokłosiem międzynarodowej konferencji, zatytułowana *Szkola polska od średniowiecza do XX wieku między tradycją a innowacją* (Warszawa 2010, 468 s.). W zakresie działalności popularizatorskiej opublikowała, razem z Jerzym Kamińskim, książkę zatytułowaną *Nasz Dom Sierpecka 6. Dzieje Spółdzielni Budowlano-Mieszkaniowej „Osiedle Skarbowców” w Warszawie 1929–2009* (Warszawa 2009, 155 s.). Reasumując

można z przekonaniem stwierdzić, że Janina Kamińska może wykazać się poważnymi osiągnięciami, związanymi nie tylko z jej uniwersyteckimi zainteresowaniami naukowymi, ale także z jej pasjami poza zawodowymi.

Powyższe pozytywne opinie wypada podzielić w odniesieniu do dorobku naukowego. W latach 2000–2011 opublikowała cztery książki – dwie pod redakcją i dwie autorskie (jeśli liczyć wspomnianą książkę popularnonaukową – wówczas mamy pięć pozycji książkowych). Łącznie wydała kilkadziesiąt tekstów o charakterze naukowym, w tym – oprócz wspomnianych książek – dwadzieścia dwa artykuły i rozprawy oraz siedem recenzji. Pozostałe to biogramy zamieszczone m.in. w najbardziej prestiżowym wydawnictwie historycznym, jakim jest *Polski słownik biograficzny* oraz w *Słowniku biograficznym polskiej historii wychowania*. Podkreśliłbym również wydany z okazji pięćdziesięciolecia pisma w dwóch językach – zarys dziejów „Kwartalnika Pedagogicznego”, zawierający pogłębioną analizę przekształceń redakcyjnych, zmian kierunku preferowanego przez „Kwartalnik”, a także rekapitulację „osobowych” składów redakcji pisma. Wszystko to udokumentowane dość szczegółową bibliografią tekstów zamieszczanych w „Kwartalniku” oraz publikowanych na jego temat.

Wśród artykułów jej autorstwa wyróżniłbym tekst o Stanisławie Staszycu i ocenach jego dokonań zamieszczanych na łamach warszawskiego „Tygodnika Ilustrowanego”. Tekst ten opublikowany został również w „Kwartalniku Pedagogicznym”, w zeszycie tematycznym poświęconym Stanisławowi Staszycowi pod redakcją Ireny Szybiak („KP”, 2006, nr 2, s. 119–131). Autorka przeprowadziła w nim gruntowną analizę publikacji na temat Staszica we wspomnianym piśmie, które było ważnym – a być może najważniejszym w swojej epoce z racji olbrzymiego nakładu – źródłem wiedzy popularnej o polskim uczonym i twórcy nowoczesnego przemysłu w Księstwie Warszawskim i w kongresowym Królestwie Polskim, a także organizatorze szkolnictwa, zwłaszcza zawodowego.

Podobnie wysoko ocenić można trzy teksty poświęcone najnowszym dziedzicom oświaty polskiej. Teksty te zwiastują i ukazują rozszerzenie zainteresowań Janiny Kamińskiej w kierunku czasów mniej odległych oraz wyjście poza problematykę wieku osiemnastego i początków dziewiętnastego stulecia. Są to artykuły na temat potrzeby badań nad oświatą polonijną we Francji 1945–1956 ([w:] *Oblicze ideologiczne szkoły polskiej 1944–1956*, pod red. ks. Edwarda Walewandra, Lublin 2002, s. 389–396), karty z dziejów szkolnictwa polskiego w Niemczech po zakończeniu II wojny światowej ([w:] *Światło wśród burzy. Szkolnictwo i oświata polska na Zachodzie w czasie drugiej wojny światowej*, pod red. Teresy Zaniewskiej et al., Białystok 2004, s. 301–307) oraz na temat działalności oświatowej Henryka Lampasiaka – żołnierza, nauczyciela, humanisty ([w:] *Nauczyciele-Uczniowie. Solidarność pokoleń*, pod red. Teresy Zaniewskiej, Warszawa 2007, s. 284–297). Wszystkie te artykuły przygotowane zostały z dużą dbałością

o szczegól, solidnie oparte na źródłach i stanowią swego rodzaju mikro historyczne przyczynki, napisane wnikliwie i rzetelnie.

Wspomniana rzetelność, solidność, dbałość o detal oraz gruntowne oparcie na źródłach, są – w mojej opinii – najbardziej widocznymi cechami pisarstwa Janiny Kamińskiej. Stanowią bowiem – z jednej strony – poważne podstawy warsztatu naukowego i dają rękojmię wysokiej jakości publikacji, co wpływa w sposób zasadniczy na wyjątkowo pozytywną ocenę przedstawionego dorobku naukowego. Z drugiej strony jednak pozostawiają pewien niedosyt. Częstość odnosi się wrażenie, że można było pokusić się o różnego rodzaju stwierdzenia o charakterze ogólnym, na pogłębioną generalizację, czy też po prostu podjąć próbę wyeksponowania pewnych prawidłowości badanego zjawiska – nazwania i zdefiniowania szerszych procesów historycznych, społecznych, czy kulturowych, które były częścią opisywanej rzeczywistości. Ten zarzut, czy też delikatniej mówiąc mankament, jest szczególnie widoczny, gdy przejdziemy do głównego nurtu zainteresowań autorki, jakim jest Akademia Wileńska i jej sukcesorka Szkoła Główna Wielkiego Księstwa Litewskiego, której ukoronowaniem dziejów stał się Cesarski Uniwersytet Wileński w okresie jego największego rozkwitu w latach 1803–1832.

* * *

Już na początku trzeba podkreślić, że obie monografie Janiny Kamińskiej, obie zatytułowane *Universitas Vilnensis*, wypełniają dotkliwą lukę w historii Akademii Wileńskiej i jej sukcesorów – uczelni, które przejęły schedę po jezuickiej szkole. Dzieje Akademii opracowano dość szczegółowo. Dzieje Uniwersytetu Wileńskiego także. Natomiast przez lata nie opracowany był okres funkcjonowania Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego (dalej WXL) z lat 1773–1803. Wiedzano wiele, istniało bardzo dużo prac przyczynkarskich. Brak było natomiast monografii ukazujących w syntetyczny sposób cały dorobek Szkoły Głównej w Wilnie. Wielu jej profesorów zasłynęło później, po roku 1803. Ale – z czego zdawano sobie sprawę już wcześniej – profesorowie (i ich osiągnięcia akademickie) przecież nie pojawili się z nikąd. To właśnie Szkoła Główna musiała stworzyć podwaliny przyszłego sukcesu. Wszak Uniwersytet Wileński z lat 1803–1832 jest dość powszechnie uważany za najlepszy polski uniwersytet w wieku dziewiętnastym, a przynajmniej w jego pierwszej połowie, choć są oczywiście podejmowane próby deprecjacji pozycji tej uczelni. Jego osiągnięcia wydają się być nieporównywalne z jakąkolwiek inną polską uczelnią wyższą istniejącą w tym samym czasie, ale także później. W sumie dotyczy to okresu aż do momentu polonizacji uniwersytetów we Lwowie i w Krakowie na początku lat siedemdziesiątych XIX stulecia, z niewielkim znakiem zapytania co do zasług epizodycznej warszawskiej Szkoły Głównej z lat 1862–1869.

Janina Kamińska ten dotkliwy brak uzupełniła poprzez swoje dwie prace. Praca zatytułowana *Universitas Vilnensis. Akademia Wileńska i Szkoła Główna Wielkiego Księstwa Litewskiego 1773–1782* (Pułtusk-Warszawa 2004, 230 s.), mimo umiarkowanej objętości w stosunku do prac wcześniejszych, w tym trzech tomów Józefa Bielińskiego i monografii Michała Balińskiego z 1862 roku, stała się pierwszym nowoczesnym opracowaniem dziejów uczelni. Skonstruowana w dużym stopniu wedle wzoru organizacyjnego Szkoły Główniej, przedstawia szczegółowo i w sposób pogłębiony ostatnie lata Akademii Wileńskiej (1773–1780) i reformę uczelni w latach 1781–1792. Z jednej strony ukazuje losy szkoły na tle sytuacji uniwersytetów europejskich epoki oświecenia. Z drugiej wnikliwie omówione zostały przekształcenia dwóch jej kolegów: fizycznego i moralnego. Autorka odtworzyła strukturę katedr funkcjonujących w obu kolegiach i przedstawiła, głównie w oparciu o niewykorzystywane dotąd źródła rękopiśmienne, zwłaszcza z archiwów wileńskich, sylwetki profesorów, ich dokonania naukowe, ale także organizację szkoły, strukturę jej władz, instytucje wewnętrzne Szkoły Główniej (m.in. drukarnię i bibliotekę), a także środowisko studenckie. Monografia ta w istotny sposób porządkuje i uzupełnia dotychczasowe ustalenia określające pozycję szkoły wileńskiej względem zreformowanej wcześniej przez Hugona Kołłątaja Szkoły Główniej Koronnej w Krakowie. Autorka ukazuje starania rektora Marcina Poczobuta-Odlanickiego w reformowaniu uczelni. Nie obala funkcjonującej opinii o wyższym poziomie naukowym koronnej szkoły krakowskiej, ale wyraźnie podkreśla te elementy, które w przyszłości przyczynią się do rozkwitu uczelni wileńskiej.

Praca ta uzyskała bardzo wysokie oceny znawców problematyki dziejów edukacji. Recenzenci określali tę książkę jako „wyróżniającą się wzorowym warsztatem naukowym” (Józef Miąso) oraz jako „samodzielne i oryginalne dzieło poświęcone reformie Akademii Wileńskiej” (Julian Dybiec). Wypada jedynie przychylić się do tych opinii oraz podkreślić szczególną dbałość autorki o solidną dokumentację źródłową prezentowanych analiz, a także jej niezwykle ostrożne i wywarzone opinie. Widać wyraźnie brak skłonności do budowania daleko idących hipotez, dodajmy – hipotez, dla których brak jest wystarczającej dokumentacji materiałowej i archiwalnej.

Kończąc omawianą książkę z 2004 roku Janina Kamińska wskazywała w ostatnim zdaniu podsumowania na konieczność kontynuacji badań nad wileńską Szkołą Główną w kolejnym dziesięcioleciu. Tą projektowaną monografią stała się jej praca nawiązująca, także poprzez tytuł, do książki poprzedniej.

Książka *Universitas Vilnensis 1793–1803. Od Szkoły Główniej Wielkiego Księstwa Litewskiego do Imperatorskiego Uniwersytetu Wileńskiego* (Warszawa 2012, 420 s. + ilustracje), jest bez wątpienia dziełem znacznie dojrzałym, obszerniejszym i głębszym od strony interpretacyjnej niż praca poprzednia. Natomiast zachowane zostały w niej liczne elementy występujące już w pracy

poprzedniej, choć struktura i konstrukcja monografii zostały zmodyfikowane. Uważam, że układ tej pracy jest lepszy i bardziej nowoczesny niż monografii z 2004 roku. Przede wszystkim oprócz zarysu ogólnego historii szkoły na tle wydarzeń politycznych, którym poświęcony jest rozdział pierwszy, znacznie obszerniej ukazane zostały uwarunkowania zewnętrzne wpływające na sytuację uczelni. W podrozdziałach mamy więc zaprezentowane problemy i kłopoty szkoły w okresie Sejmu Grodzieńskiego, zatwierdzającego drugi rozbiór Rzeczypospolitej, ale także mniej znane losy uczelni pod rządami Komisji Edukacyjnej Litewskiej, związanej z targowicą. Ponad to przedstawione zostały sylwetki ostatnich rektorów: Marcina Poczobuta i Hieronima Stroynowskiego w kontekście ich usilnych starań o utrzymanie szkoły w trudnej politycznie sytuacji porozbiorowej, a także ukazane zostały początki działań zmierzających do utworzenia Imperatorskiego Uniwersytetu Wileńskiego. W sumie rozdział pierwszy obejmuje osiemdziesiąt osiem stron tekstu.

Rozdział drugi poświęcony został profesorom i programom kształcenia. Autorka przedstawiła tę problematykę zachowując kolejność poszczególnych kolegiów: Moralnego, Fizycznego i Lekarskiego, a także prezentując sylwetki i działalność profesorów funkcjonujących poza strukturą kolegiów. Rozdział ten obejmujący dziewięćdziesiąt siedem stron, nawiązuje swym układem do poprzedniej monografii. Jest jednak o wiele szerzej udokumentowany źródłowo, zaś wiele uzupełnień znacznie wzbogaca naszą wiedzę na temat szeregu osobistości stanu akademickiego w Wilnie. Są to liczne, drobne szczegółowe uzupełnienia, których nie sposób tu komentować. Dodają one jednak sporo detali i sprostowań do wielu biografii, uzupełniając tym samym m.in. biogramy zamieszczone w *Polskim słowniku biograficznym*.

Rozdział trzeci poświęcony został studentom. Prezentowane są w nim kwestie zapisów do Szkoły Głównej, liczebności studentów, przedmiotów studiów, wieku studentów, pochodzenia terytorialnego, przygotowania do studiów, pochodzenia społecznego i sytuacji materialnej, warunków zamieszkania, życia codziennego oraz dyplomów i stopni. Autorce udało się wydobyć ze źródeł liczbę 712 osób studiujących w latach 1793–1803, choć – jak zaznacza – liczba ta powinna być traktowana jako szacunkowa (s. 221). Rozdział ten obejmuje czterdzieści sześć stron.

Ostatni rozdział czwarty, obejmujący sześćdziesiąt siedem stron, przedstawia wybrane przykłady dalszych losów absolwentów szkoły wileńskiej. Tych którzy kontynuowali karierę jako profesorowie i akademicy w Uniwersytecie Wileńskim, jako nauczyciele szkół jemu podporządkowanych, lekarze, przyrodnicy, artyści malarze i muzycy, literaci i pisarze, prawnicy. Ten ostatni rozdział zamyka informacja o aktywności absolwentów w towarzystwach naukowych oraz udziale absolwentów w ruchach niepodległościowych.

Reasumując uważam, że konstrukcja i struktura pracy są nie tylko uzasadnione, ale dobrze oddają przede wszystkim społeczne uwarunkowania działalności wileńskiej Szkoły Głównej. Układ ten, włączając w to liczne – zwłaszcza w rozdziale trzecim poświęconym studentom – obliczenia statystyczne i tabele, pozwala lepiej zrozumieć niuanse społeczności akademickiej, a także w sposób nowoczesny – z wykorzystaniem technik statystycznych i socjologicznych – prezentuje czytelnikowi złożoność zjawiska, jakim byli studenci. Autorka wykazała się niewątpliwie umiejętnością analizy danych statystycznych uzyskanych mozolnie ze źródeł, danych niezwykle płynnych i ulotnych, z racji dużej fluktuacji społeczności studenckiej. Wielu wszak rozpoczynało studia lecz ich nigdy nie kończyło.

Ważną zaletą pracy, o której wypada wspomnieć, jest duża dbałość autorki o poprawną terminologię, co świadczy również o jej niezłej znajomości języka rosyjskiego. Nie jest to bynajmniej sprawa łatwa, gdyż mamy tu do czynienia w wielu wypadkach z terminami rosyjskimi, które były tłumaczone na język polski. Sprawę ułatwia nieco publikowanie rozporządzeń w wersjach dwujęzycznych. Niemniej nie było to regułą. Przykładem kontrowersji może być termin Wileński Okręg Naukowy (*Виленский Учебный Округ*), który Autorka tłumaczy jako Okręg Szkolny Wileński (s. 12). Niestety nie zgadzam się z taką interpretacją, że Wileński Okręg Naukowy, podobnie jak i pozostałe okręgi naukowe Cesarstwa Rosyjskiego, są w ten sposób źle tłumaczone i nie jest to poprawne (przypis 17, s. 12). Otóż, w języku polskim tego czasu używało się określenia „zakład naukowy”, którym to określeniem definiowano każdą szkołę, zwłaszcza średnią. Podobne zjawisko miało miejsce w języku rosyjskim (*Научное Заведение, Учебное Заведение*). Warto też podkreślić, że na czele każdego Okręgu stał uniwersytet, co jeszcze dodatkowo uzasadnia używanie określenia Okręg Naukowy, a nie Okręg Szkolny. Temu uniwersytetowi podporządkowane były wszystkie szkoły średnie, im zaś szkoły elementarne. Jeśli więc chcemy dbać o wierność przekładu to powinien on brzmieć: Wileńskie Okręg Naukowy, gdyż po rosyjsku brzmi to *Виленский Учебный Округ*, a nie Okręg Szkolny Wileński, w którym zmieniamy szyk słów. Gdyby tak było wówczas po rosyjsku brzmiałoby to np.: *Виленский Школьный Округ*.

Podobnie często tłumaczymy rosyjskie *Министерство Народного Просвещения*, jako Ministerstwo Oświaty, a zgodnie z ówczesnym językiem polskim (i rosyjskim) powinno być tłumaczone jako: Ministerstwo Oświecenia Publicznego.

Nie są to kwestie najważniejsze, gdyż sami Rosjanie często te nazwy w języku potocznym zmieniali, podobnie jak Polacy, zaś w polskiej literaturze przedmiotu dopiero od lat dziewięćdziesiątych XX w. udało się te nazwy ujednolicić. Wcześniej bowiem np. w pracach prof. Jerzego Skowronka, czy wcześniejszych pracach prof. Daniela Beauvois tłumaczonych na język polski, występuje

często termin Wileński Okręg Szkolny, Kijowski Okręg Szkolny etc. Niniejsza uwaga nie wpływa na kwestie innych terminów, których dr Kamińska używa oczywiście poprawnie i w sposób w pełni uzasadniony.

Kolejną wartą podkreślenia zaletą pracy jest jej dokumentacja źródłowa i bibliograficzna. Autorka wykazała się w tej materii ogromną wiedzą i właściwą sobie skrupulatnością i dokładnością. Nie będę wymieniał poszczególnych zespołów archiwalnych. Ogólnie można natomiast stwierdzić, że wykorzystane zostały źródła z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, Biblioteki Książąt Czartoryskich w Krakowie, Biblioteki Naukowej PAN i PAU w Krakowie, Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie, Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego, Państwowego Archiwum Historycznego Litwy w Wilnie oraz Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Sankt Petersburgu.

W bibliografii wyszczególnione zostały 62 pozycje źródeł drukowanych, 17 tytułów czasopism z epoki, których wybrane numery podlegały kwerendzie, 20 słowników, encyklopedii i herbarzy, 35 pamiętników i ponad 350 pozycji opracowań oraz 26 pozycji literatury pomocniczej. W sumie więc Autorka wykorzystowała ponad 510 jednostek wszelkiego rodzaju druków. Jest to godna uznania obszerna baza źródeł i opracowań.

W tym kontekście trudno jest wytykać autorce pominięcie jakiejś pozycji, choć – jak można się domyśleć przy tak obszernym temacie rozprawy – zawsze można coś dorzucić i uzupełnić. Przykładem może być Piotr Marian Massonius, *Dzieje Uniwersytetu Wileńskiego 1781–1832. Notatki z wykładów w roku akademickim 1924/1925*, oprac. A. i M. Supruniukowie, Toruń 2005, 147 s., którego Autorka nie cytuje i nie zamieściła w bibliografii. Co ciekawe natomiast napisała tego wydawnictwa recenzję do „Rozpraw z dziejów oświaty” w tomie 45. Uważam, że można było odnieść się do wykładów Massoniusa, gdyż – po pierwsze – oparte były na wówczas dostępnych źródłach wileńskich, a po drugie – prezentują jednak autorską i dość przemyślaną wizję dziejów Szkoły Głównej w omawianym okresie, choć oczywiście znacznie mniej pogłębioną i dość pobieżną w porównaniu z recenzowaną pracą.

W momencie, gdy książka znajdowała się w druku, ukazały się także inne ważne wydawnictwa, jak choćby praca Arkadiusza Janickiego *Kurlandia w latach 1795–1915. Z dziejów guberni i jej polskiej mniejszości*, Gdańsk 2011, 1027 s. (faktycznie ukazała się prawdopodobnie na początku 2012 roku). Niewiele tam informacji o Wilnie, ale wiele o Kurlandczykach, którzy mieli związki z wileńską Szkołą Główną.

Nie wykorzystanie tych prac nie może być poważnym zarzutem względem autorki. Nie sądzę zresztą, aby ich włączenie do książki miało istotny wpływ na jej zawartość. Natomiast zdziwiło mnie bardzo, iż fundamentalna praca Daniela Beauvoisa o Uniwersytecie Wileńskim i podległych mu szkołach, ostatnio wzo-

wiona pod tytułem *Wilno – polska stolica kulturalna zaboru rosyjskiego 1803–1832*, Wrocław 2010, 824 s., cytowana przez Autorkę w bibliografii, jest cytowana w książce zaledwie trzy razy? Podczas gdy sam prof. Beauvois w ostatnim wydaniu swej książki cytuje autorkę cztery razy! Skąd ta wstrzeźliwość w odwoływaniu się do francuskiego uczonego, profesora Sorbony i jednego z najlepszych znawców Wilna tego czasu, którego dzieło posunęło znacznie na przód badania nad Uniwersytetem Wileńskim? Moje zdziwienie jest tym bardziej – jak sądzę – uzasadnione, iż duża grupa osób spośród profesorów i absolwentów uniwersytetu w Wilnie, to są postacie o których Beauvois pisze w swej książce. Może warto było podjąć próbę dyskusji z niektórymi przynajmniej ocenami, często dość kategorycznymi i surowymi francuskiego uczonego? *Post factum* dowiedziałem się, że skąpe cytowanie Daniela Beauvois było niezawinione, a jedynie wynikało z błędów w niepełnym indeksie osobowym zamieszczonym w pracy.

Praca Daniela Beauvois jest swego rodzaju książką z tezą. Ukazuje rozkwit Uniwersytetu Wileńskiego, ale też poważnie modyfikuje *in minus* entuzjastyczne oceny poziomu uczelni obecne we wcześniejszej, polskiej literaturze przedmiotu. Jeśli więc miałbym wskazać na jakieś niedostatki monografii Janiny Kamińskiej to – w mojej subiektywnej opinii – głównym zarzutem wobec tego studium może być nie podjęcie próby wyciągnięcia konkretnych i zdecydowanych wniosków ogólniejszej natury i brak usytuowania Szkoły Głównej WXL w szerszym kontekście jej ówczesnej sytuacji, owego *Sturm und Drang Periode*, kiedy to z dużym prawdopodobieństwem można było przewidywać, iż po trzecim rozbiore wileńska szkoła pod rządami rosyjskimi przestanie istnieć. Tak się jednak nie stało. Rosyjscy zarządcy Litwy docenili wartość i dorobek szkoły. Mało tego Aleksander I, z wydatną pomocą Adama Jerzego Czartoryskiego, uczynił z tej uczelni perłę uniwersytetów w Rosji. Próżno szukać odpowiedzi na pytanie w recenzowanej pracy: dlaczego tak się stało? Dlaczego Rosjanie nie zlikwidowali tej szkoły i uczynili to dopiero w 1832 roku?

Kolejnym istotnym pytaniem jest: czyją zasługą było stworzenie solidnego ośrodka akademickiego w Wilnie? Czytając monografię na pierwszy plan wysuwają się dwaj rektorzy: Poczobut i Stroynowski. Pytanie jednak jest następujące, a jak zdefiniowalibyśmy rolę rosyjskich generał gubernatorów wileńskich. Może warto byłoby przeanalizować ich podejście do szkoły. Wydaje się, że kolejni gubernatorzy byli szkołą wręcz „oczarowani”. Co więc się stało, że później wszystko to uległo tak drastycznej zmianie. W mojej opinii w okresie krystalizowania się nowoczesnej rosyjskiej tożsamości narodowej końca XVIII stulecia, wychowani w duchu oświeceniowym rosyjscy urzędnicy, na ogół arystokraci i kosmopolici, nie patrzyli na Polaków jako na zagrożenie dla rosyjskości tych terenów. Raczej doceniali miejscowy wysoki poziom cywilizacyjny, którego emanacją była wileńska szkoła. Dopiero później zdano sobie sprawę, że

trzeba te tereny asymilować i kolonizować w duchu rosyjskim, a kwestia polska stała się główną przeszkodą na tej drodze.

Podobnie ważnym pytaniem jest, kiedy zbudowane zostały podwaliny pod przyszły sukces uniwersytetu? Sądzę, że Szkoła Główna WXL, gdy jej finansowa sytuacja została unormowana pod rządami rosyjskimi, rozpoczęła intensywne działania w kierunku modernizacji, ściągnięcia do Wilna najlepszych możliwych uczonych z zagranicy, a także odniosła spektakularny sukces w przyjmowaniu do stanu akademickiego własnych, najlepszych absolwentów. To oni stworzyli, albo też zainicjowali przyszły sukces Imperatorskiego Uniwersytetu Wileńskiego.

Wypada stwierdzić na zakończenie, że praca Janiny Kamińskiej może dostarczyć wielu argumentów w tej dyskusji. Jednak takie pytania, wykraczające niekiedy poza tradycyjny krąg zainteresowań historii oświaty i wychowania, niestety w recenzowanej książce nie padają.

Inną zbyt delikatnie zaznaczoną w pracy tendencją jest – w mojej opinii – kwestia szeroko dyskutowanej kiedyś „klerykalizacji” szkolnictwa, w tym samej Szkoły Głównej WXL, w okresie rządów rosyjskich po trzecim rozbiore. Sądzę, że monografia Janiny Kamińskiej dostarcza bardzo wielu argumentów potwierdzających tę tezę. Widzimy jak duży był odsetek osób duchownych zarządzających wileńską i litewską oświatą. Z drugiej strony jak poważny był odsetek zakonników wśród studentów. Może należało również ten wątek rozbudować i podjąć próbę ustosunkowania się do kwestii: czy wspomniana „klerykalizacja”, która przede wszystkim dotknęła szkół średnich oddanych w ręce licznych zgromadzeń zakonnych, miała miejsce także na poziomie szkoły wyższej? A może mimo licznej rzeszy byłych i czynnych zakonników wśród profesorów Szkoła Główna była jednak bardziej laicka i wolnomyślna, niż wynika to z dotychczasowych interpretacji?

Tego rodzaju pytań można by postawić wiele. Chcę jednak jeszcze raz podkreślić, że monografia Janiny Kamińskiej na pewno wpisze się w tę dyskusję i dostarczy do niej wielu argumentów zarówno „za”, jak i „przeciw”.

Anna Trojanowska

Instytut Historii Nauki PAN

im. L. i A. Birkenmajerów

Warszawa

II WYSTAWA HIGIENICZNA W WARSZAWIE (1896) WEDŁUG *KRONIK* BOLESŁAWA PRUSA

Od połowy XIX w. na zachodzie Europy rozwijała się nowa dziedzina wiedzy przyrodniczej nazywana higieną, według której otaczające człowieka środowisko wywiera przemożny wpływ na zdrowie ludzkie. Środowisko życia ludzi stało się więc przedmiotem naukowych badań. Podkreślano też społeczny wymiar działań higienicznych, uważano mianowicie, że każdemu należy zapewnić dostęp do czystej wody, powietrza i żywności. W powstających wówczas laboratoriach chemicznych badano wodę, produkty spożywcze i przedmioty codziennego użytku, zwracając szczególną uwagę na ich zdrowotne właściwości. Istotnym problemem, zwłaszcza z szybko rozwijających się miastach, stało się usuwanie nieczystości oraz budowa wodociągów i kanalizacji, a także sprawy dezynfekcji. Powstawały również stacje meteorologiczne, a na łamach prasy pojawiały się komunikaty o stanie pogody, którą także rozpatrywano jako jeden z czynników środowiska wpływających na ludzkie zdrowie. Stworzono odrębne działy higieny, zajmujące się kontrolą warunków sanitarnych miejsc, w których przebywały duże grupy ludzi (szpitale, szkoły, więzienia czy fabryki). Jednocześnie starano się upowszechniać zasady higieny i edukować w tym kierunku społeczeństwo. Jednym z pierwszych polskich propagatorów higieny był warszawski lekarz, doktor Józef Polak (1857–1828), redaktor „Zdrowia”, który na łamach tego czasopisma wyjaśnił, że:

„...Higiena jest nauką mającą za przedmiot rozwój i utrzymanie w stanie prawidłowym człowieka oraz stałe ulepszanie jego zdolności fizycznych, moralnych i umysłowych; składa się z nauki o człowieku i nauki o otoczeniu; żaden szczegół z życia narodów, żaden problem społeczny nie obejdzie się bez niej; odpowiednia organizacja higieny jest jednym z najpotężniejszych środków złagodzenia nędzy i trudności życia, uzbrojenia człowieka do walki o byt...”¹

Higiena obejmowała zatem niemal wszystkie dziedziny życia, a przestrzeganie jej zasad uważano za niezbędny warunek postępu społecznego.

Na ziemiach polskich higiena szybko zyskiwała zwolenników i propagatorów głównie w środowisku medycznym. Uważano jednak, że działania higienistów nie przyniosą rezultatów, jeśli społeczeństwo nie będzie do tego przygotowane. Ludzi należało edukować, wyrobić w nich właściwe nawyki i potrzebę higieny codziennej. Takie dydaktyczne zadanie miała spełniać Wystawa Higieniczna, którą otwarto w maju 1896 r. w Warszawie z inicjatywy doktora Polaka². Należy dodać, że była to druga tego rodzaju wystawa zorganizowana w Warszawie, pierwszą, której inicjatorem był również Polak, odbyła się w 1887 r.

Sprawozdania z wystawy ukazywały się w wielu czasopismach naukowych, np.: w „Gazecie Lekarskiej”, „Medycynie”, „Wiadomościach Farmaceutycznych”, „Ateneum”, a także w „Tygodniku Ilustrowanym” i prasie codziennej, m.in. w warszawskim „Kurierze Codzienny”, w którym Aleksander Głowacki (1847–1912) jako Bolesław Prus publikował swoje *Kroniki tygodniowe*.

Prus odnotowywał w *Kronikach* wszystkie wydarzenia ważne dla życia mieszkańców Warszawy i niejednokrotnie poruszał tematy związane z higieną, np. w *Kronikach* z 1894 r. nawiązując do problemów, na jakie napotykała budowa kanalizacji w Warszawie, tłumaczył czytelnikom, jak ważna jest dbałość o higienę:

„...Dzisiejsza medycyna i higiena odkryła, że choroby i śmiertelność tkwią nie tylko w ludzkim organizmie, ale – w ziemi, wodzie, powietrzu, domach, sprzętach, odzieży, pokarmach i tak dalej.

Uważa się też za prawdę, dowiedzioną tysiącnymi faktami, że: człowiek brudny, w odzieży brudnej, zajmujący brudne mieszkanie z brudnym podwórkiem i jedzący brudne pokarmy, w bez porównania wyższym stopniu naraża się na choroby i śmierć aniżeli człowiek czysty, czysto odziany, w czystym mieszkaniu, wśród czystego podwórka i tak dalej. Dlatego wszyscy lekarze i higieniści za pierwszy warunek zdrowia uważają „czystość”. Dlatego policja dokonywa rewizji targów, chederów, garkuchni, każe wywozić śmieci i niszczy brudne artykuły spożywcze. Dlatego nareszcie w miastach zaprowadza się kanalizację...”³.

Prus jako propagator higieny na łamach swoich *Kronik* często sygnalizował problemy z nią związane. Jego teksty skierowane były do szerokiego kręgu czytelników, dla których w sposób przystępny, bez nadmiaru naukowych szczegółów, wyjaśniał potrzeby i zasadność higienicznych działań. Podobny charakter miały jego relacje z wystawy z 1896 r., nie były to obszernie, szczegółowe

sprawozdania z wystawienniczych działów, które zamieszczano na łamach czasopism naukowych. Prus ograniczał się do kilku uwag, często ironicznych, ukazujących to, co na wystawie najciekawsze lub to, co budzi najwięcej kontrowersji; wskazywał problemy, o których, jego zdaniem, powinni widzieć mieszkańcy Warszawy.

W numerze „Kurier Codzienny” z 31 maja 1896 r. informował:

„...Instytucją sezonową, która z każdym dniem zdobywa sobie większą popularność, jest – wystawa higieniczna.

Ani myślę jej opisywać, zajęłoby to bowiem cały tom. Chciałbym jednak co tydzień wskazać jakieś interesujący szczegół czy cechę wystawy...”⁴.

Przypomniał również, że pierwszą wystawę higieniczną w Warszawie zorganizowano w 1887 r.⁵, wówczas znajdowała się ona na placu Ujazdowskim, druga wystawa, zdaniem Prusa, miała mniej korzystne położenie:

„...dzisiejsza [wystawa] leży w sąsiedztwie Pól Mokotowskich i placu wyścigów konnych. Jest więc uplacowana w punkcie mniej korzystnym, mianowicie tam, gdzie – jak mówią – zaczyna się świat deskami zabity...”⁶.

Rzeczywiście, wybrany teren położony między ulicami Polną, Koszykową, Nowowiejską i Topolową, był dość odległy od ówczesnego centrum miasta. Zakładano, że plac ten po zamknięciu wystawy będzie służył celom higienicznym – jako park miejski. Z okazji wystawy wzniesiono na nim budowle: budynek główny, restauracyjny, pawilon bakteriologiczny, budynek z dioramą, dwie bramy oraz estradę koncertową.

Główny pawilon wystawowy ozdobiono pracami znanych malarzy – nad wejściem znalazł się jeden z obrazów Wojciecha Gersona pt. *Piękno i siła*, po bokach umieszczono prace: Kazimierza Alchimowicza – *Ziemia*, Henryka Piotrowskiego – *Woda*, Kazimierza Wasilkowskiego – *Powietrze* oraz Franciszka Żmurki – *Ogień*. Te symboliczne przedstawienia czterech żywiołów miały zapewne wskazywać wszechobecność higienicznych działań, którym starano się poddać otaczającą człowieka naturę.

PROGRAM WYSTAWY

Program wystawy przedstawiono na łamach „Zdrowia” już w 1895 r. Wystawa miała obejmować następujące działy:

- I. – Higiena żywienia (fizjologia i chemia żywienia; woda i sposoby jej oczyszczania; sposoby badania pokarmów i rozpoznawania zafałszowań, rozpoznawania roślin trujących)
- II. – Higiena odzieży
- III. – Higiena miast i wsi oraz mieszkań (wydalanie odpadów i nieczystość)
- IV. – Bakteriologia i dezynfekcja – środki i przyrządy dezynfekcyjne

V. – Higiena specjalna (szkoły, szpitale, apteki wiejskie, środki farmaceutyczne)
 VI. – Statystyka i meteorologia⁷.

Do realizacji tego programu powołano komitety: fizyczno-chemiczny, budowlany, higieny ludowej, higieny przemysłu; pasożytniczy, wychowawczy, farmaceutyczny, higieny szpitalnej oraz statystyczny. Komitetom podlegały odpowiednie działy i sekcje wystawy.

Komitetowi fizyczno-chemicznemu powierzono opracowanie kwestii higieny powietrza, wody, oświetlenia i materiałów spożywczych; komitet budowlany opracował wzory i plany domów mieszkalnych robotniczych, małomiasteczkowych, wielkomiejskich tzw. koszarowych, i dla jednej rodziny oraz budynków specjalnych (kliniki, lecznic, ochronki, łaźni, kuchni), a także przedstawienia urządzeń sanitarnych. Higiena ludowa miał przedstawić całokształt warunków higienicznych wiejskich i małomiasteczkowych, budowle mieszkalne i gospodarskie oraz odzież, leczenie, pokarm mieszkańców wsi i małych miasteczek. W dziale bakteriologicznym (pasożytniczym) prezentowano „prawie wszystko, aby przedstawić cały zakres bakteriologii” – przyrządy do sterylizacji, do hodowli i szczepień, grunty odżywcze, hodowle bakterii, przyrządy do badania wody, powietrza, ziemi, barwniki anilinowe, preparaty mikroskopowe głównych bakterii chorobotwórczych i nie chorobotwórczych, rysunki obrazu mikroskopowego, mikroskop, kompletne urządzenie pracowni bakteriologicznej oraz eksponaty i tablice przedstawiające sposób otrzymywania surowicy przeciwbłonniczej, omawiano też kwestie dezynfekcja⁸. Higiena wychowania obejmowała ekspozycje dotyczące higieny niemowląt, dzieci starszych, szkolnych oraz młodzieży. Dla każdej grupy pokazano odpowiednie eksponaty np. nowoczesną urządzoną salę szkolną p. Rudzkiej⁹. Dział higieny przemysłu podzielono na: higienę robotników fabryczno-rzemieślniczych (obejmującej obok higieny oddychania, higienę żywienia i wzroku, także zabezpieczenie od nieszczęśliwych wypadków, higienę mieszkań robotniczych itd.) oraz higienę robotników górniczych (dość skąpo reprezentowaną), wreszcie higienę komunikacji¹⁰.

Program wystawy był zatem bardzo obszerny, dotyczył wielu zagadnień, a w czasopismach naukowych, np. w „Wiadomościach Farmaceutycznych”, zamieszczano szczegółowe relacje z poszczególnych działów. Natomiast Prus w *Kornikach* z dnia 24 maja 1896 r. informował jedynie:

„...Wystawa higieniczna obok placu wyścigów mieści sobie mnóstwo przedmiotów, mających na celu ochronę życia i zdrowia ludzkiego [...]

– Chciałem jeszcze powiedzieć dużo mądrych słów na temat drugiej wystawy – higienicznej, ale – uciekło mi natchnienie. Opowiem więc tylko opinię pewnego filistra:

– Cud nie wystawa... no cud!... Plac piękny, porządek wzorowy, budynki ładne. Raz zapłaciwszy 30 kop. za wejście, mógłby człowiek zostać tam na całe lato... Bo i zjeść można śniadanie w mleczarni, o obiad w restauracji i wypić dobre piwo, i zakąsić cukierkiem, i wygimnastykować się, i ...pochorować, i nawet pięknie

wychować dzieci. Ale cóż, kiedy właśnie, gdym myślał osiedlić się tu na dobre, spostrzegłem brak... Ale dotkliwy brak!

Czyżby w komitecie higienicznym (ciągle mówi filister) zasiadają istoty nadludzkie...?"¹¹

W tych kilku zdaniach Prus zasygnalizował istotne zagadnienia, prezentowane na wystawie – były to sprawy higienicznego żywienia, a więc niezafałszowanych pokarmów i napojów¹²; ponadto problemy dotyczące wychowania dzieci oraz udzielania pomocy lekarskiej chorym i poszkodowanym w wypadkach.

KANALIZACJA

Prus wspominał też o pewnym braku na wystawie, dotyczył on szaletów. Autor uznał to za duże niedopatrzenie, podważające higieniczny charakter wystawy.

„...jednym z najbardziej opieszłych wystawców, acz pozakonkursowych, jest francuskie towarzystwo szaletów, które z budynkiem swym na placu wystawy ma być gotowe, ku ogólnemu utrapieniu, zaledwie w przyszłym tygodniu, narażając na szwank higieniczny charakter wystawy...”

Kwestie sanitarne miasta były jednym z ważnych zagadnień prezentowanych już na wystawie higienicznej z 1887 r. Leon Nencki (1848-1904) – warszawski lekarz, chemik i propagator higieny, zaprezentował wówczas proszek otrzymany z torfów otwoczkich, który mógł być stosowany jako środek dezynfekcyjny i pochłaniający niezdrowe zapachy. Działanie proszku Nencki ocenił pozytywnie i polecał preparat do stosowania m.in. przy usuwaniu nieczystości z toalet, o czym go informował w swoich publikacjach¹³. Później w Warszawie wybudowano wodociągi miejskie, rozpoczęto prace nad kanalizacją miasta, dyskutowano na temat wywożenia i składowania odpadów.

Sam Prus sprawę kanalizacji poruszał na łamach *Kronik* wielokrotnie. Na temat korzyści wynikających z kanalizacji miasta wypowiedział się w *Kronikach* z dnia 17 lipca 1894 r.¹⁴ Przytaczał wówczas dane statystyczne dotyczące obniżenia śmiertelności mieszkańców miast, w których przeprowadzono kanalizację, wskazując, że śmiertelność wyraźnie się zmniejszyła. Według tych danych w Warszawie przed założeniem kanalizacji śmiertelność wynosiła rocznie 27–30 osób na tysiąc, po założeniu kanalizacji (mimo, że robót jeszcze nie ukończono) zmniejszyła się do 20–22 na tysiąc mieszkańców.

Prus informował też o postępie prac nad wodociągami i kanalizacją Warszawy, m.in. o problemach i zapowiedzi wstrzymania prac nad kanalizacją z powodu braków w kasie miejskiej. Proponował nawet wprowadzenie specjalnego podatku kanalizacyjnego, odwołując się do danych statystycznych zauważał,

że jeśli kanalizacja istotnie zmniejsza śmiertelność ludności, to jest ona wielkim dobrodziejstwem i nie można zaprzestać jej budowy¹⁵.

Jednocześnie na łamach „Zdrowia” ukazywały się raporty komisji sanitarnej, sprawdzającej higienę budynków mieszkalnych, w tym tzw. miejsc ustępowych. Kwestie te były więc bardzo istotnym zagadnieniem, a brak szaletów na wystawie higienicznej podważał niejako zasady głoszone przez higienistów.

Pod koniec XIX w. Warszawa zmieniała się, rozbudowywała, gwałtownie przybywało mieszkańców, a usuwanie rosnącej ilości zanieczyszczeń stało się koniecznością. Prus dostrzegał te zmiany, ale zauważał również, że warunki życia ubogich mieszkańców miasta nie ulegają poprawie.

W *Kronice* z dnia 17 lipca opisał prezentowaną na wystawie dioramę starej Warszawy, wykonaną przez Stanisława Jasińskiego według obrazu, a właściwie szkicu Canalleta z 1772 r.

„...Ówczesna Warszawa (autor pokazał nam bodaj z tego punktu, gdzie Tamka przecina się z Solcem), [...] składała się jakby z dwóch światów. Tam wysoko, na wzgórzach, gdzie Krakowskie Przedmieście, ciągnął się szereg pałaców: Ordynacki, Dynasowski, Karasia, Kazimierzowski... Zaś na dole kłębiło się mrowisko starych, brudnych, dziurawych i chorych domów, poddzielanych zaśmieconymi dziedzińcami i niebrukowanymi ulicami...”¹⁶

Prus dodał, że wprawdzie znikła już stara zabudowa, a „lepianki ustąpiły miejsca wielopiętrowym kamienicom”, jednak bieda na Powiślu pozostała.

POGOTOWIE RATUNKOWE

Inną sprawą, która zwróciła uwagę Prusa, było prezentowane na wystawie pogotowie ratunkowe. Już w kwietniu 1896 r., a więc jeszcze przed otwarciem wystawy, informował w *Kronice* o inicjatywie hrabiów Przeździeckich – Konstantego i Gustawa, którzy, wzorując się na pogotowiu działającym w Wiedniu, postanowili zorganizować stację pogotowia w Warszawie.

„...Otóż takie posterunki sanitarne chcą hrabiowie Przeździeccy zaprowadzić w Warszawie, a przede wszystkim – okazać je na wystawie higienicznej [...], wszystko urządzają na własny koszt: karetę dla zwykłych, karetę dla zaraźliwych chorych, budynek sanitarny, narzędzia, opatrunki i tak dalej”¹⁷

Do tego tematu powrócił w *Kronice* z dnia 9 czerwca, opisał wówczas stację pogotowia wystawianą przez Przeździeckich, której gospodarzem został doktor Józef Zawadzki (1865–1935).

„...Pogotowie ratunkowe, które co dzień można oglądać na wystawie higienicznej, składa się z następujących osób i rzeczy: a) lekarza i służby, b) wozów i lektyki, za pomocą których przenosi się chorego z miejsca wypadku na miejsce opatrunku, c) z baraku, gdzie dokonywa się opatrunek, i d) z narzędzi i preparatów potrzebnych do udzielenia pierwszej pomocy chorym czy ranionym.

Co czwartek, o godzinie siódmej i pół wieczorem, dokonywa się uruchomienie pogotowia. Czynność ta ma na celu poglądowo objaśnić publiczności, w jaki sposób będzie ratowana na wypadek nieszczęścia...¹⁸

Prus oglądał jedną z takich prezentacji i opisał ją na łamach *Kronik*, aby objaśnić, jak w Warszawie będzie udzielana pierwsza pomoc. W humorystyczny sposób przedstawił przyjazd „dwukolnej lektyki” ciągniętej przez dwóch ludzi, opisał też działania woźnych, którzy odgarniali widzów drągami, żeby zrobić miejsce dla furgonu. Podsumował to z właściwą sobie ironią:

„...pogotowie może stać się nową klęską Warszawy. I obok spadań z dachu, przejeżdżań, poronień i tak dalej, może ukazać się w rubryce wypadków nowy tytuł: uszkodzeni przez pogotowie ratunkowe...¹⁹”

Mimo prześmiewczych słów Prusa pogotowie ratunkowe w Warszawie uruchomiono rok później, a działalność stacji i pracujących w nim lekarzy, którzy udzielali bezpłatnej pomocy ofiarom wypadków, od początku swego działania zyskała uznanie mieszkańców Warszawy.

WŚCIEKLIZNA

Jednym z sygnalizowanych przez Prus problemów było też leczenie ludzi pogryzionych przez zwierzęta podejrzane o wściekliznę. Już w kwietniu 1896 r. na łamach *Kroniki* wspomniął o stacji doktora Władysława Palmirskiego, stosującego w takich przypadkach leczenie metodą Pasteura, zwracając uwagę ewentualnych pacjentów, na to że nie należy zwlekać z podjęciem leczenia:

„...Zdaje się być rzeczą pewną, że pasterowska metoda szczepienia wścieklizny wydaje dobre rezultaty, osobiście, gdy jest użyta w porę. Niemniej zbytne zaufanie w jej skuteczność może wydać złe rezultaty. Dziś bowiem każdy pokąsany przez psa, nawet wściekłego, mówi sobie:

– Co mi tam!... pójdę, czy pojedę za kilka dni do doktora Palmirskiego, on mi jad zaszczepli i będę zdrow jak ryba.

Otóż może by nieźle było nieco osłabić wiarę we wszechmoc szczepienia i zwrócić uwagę publiczności na inne, natychmiastowe środki zaradcze, jak wypalanie żelazem czy kwasami. Dobrze by też było spopularyzować te środki, jakich osoba pokąsana używać powinna natychmiast po wypadku. Niekiedy bowiem, rozumie się skutkiem niedbalstwa, zdarzają się nieszczęścia pomimo szczepień [...] Kwestie te prawdopodobnie uwzględni wystawa higieniczna...²⁰”

Prus nie omylił się, rzeczywiście, na wystawie dział bakteriologiczny zajmował poczesne miejsce. Usytuowano go w oddzielnym pawilonie, w którym zgromadzono eksponaty m.in. obrazujące zwiedzającym wspomnianą metodę leczenia Pasteura.

Obszerną relację z tego działu przedstawiono na łamach „Wiadomości Farmaceutycznych”. Sprawozdawca wymienił prezentowane w tym dziale eksponaty:

Ryc. 1 Widok dioramy starej Warszawy na wystawie higienicznej (wg. fot. Conrada)

Ryc. 2 Franciszek Żmurko, *Ogień*

Ryc. 3 K. Wasilkowski, *Powietrze*

Ryc. 4 Widok ogólny Wystawy higienicznej w Warszawie (wg. fot. Conrada)

Ryc. 5 Budynek główny wystawy

Ryc. 6 Widok na plac wystawy

Wszystkie ilustracje pochodzą z „Tygodnika Ilustrowanego” 1896 r.

„...celem demonstracyjnym wystawiono cały szereg okazów dotyczących wścieklizny – m.in. rdzenie królików padłych na wściekłą wzmocnioną i używane do leczenia ludzi pokąsanych przez zwierzęta wściekłe; króliki w różnych fazach wścieklizny wywołanej szczepieniem jadu stałego (vicius fixe)...”²¹

Ponadto w formie tzw. tablic szczepień ochronnych zaprezentowano wyniki leczenia metodą Pasteura od chwili wprowadzenia jej w Warszawie tj. od 1886 r. do 1896 r., dane zawierały np. ogólną ilość przypadków śmiertelnych i śmiertelność w każdym roku prowadzenia leczenia w stacji.

Leczenie wspomnianą metodą zapoczątkował w Warszawie Odo Bujwid (1857–1942), który w 1886 r. po pobycie na stażu u Ludwika Pasteura otworzył stację bakteriologiczną²⁰. Po wyjeździe Bujwida do Krakowa w 1893 r. stację przejął współpracujący z nim doktor Palmirski, który opisał jej działalność w artykule *Pracownia bakteriologiczna oraz zakład szczepień ochronnych według metody Pasteura Wł. Palmirskiego, dawniej dra O. Bujwida*²³.

Wspomniana metoda wymagała leczenia ambulatoryjnego trwającego 8–14 dni, polegała na zastrzykiwaniu podskórnie w okolicy pępka 2 cm³ tzw. mleczanki sporządzonej z rdzenia królika padłego na wściekłą stałą, szczepienie powtarzano 2–3 razy dziennie, było bolesne, ale nie wywoływało żadnych poważniejszych dolegliwości. Od 1888 r. stosowano wyłącznie tzw. metodą wzmocnioną, rozpoczynając leczenie rdzeniem ośmio- lub sześciodniowym, a kończąc na dwu lub jednodniowym. Metodę wzmocnioną uważano za mniej ryzykowną od stałej, dzięki jej zastosowaniu udało się zmniejszyć śmiertelność leczonych osób.

Przy okazji wzmianki o metodzie leczenia Pasteura, Prus przypominał również o innych, uważanych za skuteczne, sposobach zapobiegania rozwojowi wścieklizny u pokąsanych, a propagowanych przez Palmirskiego; było to „wypalanie” ran w celu zniszczenia zarazków, za najskuteczniejszy sposób uznawano wypalanie kwasem mineralnym, zasadą, albo rozpalonym żelazem lub żegadłem. Zabieg należało przeprowadzić nie później niż ½ godziny po ukąszeniu, później podjęte działanie miało się z celem.

Prus ograniczył się tylko do wzmianki o zwalczaniu wścieklizny, lecz w dziale bakteriologicznym wystawiono również inne preparaty wykorzystywane w lecznictwie ludzi i zwierząt – malleinę i tuberkulinę, określane jako „wytwory bakterii nosaczyny i gruźlicy u zwierząt domowych”, a także eksponaty dotyczące szczepień ospy – tablice szczepień, okazy szczepionek, rysunki objaśniające procedurę przygotowywania szczepionek i ich znaczenie. W stajni umieszczono konie, używane do zbierania surowicy przeciwbłoniczej. Urządzono też pomieszczenie, w którym w celu demonstracyjnym dokonywano szczepienia na cielętach dla otrzymywania limfy ochronnej²⁴.

DOMOSTWO ŻYDOWSKIE

Powszechne zainteresowanie odwiedzających wystawę budził tzw. dział higieny ludowej, zorganizowany przez doktorów Henryka Dobrzyckiego (1868–1955) i Józefa Tchórznickiego (1849–1910) oraz inż. Emila Sokala (1851–1928) i budowniczego Wincentego Rakiewicza (?). Prus omówił go w *Kronikach* z dnia 31 maja oraz 21 czerwca 1896 r.²⁵ Uwagę Prusa przyciągnął prezentowany tam model domu żydowskiego. W *Kronice* z dnia 31 maja napisał:

„...Jest na wystawie higienicznej parę rzeczy drobnych, na widok których doznałem głębokiego wzruszenia. Nie dlatego ażeby przedmioty te były doskonałymi, a choćby tylko – rzucającymi się w oczy, ale że przedmioty te zdradzają niepospolite dusze w ich twórcach...

Pod gankiem „chaty chłopskiej” stoi podwyższenie, a na nim model zatytułowany: »Dom żydowski z osady Łaszczowa (gubernia lubelska) zrobiony przez Br. Koskowskiego, prowizora farmacji...«”

Opisując ten dom, Prus podkreślał, że panują w nim niehigieniczne warunki:

„...Ciągle mam przed oczami ten dom, wielki, brudny i tak łatwy do podpalenia; widzę tę płytką studzienkę, w której tyleż jest zarazy ile wody; widzę wreszcie te ciasne izby, przepełnione ludnością o niezdrowej cerze, w ubiorach antypatycznych i smutnych. Nie chciałbym wpaść w przesadę, ale zdaje mi się, że ów pan Koskowski – zamknięty w swoim Łaszczowie, jest niepospolitym myślicielem...”²⁶

Autor *Kronik* zwrócił uwagę na twórcę opisywanego modelu, którym był Bronisław Koskowski (1863–1946), późniejszy profesor farmacji stosowanej Uniwersytetu Warszawskiego. W 1896 r. Koskowski był tylko prowizorem z małego miasteczka, który prezentując ów model chciał pokazać, w jak złych warunkach – w brudzie i niedostatku, żyje uboga ludność żydowska, i w ten sposób zaapelować o działanie na rzecz poprawy warunków zdrowotnych mieszkańców prowincji.

Model ów opisano także w sprawozdaniu zamieszczonym na łamach „Wiadomości Farmaceutycznych”

„...wychodząc z założenia, że żadne usiłowanie poprawy warunków zdrowotnych nie osiągnie skutków, jeśli nie zbadamy jego stanu obecnego – [Koskowski] unaoecznił publiczności – model domostwa żydowskiego małomiasteczkowego z chederem, piekarnią, sklepem – wymowny obraz tego bagnistego brudu i niechlujstwa, w jakim pogrążony jest proletariat żydowski...”²⁷

Tenże sprawozdawca zaznaczył, że celem pokazania modelu było „współdziałanie w gaszeniu ognisk wszelkiej zarazy – popieranie stosunków sanitarnych w małych miasteczkach by tą drogą dojść do uzdrowienia wsi”. Prus wspierał te działania, opisując model domostwa żydowskiego w swoich *Kronikach*, starał się sprawę nagłośnić. Podkreślał również, że problemy higieny ludowej były

dotąd zaniedbane (Dział tzw. higieny ludowej nie był prezentowany podczas pierwszej wystawy higienicznej).

W dziale higieny ludowej zgromadzono eksponaty obrazujące warunki życia mieszkańców wsi, pokazano też modele wzorowej rzeźni małomiasteczkowej, domu robotniczego, łaźni ludowej oraz chałupy chłopskiej – zdaniem Prusa nie do końca wzorowej, gdyż posiadającej tylko jedne drzwi wejściowe. Zaprezentowano także modele chat ludowych z różnych okolic kraju – typy różniące się umiejscowieniem drzwi i położeniem budynku względem gościńca²⁸.

SŁOWA KRYTYKI

Powyżej przedstawiłam tylko niektóre, moim zdaniem najbardziej interesujące, uwagi Prusa zawarte w jego relacjach z wystawy higienicznej. Warto również wspomnieć o krytyce, z jaką spotkała się wystawa. Głosy krytyczne pojawiały się w prasie codziennej, jak również w czasopismach medycznych, a dotyczyły głównie organizacji wystawy, która zakończyła się finansowym fiaskiem; za błędy organizacyjne krytykowano przede wszystkim doktora Polaka.

Prus już w czerwcu przytoczył w swoich *Kronikach* krytyczne uwagi Aleksandra Piotrowskiego, opublikowane na łamach „Niwy”, który to zarzucał organizatorom, że na wystawie jest zbyt dużo eksponatów, nie dotyczących spraw higieny:

„...Gdybyśmy – odpowiada pan Piotrowski – wyrzucili za parkan to wszystko, co z higieną niewiele ma wspólnego, na placu zapanowałby pustki. [...] wystawa roi się od tortów, pierników i ciastek – Natomiast nie ma rozstrzygniętego pytania: w jaki sposób, przy najmniejszym wydatku pieniężnym, niezamożna matka mogłaby odżywiać swe dzieci bez uszczerbku dla sprawy ich wzrostu...”²⁹

Ponadto, według Piotrowskiego, niewiele można było się dowiedzieć o higienie patrząc na ubiory włościan. Podobnie, oglądając modele wiejskich chałup, zwiedzający nie mogli się dowiedzieć, „czy owe izby są zgodne z higieną i na czym ich higieniczność polega”.

Prus widział w zarzutach Piotrowskiego dużo słuszności, sam stwierdził, że wystawa pokazała „dosyć niezupełny zbiór materiałów do higieny”, nie był to zatem „organiczny obraz tego, co dla higieny zrobiono”. Zaznaczył, że brakuje całych działów higieny, np. środków zabezpieczających od okaleczeń robotników pracujących przy maszynach, budowy ulic, kanalizacji, higieny więzień, środków przeciwpożarowych, a te które pokazano, były niekompletnie, np. pokazano pięknie przedstawione oświetlenie gazowe i elektryczne, natomiast zabrakło informacji na temat najpopularniejszych wówczas sposobów oświetlenia – naftowego, czy zwykłych świec stearynowych i łojowych. Prus przyznał również słuszność Piotrowskiemu, że wystawa ma nadmiar rzeczy zbędnych,

zaliczył do nich np. ekspozycję dotyczącą fabrykacji czekolady (Wedla), dodając że bardziej przydatne byłyby informacje o wyrobie zwykłego chleba. Uznał też również, że dział chat i ubiorów ludowych bliższy jest wystawie etnograficznej (niektóre eksponaty zostały wypożyczone ze zbiorów Muzeum Etnograficznego), ale usprawiedliwiał też organizatorów, dodając:

„...Wystawa nasza nie jest ani ostatnim, ani nawet przedostatnim słowem tego, co dziś Europa mogłaby powiedzieć o higienie. Wystawa nasza jest tworem bardzo niedoskonałym. Ale też ... chyba i miasto nasze nie jest Londynem ani Paryżem [...]

Nie imponująca jest nasza wystawa, lecz mimo to wywołała pewien ruch ludzi i umysłów...³⁰

Prus zaznaczył, że nie wystarczy jednorazowe pobieżne zwiedzenie wystawy, aby prawidłowo ją ocenić, gdyż mimo braków pokazano na niej wiele rzeczy pouczających, nad którymi warto się zastanowić.

Prus dał też odpowiedź na pytania postawione przez Piotrowskiego, dotyczące związku higieny z ubiorami ludowymi i chatami chłopskimi. Wyjaśnił więc, że sprawa dotyczy bielizny:

„...Między ubiorami wiejskich kobiet nie widać tej „rozdzielnej” sztuki, o którą tak gwałtownie dobijają się kongresy feministek. Brak zaś ten niedobrze świadczyłby o warunkach zdrowia naszych wieśniaczek³¹”

Wyjaśnił też, że w modelach chat wiejskich brak jest miejsc ustępowych, co również niedobrze świadczy o higienie wiejskiego życia. Na zakończenie dodał, że baczny i bardziej życzliwie nastawiony obserwator, mógłby dostrzec więcej takich związków.

Prus nie pozostał również obojętny wobec krytycznych uwag zamieszczonych na łamach „Tygodnia” a dotyczących działalności doktora Polaka (pełniącego funkcję sekretarza wystawy), któremu zarzucano nieprawidłowości przy organizacji wystawy. Krytykiem był Adolf Starkman (1871–1920) dziennikarz, felietonista i humorysta, który w tekście *Wystawa higieniczna w Warszawie*³², postawił doktorowi szereg zarzutów. Mianowicie wytykał Polakowi, że decyzje dotyczące funkcjonowania wystawy podejmował sam, i traktował to przedsięwzięcie jak samorządca. Ponadto swoimi zarządzeniami zniechęcał przedsiębiorców do brania udziału w wystawie, ustanawiając monopole na sprzedaż określonych produktów i łamiąc tym postanowieniem elementarne zasady etyki wszystkich wystaw, z drugiej strony pozwolił na udział w wystawie przedsiębiorcom nie mającym z higieną nic wspólnego. Krytyk zarzucał też Polakowi, że wybudował dioramę starej Warszawy zbyt dużym kosztem, co przyczyniło się do pogłębienia strat finansowych tego przedsięwzięcia. Kolejnym zarzutem było nietaktowne traktowanie dziennikarzy, Polak nie przyjmował też do wiadomości słów krytyki, nie zapewnił wystawie właściwej reklamy, wreszcie nie reagował na prośby zwiedzających i wystawców w sprawie szaletów. Zdaniem

Starkmana posunięcia dr Polaka przyczyniły się do małej popularności wystawy i niskiej frekwencji zwiedzających.

Prus uważał te zarzuty za niepoważne, przyrównywał je do „smigusówki”, z której zamiast morderczego ołowiu, polał się strumień perfum. Przypomniawszy, że to z inicjatywy Polaka i dzięki jego staraniom, wytrwałości i zaangażowaniu, udało się zorganizować w Warszawie obie wystawy higieniczne.

„...nie tylko „wymyślił” obie wystawy, nie tylko „pisał” o potrzebie ich urządzenia, ale jeszcze uzyskał koncesję, zebrał komitety, zgromadził fundusze, napastował i dręczył wystawców, wyznaczał im miejsca na placu [...] O każdej rzeczy, jaka jest na wystawie, o każdej tablicy, maszynie stołku, słoiku – można powiedzieć, doktor Polak „to widział i do onego rękę przyłożył”³³

Zdaniem Prusa, Polak wykazał się rzadką u Polaków cechą – ogromną cierpliwością oraz zaangażowaniem, a to zasługuje na uznanie

PO WYSTAWIE

Swoje uwagi dotyczące wystawy Prus zakończył jednak w tonie pesymistycznym. W *Kronice* z 23 listopada napisał:

„...Przez kilka miesięcy mieliśmy wystawę higieniczną. Setki ludzi podtrzymywało ją swoimi pracami, dziesiątki tysięcy przypatrywało się jej okazom, wszystkie pisma reklamowały, lecz w głowie przeciętnego warszawiaka nie została nawet pamięć o wystawie higienicznej. [...] mnóstwo, mnóstwo innych okazów spłynęło po świadomości społecznej, jak deszcz po sybie...”³⁴

Mimo niepowodzeń i krytyki, z jaką spotkała się wystawa i doktor Polak, w 1898 r. po wieloletnich staraniach powstało Warszawskie Towarzystwo Higieniczne, a Aleksander Głowacki został jednym z członków Rady Zarządzającej i nadal w swoich publicystycznych tekstach propagował sprawy higieny, starając się by jego ironiczne nieraz uwagi wywołały „pewien ruch ludzi i umysłów”.

Przypisy

¹ J. P o l a k: [artykuł wstępny] „Zdrowie” 1898 nr 151, s. 183–185.

² W Zarządzie Drugiej Wystawy Higienicznej zasiadali: prezes zarządu – dr prof. Włodzimierz Brodowski, wiceprezesi: dr Edward Przewoski, dr Piotr Troicki, inż. Alfons Grotowski, inż. Kajetan Mościcki, główny sekretarz – dr Józef Polak, skarbnik – Ferdynand Więckowski. Por. *Zarządzie Drugiej Wystawy Higienicznej*. „Tygodnik Ilustrowany” 1896 nr 18 s. 341.

³ B. P r u s: *Kroniki tygodniowe*, t. 14 oprac. Z. S z w e y k o w s k i. Warszawa 1964 Państwowy Instytut Wydawniczy, s. 156–157. (*Kroniki* z dnia 17 lipca 1894)

⁴ Tamże, s. 261.

⁵ Prus nie opisywał pierwszej wystawy w *Kronikach*, odnotował jedynie (14 listopada 1886 r.), że dr Polak planuje zorganizowanie takiej wystawy w Warszawie, dodając, że nie zreformuje ona społeczeństwa, ale pokaże „że – w ogóle istnieje jakaś higiena”. Zob. B. P r u s: *Kroniki tygodniowe* t. 9 oprac. Z. S z w e y k o w s k i, Warszawa 1960 Państwowy Instytut Wydawniczy, s. 258–259.

⁶ Zob. T e n ż e: *Kroniki* t. 14 s. 262 (kroniki z dnia 31 maja 1896 r.)

⁷ *Program wystawy higienicznej*, „Zdrowie” 1895 nr 117 s.193–196.

⁸ BK.: *Wystawa Higieniczna* „Wiadomości Farmaceutyczne” 1896 nr 12 s. 186–190.

⁹ Zob. F.: *Wystawa Higieniczna w Warszawie* „Nowiny Lekarskie” r. 8 nr 7 s. 418–419.

¹⁰ Leonia Rudzka prowadziła pensję żeńską w Warszawie przy ulicy Zielnej.

¹¹ B. P r u s: *Kroniki* t. 14 s. 258

¹² Problem fałszowania żywności Prus poruszał już wcześniej. W *Kronikach* z 10 lipca 1894 r. zwracał uwagę na fałszowanie herbaty i wina. Fałszowanie herbaty było sprawą nagminną, z którą walczył urząd lekarski i policja. Prus ironizując, uznał wytwarzanie pod Częstochową „chińskiej czy japońskiej herbaty doskonałego gatunku” za jeden z przejawów tryumfu naszej wynalazczości przemysłowej: „... Ludzie kupowali, pili i nowa gałąź przemysłu rosła jak wielkanocne ciasto, gdy – niby piorun z pogodnego nieba – wpadła do interesu policja!... Wzięto paczki najczystszej Fuk Bao, poddano ją analizie i znaleziono: dwadzieścia procent liści z czernicy kaukaskiej, obok osiemdziesięciu procent herbaty arcylichego gatunku. No i naturalnie skazano ojca egzotycznego przemysłu za fałszowanie artykułów pokarmowych...” Zob. T e n ż e: *Kroniki* t. 14 s. 150–151. Podobnie ocenił Prus wyrób „czystego wina krymskiego” w Warszawie. Podkreślał, że likwor ten nic z winem nie ma wspólnego, gdyż jest zrobiony z soku czarnych jagód. (Tamże). Krytykował również jakość warszawskiego piwa w *Kronikach* z 3 maja (t. 14 s. 245).

Na wystawie problem fałszowania żywności i używek, w tym herbaty, był szczególnie zaprezentowany. Alfons Bukowski farmaceuta z warszawskiego urzędu lekarskiego pokazał zbiór okazów rzadkich gatunków herbaty, zbiór okazów herbat fałszowanych warszawskich, obrazy mikroskopowe herbaty i jej surogatów. Herbatę, kawę, kakao i czekoladę – tablice składu chemicznego, okazy i poglądowe rysunki – herbaty dobrej i fałszowanej, domieszek szkodliwych do herbaty. Obraz mikroskopowe, przedstawił także Józef Zawadzki. Podobnie Pracownia Higieniczna Miejska wystawiła okazy zafałszowanych produktów spożywczych oraz przyrządy do badania tych zafałszowań. Zob. F.: *Wystawa higieniczna*, „Wiadomości Farmaceutyczne” 1896 nr 18 s. 429–430.

¹³ Zob. np. L. N e n c k i: *Torf otwocki jako środek odwanający: pochłaniający gazy i dezynfekcyjny* [w:] *Księga pamiątkowa prof. Hoyera*, Warszawa 1884 s. 347–356.

¹⁴ Zob. P r u s: *Kroniki* t. 14 1894 s. 156–7.

¹⁵ Tamże s. 158. 10 lipca 1894 r. zebrała się specjalna Komisja (składająca się z inżynierów, lekarzy i obywateli miasta przy udziale reprezentanta kontroli państwowej) do rozważania projektu naczelnego inżyniera W.H. Lindleya, dotyczących robót wodociągowych i kanalizacyjnych. Kierując się głównie względami finansowymi postanowiono, że należy rozbudować sieć wodociągów, z których dochód stale wzrasta przy stałym wzroście zapotrzebowania na wodę. Wykazano również, że dochody z dotąd wybudowanej

kanalizacji są niewystarczające, dlatego komisja wyraziła się przeciw dalszej rozbudowie kanałów ulicznych. Stanowisko lekarzy, wyrażone przez Markiewicza, było inne – dalsze prace nad skanalizowaniem miasta uznali oni za konieczne. Przeważały jednak względy finansowe. Informacja za *Przypisy* [w:] B. P r u s: *Kroniki* t 14 s. 443–444.

¹⁶ *Kroniki* t. 14 s. 158.

¹⁷ Tamże, s. 217–218

¹⁸ Tamże, s. 268

¹⁹ Tamże, s. 269.

²⁰ Tamże, s. 220.

²¹ *Wystawa higieniczna* „Wiadomości Farmaceutyczne” 1898 nr 15 s. 362.

²² Prus odnotował to wydarzenie w *Kronice* z dnia 25 lipca 1886 r. Zob. T e n ż e: *Kroniki* t. 9 s. 179–180.

²³ W. P a l m i r s k i: *Pracownia bakteriologiczna oraz zakład szczepień ochronnych według metody Pasteura Wł. Palmirskiego, dawniej dra O. Bujwida* [w:] *Zdrojowiska, zakłady lecznicze i stacje klimatyczne w guberniach...* Warszawa 1896 s. 237–240

Początkowo stacja mieściła się w Warszawie przy ulicy Wilczej, potem przeniesiono ją na Bednarską, a następnie na Wielką.

Według Palmirskiego koszt kuracji wynosił 25 rubli, stosowano zniżkę dla włościan niezamożnych, niektóre ubogie osoby leczono bezpłatnie. Obok stacji urządzono izbę dla 12 leczonych osób, które mogły zamieszkać w niej na czas trwania kuracji – koszt pobytu wraz z utrzymaniem wynosił 50 kopiejek dziennie. W stacji zatrudniano dwóch lekarzy, laboranta, dozorczynię dla chorych, służącego i 2 służące. Palmirski informował również, że od 1895 r. w pracowni wytwarzano też surowicę przeciwbłoniczą, otrzymywano ją z krwi koni uodpornionych przeciw lasecznikom błonnicy Loefflera; Na zamówienie pracownia mogła przygotować hodowlę tyfusu mysiego. Pracownia wykonywała także analizy bakteriologiczne, mające praktyczne zastosowanie w rolnictwie, prowadzono badania w kierunku chorób zakaźnych zwierząt hodowlanych: nosacizny, wąglik, gruźlicy, różycy świń, cholery kurzej etc. w celu zapobiegania szerszenia się wymienionych chorób szczepionkami ochronnymi, przygotowywała również preparaty bakteriologiczne do tępienia gryzoni. Zob. W. P a l m i r s k i, dz. cyt.

²⁴ BK. *Wystawa higieniczna*. „Wiadomości Farmaceutyczne” 1896 s. 361–363.

W sprawozdaniu zamieszczonym na łamach „Ateneum” także wymieniono eksponaty prezentowane w dziele bakteriologicznym, było to: „kompletne urządzenie pracowni bakteriologicznej ze wszelkimi typami sterylizatorów, termostatów, z całym arsenałem igieł, łopatek, płytek szklanych, kolb do hodowli i t. d. Obfita kolekcja przeróżnych hodowli. Osobny pokój mieści mikroskopy i mikrotomy: Z hodowli zwraca uwagę hodowla zarazku Loefflera (mysiego tyfusu) oraz *Coccobacillus* tak ważne w gospodarstwie rolnym, nawiedzany przez plagę szczurów polnych lub chomików...”. Zob. *Wystawa higieniczna*. „Ateneum” t. 3 1896 z. 1 s. 167

²⁵ *Kroniki* t. 14 s. 261–264; 287–289.

²⁶ Tamże, s. 264)

²⁷ BK: *Wystawa higieniczna* „Wiadomości Farmaceutyczne” 1896 s. 340; autorem tego sprawozdania mógł być sam Koskowski.

- ²⁸ *Kroniki* t. 14 s. 287–288.
- ²⁹ Tamże, s. 290.
- ³⁰ Tamże, s. 291–292.
- ³¹ Tamże, s. 292.
- ³² A. S t a r k m a n: *Wystawa higieniczna w Warszawie* [w:] *Korespondencja „Tygodnia”*. „Tydzień” 1896 nr 24. Informacja za *Przypisy* [w:] B. P r u s : *Kroniki*, t 14 s. 506–507.
- ³³ *Kroniki* t. 14 s. 294.
- ³⁴ Tamże, s. 353–354.

Teresa R z e p a, Cezary W. D o m a ń s k i (red.) *Na drogach i bezdrożach historii psychologii*. Lublin 2011 Wydawnictwo UMCS, ss. 276.

W odniesieniu do jednej z prac poświęconej historii psychologii Irena Obuchowska napisała: „Historia psychologii może w stosunku do samej siebie pełnić rolę sumienia, tj. wskazywać na obszary zaniedbane, ujawniać błędy tendencyjne, wydobywać zaniedbane idee”¹. Trudno nie zgodzić się z tymi słowami. Warto jednak zwrócić uwagę, że to, czy historia psychologii zdoła pełnić taką czy inną rolę zależy od osób, które zadadzą sobie trud zmierzenia się z jej zawiłościami, uporządkują, ocenią oraz wydobędą z lamusa i nadadzą nowych znaczeń temu, co od lat pokrywa kurz zapomnienia. Wyzwanie to zostało podjęte przez Teresę Rzepę i Cezarego W. Domańskiego, z inicjatywy których powstała omawiana publikacja, zatytułowana *Na drogach i bezdrożach historii psychologii*.

Książka ta zasługuje na uwagę z kilku powodów. Po pierwsze, jest to praca, której istotnie można przypisać funkcję sumienia historii psychologii. Wybrane błędy i zaniedbania psychologów zostały rozliczone. Pionierskie i niedocenione idee zdobyły szansę przypomnienia i zyskania należnego uznania. Po drugie, prezentowane treści zostały przedstawione rzetelnie, a przytaczane, nieznanne fakty solidnie udokumentowane. Po trzecie, wędrówka przetartymi szlakami dróg oraz nieznanymi śladami bezdroży historii psychologii okazuje się szczególnie pasjonująca i z pewnością przerodzi się w fascynującą przygodę dla każdego, kto pragnie poznać dzieje psychologii oraz zrozumieć jej współczesny obraz.

Recenzowana publikacja charakteryzuje się bardzo dużym stopniem systematyczności i uporządkowania prezentowanych treści. Książka składa się piętnastu rozdziałów, napisanych przez cenionych psychologów reprezentujących różne ośrodki naukowe w Polsce. Część pierwsza, zatytułowana *Nowe spojrzenia na stare sprawy* zawiera trzy rozdziały, w których skoncentrowano się na przedstawieniu znanych zjawisk i problemów psychologicznych, ukazując je w nowym, nieznanym dotąd świetle.

Pierwszy rozdział, autorstwa Macieja Dymkowskiego stanowi doskonałe wprowadzenie do podróży po drogach i bezdrożach psychologii. Autor rozważa kwestie głównych dylematów i problemów psychologii historycznej. Zwraca uwagę na znaczenie oraz rolę psychologii historycznej we współczesnej nauce.

W kolejnym rozdziale, Maria Ledzińska poszukuje źródeł koncepcji inteligencji emocjonalnej. Na podstawie analizy różnorodnych ujęć istoty zjawiska, jego uwarunkowań oraz sposobów pomiaru autorka dochodzi do wniosku, że historia badań nad inteligencją emocjonalną przypomina drogę rozwoju studiów z zakresu inteligencji poznawczej. Rozważania te kończy postulat, zgodnie z którym etap tworzenia lokalnych modeli inteligencji należy zakończyć na rzecz budowania uniwersalnej teorii inteligencji.

Na uwagę zasługuje również rozdział Czesława S. Nosala, zawierający próbę udzielenia odpowiedzi na pytanie, czy teorię pola Kurta Lewina można uważać za przykład strukturalizmu. Autor wykazał, że twierdząca odpowiedź na tak postawione pytanie jest możliwa tylko wtedy, kiedy teoria pola zostanie zoperacjonalizowana w ramach temporalności. Przedstawiona analiza teorii Lewina jest przykładem połączenia wątku historycznego ze znaczeniem określonego zjawiska (w tym wypadku temporalności) we współczesnych teoriach zachowania.

Część druga, zatytułowana: *Zapomniane wątki* obejmuje prezentacje sylwetek niedocenionych pionierów i twórców polskiej psychologii oraz opisy różnorodnych i zawiłych wątków zapisanych na kartach historii psychologii.

Cezary W. Domański przedstawia tajemnicze losy Józefa Karola Potockiego, filozofa, psychologa, socjologa, który zasłynął między innymi jako tłumacz i recenzent prac Théodule'a Ribota, najbardziej poczytnego psychologa zagranicznego w Polsce przełomu XIX i XX w. Autor rozdziału skoncentrował się na niewyjaśnionych okolicznościach zaginięcia Potockiego, poddając analizie wszystkie dostępne hipotezy dotyczące losów uczonego. Efektem tej analizy okazało się ustalenie daty zaginięcia psychologa, co jest niewątpliwie ważnym krokiem naprzód w drodze ku pełnej rekonstrukcji biografii uczonego.

W galerii nieznanych i niedocenionych psychologów znalazł się również Leon Petrażycki, którego sylwetkę przedstawiła Agnieszka Biała, a także Antoni Feliks Mikulski, zaprezentowany przez Mirę Marcinów i Bartłomieja Dobroczyńskiego. Leon Petrażycki zasługuje na uwagę z dwóch powodów. Po pierwsze, jako pierwszy w Polsce i jeden z nielicznych naukowców na świecie badał związki prawa z psychologią. Po drugie, jest autorem nowatorskiej psychologicznej teorii prawa, która mimo ponad stuletniej historii nie straciła na znaczeniu. Antoniego Feliksa Mikulskiego można z kolei uznać za pioniera rodzimej psychologii klinicznej. Uczony ten nie tylko założył kilka pracowni psychologicznych, ale przede wszystkim prowadził liczne badania eksperymentalne o charakterze klinicznym.

Na uwagę zasługuje również rozdział autorstwa Andrzeja Pankalli poświęcony pochodzeniu psychologii kulturowej Ernesta Boescha. Autor odrzuca utarte sposoby wyjaśniania źródeł koncepcji Boescha szukając nowych korzeni psychologii kulturowej.

Czytając kolejne rozdziały recenzowanej publikacji czytelnik będzie miał okazję poznać również takie postaci, które zapisały się na kartach historii psychologii w sposób negatywny. Kulisy pierwszej afery plagiatowej w historii psychologii, z prof. Matthiasem Kappesem w roli głównej, przedstawiła Maria Anna Bölling. Ten zupełnie zapomniany dziś uczeń Wilhelma Wundta i założyciel pierwszego laboratorium psychologicznego w zachodnich Niemczech był najprawdopodobniej pierwszym w historii psychologii uczonym, którego relegowano z uczelni z powodu popełnienia plagiatów.

O terapeutycznych niepowodzeniach Ludwika Jekelsa, uważanego za pierwszego propagatora psychoanalizy w Polsce, opowiada Cezary W. Domański. Autor przytacza dane świadczące o pierwszej kompromitacji diagnostycznej polskiego entuzjasty freudyizmu. Przypadek staje się jeszcze ciekawszy, kiedy okazuje się, że niefortunnie zdiagnozowaną pacjentką była Gabriela Zapolska.

W trzeciej części, zatytułowanej *Niewygodne tematy* znalazły się artykuły poświęcone zagadnieniom, które zapisały się na kartach historii jako tematy tabu. Przemilczenie przez psychologów tych jakże ważnych spraw wynikało z faktu, iż wszelkie próby poruszania „zakazanych” tematów były piętnowane. W recenzowanej publikacji można znaleźć aż pięć takich tematów.

Maria Straś-Romanowska rozważa status duchowości w systemie wiedzy psychologicznej, konfrontując problematykę duchowości z dominującymi nurtami współczesnej psychologii. Autorka wyjaśnia przyczyny niechęci psychologów wobec zagadnień życia duchowego oraz rozważa szanse powrotu problematyki duchowości do obszaru zainteresowań psychologii.

Na szczególną uwagę zasługuje tekst Teresy Rzepy poświęcony próbie ukazania stanowiska psychologów wobec eugeniki. Autorka przedstawia historię ruchu eugenicznego, koncentrując się na roli czasopisma „Higiena Psychiczna” w propagowaniu eugeniki w Polsce. W skład komitetu redakcyjnego tego kontrowersyjnego czasopisma wchodził znaczący psychologowie, których milczenie w obliczu projektów „porządkowania” świata społecznego zostało poddane surowej, negatywnej ocenie ze strony autorki.

Bożydar L.J. Kaczmarek przedstawił interesujące wyniki przesłedzenia zażytych powiązań biograficznych A.R. Łurii z L.S. Wygotskim, K. Marksem i Z. Freudem. Autor skoncentrował się na mało znanych aspektach działalności A.R. Łurii, podkreślając jej wielowątkowość. Zofia Ratajczak przedstawiła z kolei genezę nauki Pawłowa w Polsce. Autorka zwróciła uwagę na okoliczności przenikania pawłowizmu do polskiej psychologii oraz korzyści i straty, jakie do niej wniósł. Trzecią część recenzowanej publikacji zamyka rozdział Ryszarda Stachowskiego poświęcony kontrowersjom wokół poglądów na temat introspekcji. Autor przesłedził przebieg sporu o introspekcję między dwoma autorytetami rodzimej psychologii – Tadeuszem Tomaszewskim i Mieczysławem Kreutzem.

Ostatni rozdział książki, autorstwa Teresy Rzepey i Ryszarda Stachowskiego został poświęcony wynikom badań na temat mistrzów i nauczycieli w opinii współczesnych psychologów. Autorzy starali się znaleźć odpowiedzi na pytania, kto jest uważany za mistrza przez polskich psychologów oraz czym charakteryzuje się ów mistrz. Analizie poddano również sukcesy i porażki wyłonionych mistrzów polskich psychologów.

Recenzowana publikacja jest niewątpliwie skierowana do psychologów, którzy są bezpośrednimi adresatami dzieła. Ze względu na różnorodność przedstawionych zagadnień książka może okazać się pouczającą i interesującą lekturą zarówno dla akademickich psychologów, jak i praktyków. Nie można być dobrym psychologiem nie znając jej historii.

Praca ta może okazać się również inspirująca dla studentów, którzy poznając zawiłe dzieje psychologii będą w stanie w większym stopniu zrozumieć jej współczesne oblicze.

Sięgając po omawianą książkę uwagę przykuwa okładka ozdobiona obrazem Williama Waterhouse'a, przedstawiającym Psyche zaglądającą do złotego pudełka w oczekiwaniu znalezienia w nim niebywałych rzeczy. Obraz ten, zdaniem Cezarego W. Domańskiego, jest zgrabną metaforą znanych i nieznanych dziejów psychologii ukrytych w skarbcu historii psychologii, do którego „[...] sięga się z pewnym wahaniem, ale i nadzieją, że to, co się tam odnajdzie, będzie zgodne z oczekiwaniami tego, kto zdołał tam ‘zapaść’ swe spojrzenie” (s. 265). Autor tych słów wyraża nadzieję, że lektura omawianej książki może spełnić te oczekiwania. Jednak odsłonięcie rąbka tajemnicy, odkrycie nieznanych i zaskakujących kart historii dzięki recenzowanej publikacji potęguje ciekawość i w efekcie pozostawia czytelnika w ogromnym niedosycie...

Życzę redaktorom publikacji, aby omawiana książka okazała się jedynie wprowadzeniem, pierwszą stacją w podróży po drogach i bezdrożach historii psychologii. W podróży, w której będzie można zatrzymać się na kolejnych stacjach, czytając kolejne tomy dzieła ukazującego sumienie historii psychologii.

Przypisy

¹ H.E. L ü c k : *Historia psychologii. Orientacje, szkoły, kierunki rozwoju*. Tłum. D. Szarkowicz i W. Zeidler, Warszawa 2008 s.13.

Anna M. Ziółkowska
Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej
Wydział Zamiejscowy w Poznaniu

A. T o c z e k: *Lwowskie środowisko historyczne i jego wkład w kulturę książki i prasy (1860–1918)*. Kraków 2013 Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, ss. 464, nlb. 2.

Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego opublikowało interesującą monografię dra Alfreda Toczka na temat lwowskiego środowiska historycznego w latach 1860–1918. Jest to pierwsze odnoszące się do tego okresu opracowanie przedstawiające wielo-aspektowo i wielo-pokoleniowo całą zbiorowość historyków lwowskich. Autor ukazał środowisko nie tylko w profilu socjologicznym, lecz scharakteryzował grupę jakościowo w kontekście historii nauki, kultury książki i prasy. Wyjaśnił potencjał naukowy środowiska historycznego, a także jego kreatorską rolę np. w powstawaniu nowych dyscyplin i subdyscyplin naukowych oraz w rozkrzewianiu kultury książki i prasy w ogóle.

Monografię zaliczyć można do opracowań z zakresu historii nauki, zwłaszcza historii historiografii, sięgającą jednocześnie w sferę dziejów kultury książki i prasy. Toczek ujął podjęty przedmiot badań pluralistycznie oraz dał świadectwo swojej jakże cennej w tym temacie dwufakultatywności. Pracę nauczyciela akademickiego w Katedrze, a później w Instytucie Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie rozpoczął bowiem w 1986 r. po ukończeniu studiów na dwu kierunkach: bibliotekoznawstwo i informacja naukowa (magist. 1983) oraz historia (magist. 1986).

W pracy zastosował hermeneutyczną oraz kwantytatywną metodę badań, czego efektem stały się wyjaśnienia analityczno-opisowe z położeniem dużego nacisku na stronę jakościową oraz prezentacje ilościowo-statystyczne jako niezbędny element tematu (19 pracochłonnych tabel i zestawów w oparciu o skompletowane kartoteki). Atut pracy stanowi szersze niż w publikacjach dotychczasowych na temat analogicznych środowisk historycznych w innych ośrodkach i okresach (Warszawa, Kraków, Śląsk), rozwinięcie wątków jakościowych.

Monografia oparta została na imponująco szerokiej bazie materiałowej, metodycznie dobranej: na zespołach i zbiorach akt rękopiśmiennych znajdujących się w archiwach Lwowa, Krakowa, Wrocławia, Warszawy (wykaz w bibliografii na s. 412–422); na wielu kategoriach źródeł drukowanych (wykaz s. 422) oraz na ogromnej literaturze przedmiotowej dotyczącej kwestii szczegółowych lub zbieżnych z tematem (wykaz s. 422–438). Niektóre zbiory akt archiwalnych nazwał Autor w bibliografii zespołami. Opisy bibliograficzne i przypisy sporządził z wzorową precyzyjnością. Toczek zapanował w sposób zdyscyplinowany nad łaodem i porządkiem rozległej oraz różnorodnej bazy źródłowej, a także nad adekwatną do tematu, logistycznie rozbudowaną strukturą zagadnieniowo-tematyczną.

Spolaryzowane cechy badanego w tejże monografii środowiska historycznego i jego działalności nosiły piętno Lwowa, miasta wieloetnicznego o nie-

pospolitej tożsamości intelektualno-kulturowej, na kształtowanie której omawiana grupa inteligencji miała szczególnie duży wpływ, jednocześnie będąc przez tę tożsamość kreowaną. Lwów w badanym okresie pozostawał stolicą autonomicznej Galicji, potężnym centrum życia naukowego i społeczno-politycznego, siedzibą jednego z najstarszych uniwersytetów polskich, cieszył się opinią miasta nowoczesnego o środowisku narodowo-demokratycznym.

Monografia ukazuje historyków tego ośrodka w perspektywie ponad półwiecza, czyli co najmniej dwupokoleniowo. Dzięki temu autor ukazał także przykłady interesujących, międzypokoleniowych relacji wewnątrz grupy, a mianowicie powiązań między luminarzami lwowskiego środowiska naukowego, mistrzami i ich uczniami – kontynuatorami dzieła na tak samo wysokim poziomie.

Toczek uwzględnił nie tylko historyków *sensu stricto* (profesjonalistów z wykształcenia), tak naukowców, jak i nauczycieli oraz popularyzatorów, lecz również wziął pod uwagę przedstawicieli innych nauk, jeśli zajmowali się historią uprawianą przez siebie dyscypliny, lub sprawami z nią skorelowanymi, w tym także hobbistów. Grupę nie-profesjonalistów nazwał historykami *sensu largo*. Jako kryterium zaliczenia kogoś do badanego środowiska historycznego przyjął fakt publikowania przez niego prac z zakresu historii. Można więc powiedzieć, że objął badaniami elitę intelektualną historyków lwowskich, angażujących się twórczo w pracę naukową, a także popularyzatorską. Globalnie zaliczył do lwowskiego środowiska historycznego doby autonomicznej 329 osób. Wziął pod uwagę także ich działalność dydaktyczną i organizatorską, mieszczącą się w historii *par excellence*, jak również w naukach pomocniczych, dyscyplinach pokrewnych oraz w dziedzinie rozwijania kultury książki i prasy.

Prezentacje struktury socjologiczno-statystycznej grupy (liczebność, skład narodowościowy, pochodzenie geograficzne, społeczne, miejsce studiów, kierunek wykształcenia) zamieszczone zostały we wstępie (s. 30–68) jako ważny i konieczny element tematyczny, podporządkowany jednak priorytetowemu celowi pracy – analizie jakościowej cech środowiska. Autor uwzględnił także historyków rusko-ukraińskich, niemieckich, żydowskich proporcjonalnie do ich wkładu w tworzenie kolorytu lwowskiego środowiska historycznego. Stanowi to pewne *novum* w historiografii, gdyż do tej pory historia nauki w pryzmacie wieloetniczności nie była rozpatrywana.

Monografia składa się z dwu części. W pierwszej uwzględnione zostały sfery aktywności zawodowej: dydaktyka akademicka (w stołecznym Uniwersytecie oraz innych uczelniach wyższych), dydaktyka szkolna (gimnazja), a także sfery aktywności zawodowej i pozazawodowej (w bibliotekach naukowych, archiwach, muzeach) oraz zaangażowanie organizacyjne (w sferze prasy, w ruchu stowarzyszeniowym). Historycy inicjowali i organizowali edycję nowych czasopism oraz powoływali instytucje kulturalno-naukowe, posługując się własny-

mi doświadczeniami heurystycznymi (źródłoznawczymi, bibliotekoznawczymi, muzealniczymi i innymi). Traktowali je jako pole działania o szerokim zasięgu dla swego środowiska oraz element własnego „warsztatu” naukowego. Autor wykazał, że historycy będący organizatorami archiwów i bibliotek, stawali się często ich dyrektorami i potencjalnymi czytelnikami, co było rodzajem „sprzężenia zwrotnego”. Ważną sferą działalności historyków lwowskich stało się także zakładanie stowarzyszeń oraz czasopism naukowych i innych. Spełniały one rolę mediów w wymianie myśli, a także były rodzajem trybuny naukowej. Działalność ta dała efekty liczące się w rozwoju kultury książki i prasy. Nie ujęto w niniejszej monografii sfery aktywności politycznej, czy społecznej, chociaż o historykach lwowskich wiele można byłoby na ten temat powiedzieć. Jednakże to nie dotyczyło sfery naukowej, ani kultury książki i prasy. Dorobek i kompetencje naukowe autora świadczą, że gdyby podjął taki nowy temat, odmienny, choć zbieżny z wydaną monografią, to powstałoby nowe znakomite opracowanie.

Część druga monografii poświęcona została działalności ściśle naukowo-badawczej historyków lwowskich, która miała bardzo szeroki zasięg chronologiczny i merytoryczny. Autor przedstawił ich osiągnięcia z zakresu podstawowych kultywowanych dziedzin: historii powszechnej, narodowej, z dziedzin szczegółowych, różnorodnych wyspecjalizowanych i pokrewnych z historią, z nauk pomocniczych historii i z humanistyki w ogóle. Dr Toczek objął całość dorobku naukowego historyków lwowskich, chociaż tematyka badawcza każdego z nich dotykała poza zainteresowaniami głównymi także innych dziedzin humanistyki (krzyżujących się wzajemnie). Wymagało to przeprowadzenia wielorakich klasyfikacji, skomplikowanych kategoryzacji zagadnieniowych. Autor podjął próbę szacowania ilościowego i jakościowego dorobku historyków, wykazał trwałe, nie dezaktualizujące się wartości wydawanych wówczas dzieł, podał przykłady prac tłumaczonych na języki obce, cenionych w europejskich ośrodkach.

Praca dotyczy ludzi, co budzi potrzebę spojrzenia na nich. Dobrze więc, że monografia została wzbogacona ilustracjami, chociaż bardzo skąpo, mimo, że Autor posiada bogatą fototekę stosownych materiałów, ale niestety fotokopie podnoszą koszt edycji. Szkoda, że brakuje opisu fotografii zamieszczonych na oprawie książki. Zostało to być może spowodowane ich wyrazistością identyfikacyjną. Na awersie znajduje się budynek Uniwersytetu Lwowskiego oraz pobliski kościół akademicki Św. Mikołaja (fot. z 1912 r.), a także portrety profesorów Uniwersytetu Lwowskiego: od lewej Ksawerego Liskego (1838–1891), Oswalda Balzera (1858–1933) i Mychajły Hruszewskiego (1866–1934). Na rewersie widnieje budynek Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie (fot. drzeworytu z drugiej połowy lat 50-ych XIX w.) i wizerunki historyków lwowskich związanych z Ossolineum, książką i prasą: od lewej Augusta Bie-

lowskiego (1806–1876), Wilhelma Bruchnalskiego (1859–1938) i Aleksandra Semkowicza (1850–1923). Fotokopie na s. 203 również nie są opisane, zobaczyć na nich można: od lewej Czytelnię Biblioteki Uniwersyteckiej (fot. z 1912 r.) oraz wnętrze Ossolineum. Inne nie wymagały opisów, ponieważ przedstawiają kolumny tytułowe czasopism założonych przez historyków oraz karty tytułowe ich książek.

Dzieło Toczka jest pierwszym syntetycznym, a zarazem analitycznym opracowaniem całokształtu jednego środowiska historycznego i jego dorobku naukowego, w okresie czasu określonym dużą cezurą zewnętrzną. Rangę dokonania podnosi fakt, że chodzi o wieloetniczne środowisko historyków stołecznego miasta Lwowa w dobie autonomii galicyjskiej. Książkę promują historycy nauki, kulturoznawcy, bibliolodzy i prasoznawcy jako wydarzenie roku.

Henryka Kramarz
Uniwersytet Pedagogiczny
im. Komisji Edukacji Narodowej
w Krakowie

SPRAWOZDANIE Z DZIAŁALNOŚCI
INSTYTUTU HISTORII NAUKI
IM. L. i A. BIRKENMAJERÓW PAN W ROKU 2012

Instytut Historii Nauki im. Ludwika i Aleksandra Birkenmajerów PAN w Warszawie jest wiodącą placówką naukową w kraju, prowadzącą badania naukowe w dziedzinie szeroko rozumianej historii nauk humanistycznych, społecznych, ścisłych, przyrodniczych, medycznych i techniki, jak również antropologii kultury. Badania te rozwija we współpracy z instytucjami naukowymi w kraju i za granicą. Jest koordynatorem ogólnopolskich programów badawczych, organizatorem konferencji naukowych o charakterze międzynarodowym i ogólnopolskim, wydawcą monografii, serii wydawniczych i czasopism, których zadaniem jest upowszechnianie wyników badań szczegółowych, krytycznych edycji źródeł i syntez naukowych. Instytut posiada pełne uprawnienia do nadawania stopni i tytułów naukowych w zakresie historii nauki, techniki i medycyny, a także historii kultury, dziejów oświaty, szkolnictwa i wychowania. Przy Instytucie funkcjonuje Studium Doktoranckie Historii Nauki i Kultury z siedzibą we Wrocławiu, działają również nieodpłatne indywidualne studia doktoranckie.

W roku 2012 Instytut należał do kategorii I w systemie klasyfikacji Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Dotacja ministerialna na działalność statutową wynosiła 2 097 223 zł (w roku 2011: 1 906 655 zł).

STRUKTURA INSTYTUTU

W roku 2012 Instytut zatrudniał 43 pracowników. Dziesięcioro profesorów zwyczajnych (jeden na urlopie bezpłatnym), 12 profesorów nadzwyczajnych, 8 adiunktów i 3 asystentów daje łączną liczbę 33 pracowników naukowych. Całkowita liczba pracowników administracji, biblioteki i badawczo-technicznych wynosiła 10. Kierownictwo Instytutu tworzyli: dyrektor prof. dr hab. Leszek Zasztowt, zastępca dyrektora prof. nadzw. dr hab. Jarosław Włodarczyk oraz prof. dr hab. Halina Lichoćka, kierownik Zakładu Historii Nauk Ścisłych, Przyrodniczych i Techniki, prof. dr hab. Jan Piskurewicz, kierownik Zakładu Historii Nauk Społecznych, Oświaty i Organizacji Nauki, i Juliusz Milewski, główny księgowy. Przewodniczącym Rady Naukowej Instytutu był prof. dr hab. Andrzej Kajetan Wróblewski.

W ramach Zakładu Historii Nauk Społecznych, Oświaty i Organizacji Nauki działały cztery sekcje: Historii Nauk Społecznych (kierownik: dr Paweł Komorowski), Dziejów Oświaty (kierownik: prof. nadzw. dr hab. Joanna Schiller-Walicka), Organizacji Nauki (kierownik: prof. dr hab. Jan Piskurewicz) i Antropologii Nauki (kierownik: prof. nadzw. dr hab. Bożena Płonka-Syroka). W ramach Zakładu Nauk Ścisłych, Przyrodniczych i Techniki działały trzy sekcje: Historii Nauk Ścisłych i Techniki (kierownik: prof. dr hab. Bolesław Orłowski), Historii Chemii i Farmacji (kierownik: prof. dr hab. Halina Lichocka) i Historii Nauk Medycznych (kierownik: prof. dr hab. Andrzej Śródka). Szczegółowe raporty z działalności obu Zakładów zawierają Aneksy 1 i 2.

W 2012 roku Prezydent RP nadał tytuł naukowy profesora prof. nadzw. dr hab. Robertowi Zaborowskiemu. Centralna Komisja ds. Stopni i Tytułów pozytywnie rozpatrzyła wniosek Rady Naukowej Instytutu w sprawie nadania tytułu profesora prof. nadzw. dr hab. Michałowi Kokowskiemu. Rada Naukowa Instytutu zainicjowała postępowania o nadanie tytułów doktora habilitowanego dr Annie Trojanowskiej i profesora dr hab. Jarosławowi Włodarczykowi.

W wyniku rozstrzygnięcia dwóch konkursów do pracy w Instytucie zostali przyjęci prof. nadzw. dr hab. Andrzej Biernacki, redaktor naczelny „Organonu”, oraz dr Jarosław Wawrzycki, prowadzący badania z historii fizyki i matematyki, tłumacz i komentator Izaaka Newtona.

Na płatne, niestacjonarne studia w Studium Doktoranckim Historii Nauki i Kultury we Wrocławiu, kierowanym przez prof. nadzw. dr hab. Bożenę Płonkę-Syrokę, uczęszczało 20 osób. Z Instytutem związane były również cztery osoby, prowadzące badania w ramach indywidualnych, nieodpłatnych studiów doktoranckich.

AKTYWNOŚĆ NAUKOWA

Badania i publikacje

W 2012 roku w Instytucie realizowano 5 projektów finansowanych ze środków Narodowego Centrum Nauki lub środków Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki:

- *Słownik polskich odkrywców, wynalazców i pionierów nauk matematyczno-przyrodniczych i techniki* pod kierunkiem prof. dr hab. Bolesława Orłowskiego.
- *Emocje i uczucia w psychologii Platona* pod kierunkiem prof. dr hab. Roberta Zaborowskiego.
- *Akademie nauk i wyższe uczelnie Polski i Rosji: polsko-rosyjskie relacje w sferze nauki w XVIII–XX w.* pod kierunkiem prof. dr hab. Leszka Zasztowa.

- *Historia nauki polskiej 1944/52–1989, t. X ogólny* pod kierunkiem prof. dr hab. Leszka Zasztowta.
- *Korespondencja Jana Heweliusza a nauka europejska XVII stulecia* pod kierunkiem dr hab. Jarosława Włodarczycza.

Rozpoczęto również realizację nowo uzyskanego grantu *Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela – koncepcje, doświadczenia i inspiracje*, kierowanego przez prof. dr hab. Kalinę Bartnicką.

Ponadto w ramach działalności statutowej pracownicy Instytutu realizowali 37 zadań badawczych o szerokim spektrum tematycznym. Na podkreślenie zasługuje znaczący udział kadry Instytutu w opracowywaniu różnych aspektów dziejów Uniwersytetu Warszawskiego, co wiąże się z planami opublikowania wielotomowej historii tej uczelni z okazji dwusetlecia jej założenia.

Efektom działalności pracowników naukowych Instytutu w 2012 roku jest opublikowanie 156 prac naukowych, w tym:

- 45 monografii lub rozdziałów w wydawnictwach monograficznych;
- 32 publikacji w czasopismach recenzowanych, wyróżnionych przez European Reference Index for the Humanities;
- 17 publikacji w innych czasopismach recenzowanych, wymienionych w aktualnym wykazie czasopism punktowanych Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego (lista B);
- 62 pozostałe publikacje naukowe.

Pod redakcją pracowników Instytutu ukazało się również 12 wydawnictw monograficznych.

Kompletną listę publikacji zawiera Aneks 3.

Życie naukowe

W roku 2012 Rada Naukowa Instytutu nadała trzem osobom spoza jednostki tytuł doktora habilitowanego (Stanisław Domoradzki, Dmitri Karnauchow, Mirosław Supruniuk), dwóm zaś tytuł doktora (Andrzej Glass, promotor: prof. dr hab. Bolesław Orłowski; Alicja Rafalska-Łasocka, promotor: dr hab. Michał Kokowski).

W Instytucie odbywały się regularnie dwa seminaria doktorskie, w których uczestniczyli zarówno młodszy pracownicy naukowcy, jak i absolwenci uczelni wyższych z całej Polski:

- Comiesięczne seminarium z historii oświaty i wychowania, prowadzone przez prof. dr hab. Kalinę Bartnicką wspólnie z prof. dr hab. Leszkiem Zasztowtem, gromadzące około 25 osób.
- Seminarium z historii nauk medycznych na temat „Polska prasa medyczna jako źródło historyczne w badaniach nad problematyką zdrowia i choroby

XIX i XX wieku”, prowadzone przez prof. dr hab. Bożenę Urbanek; brało w nim udział około 20 osób z całego kraju.

W Instytucie było prowadzone comiesięczne seminarium poświęcone historii nauki XIX/XX wieku, kierowane przez prof. nadzw. dr hab. Andrzeja Bierackiego; referaty wygłaszali zaproszeni goście z ośrodków naukowych z całej Polski. Pracownicy Instytutu uczestniczyli też w seminarium pt. „Międzykulturowy wymiar komunikacji idei w dziejach nauki” organizowanym, wspólnie z Zakładem Ochrony Dziedzictwa Kulturowego i Komunikacji Międzykulturowej UAM, przez dr hab. Jaromira Jeszke. Spotkania odbywały się w Ciężeniu koło Poznania i Warszawie.

Przy Instytucie działały:

- Zespół Historii Kartografii pod przewodnictwem dr hab. Radosława Skryckiego.
- Zespół Historii Matematyki, kierowany przez dr hab. Wiesława Wójcika.
- Zespół Historii Farmacji, któremu przewodniczy dr Beata Wysakowska.
- Komisja Badań Syberyjskich Komitetu Historii Nauki i Techniki PAN, kierowana przez prof. dr hab. Zbigniewa Wójcika.

Instytut zorganizował lub był współorganizatorem następujących konferencji naukowych: „26 Ogólnopolska Konferencja Historyków Kartografii”; „Przeszłość – łączy, czy dzieli? Tożsamości narodowe a proces zbliżenia państw”; „Zawód ratownika na ziemiach polskich w XIX i XX wieku” (kolejna konferencja z cyklu: Zawody medyczne na ziemiach polskich w XIX i XX wieku); „Międzynarodowe polsko-rosyjskie warsztaty syberyjskie (SIBIRICA)”; „Źródło historyczne jako tekst kultury. Antropologia wiedzy”; „Jubileusz dwudziestolecia ukazywania się czasopisma »Analecta«”.

Pracownicy Instytutu wygłosili kilkadziesiąt wykładów i referatów na konferencjach oraz na zaproszenie różnych instytucji, zarówno w Polsce, jak i za granicą (kompletną listę podaje Aneks 4). Uczestniczyli też w życiu naukowym polskim i zagranicznym, sprawując członkostwo licznych towarzystw (zob. Aneks 5).

Współpraca z zagranicą

W ramach umowy o współpracy naukowej z Instytutem Historii Litwy Republiki Litewskiej w Wilnie prowadzone były badania związków naukowych i kulturalnych Polski i Litwy, nauki w Uniwersytecie Wileńskim, dorobku wychowanków Uniwersytetu oraz jego znaczenia dla nauki i kultury Polski oraz Litwy. Na wyjazdach zagranicznych przebywali: prof. dr hab. Kalina Bartnicka, prof. dr hab. Bożena Urbanek, prof. nadzw. Jacek Soszyński i prof. dr hab. Leszek Zasztowt.

Ścisłe z Instytutem związana jest działalność Komisji Historyków Polski i Rosji przy Wydziale I Nauk Humanistycznych i Społecznych PAN oraz odpowiednim wydziale Rosyjskiej Akademii Nauk w Moskwie – z racji osoby przewodniczącego strony polskiej Komisji (prof. dr hab. Leszek Zasztowt) jest ona akredytowana przy Instytucie.

Grant poświęcony krytycznej edycji korespondencji Heweliusza jest realizowany we współpracy z partnerami z Francji (Obserwatorium Paryskie, Université de Versailles Saint-Quentin) i Niemiec (Universität Regensburg), pod auspicjami L'Académie internationale d'histoire des sciences.

W ramach centralnych porozumień PAN Instytut współpracował z Instytutem Historii Przyrodoznawstwa i Techniki Rosyjskiej Akademii Nauk w Moskwie, Instytutem Słowianoznawstwa Rosyjskiej Akademii Nauk, Królewską Holenderską Akademią Sztuk i Nauk oraz Królewską Akademią Irlandzką. Na zagranicznych kwerendach naukowych przebywali następujący pracownicy Instytutu: prof. nadzw. dr hab. Iwona Arabas (Muzeum Zoologiczne Uniwersytetu Moskiewskiego, Narodowe Muzeum Geologiczne im. Vernadsky'ego, Rosyjska Akademia Nauk w Moskwie), dr Jan Szumski (Rosyjskie Państwowe Archiwum Historii Najnowszej, Rosyjska Biblioteka Państwowa w Moskwie), dr Andrzej Wójcik (Instytut Historii Przyrodoznawstwa i Techniki, Państwowe Muzeum Geologiczne, Biblioteka Moskiewskiego Towarzystwa Badaczy Przyrody, Rosyjskie Towarzystwo Geologiczne w Moskwie) i prof. dr hab. Robert Zaborowski (Wydział Filozofii Uniwersytetu w Utrechcie).

Instytut gościł uczonych zagranicznych, prowadzących badania we współpracy z IHN PAN (dr Doubravka Olšakowa z Instytutu Historii Powszechnej Czeskiej Akademii Nauk w Pradze, dr Vytautas Jogėl i prof. dr Tamara Bairauskaitė z Instytutu Historii Litwy Republiki Litewskiej) lub wygłaszających wykłady na forum Instytutu (dr Alfred Neubauer z Niemiec; seminarium „Pathways of the Perlon-Knowledge”). Od jesieni 2012 roku w Instytucie gości profesor Brian Krostenko z University of Notre Dame (Indiana, USA), przebywający w IHN PAN jako profesor wizytujący.

DZIAŁALNOŚĆ WYDAWNICZA, DYDAKTYCZNA I INNA

W roku 2012 Instytut wydał 13 tytułów o łącznym nakładzie 4500 egz., w tym 3 tytuły wydawnictw zwartych i 10 tytułów wydawnictw ciągłych (5 tytułów czasopism).

Wydawnictwa zwarte:

- Stanisław A l e x a n d r o w i c z, *Kartografia Wielkiego Księstwa Litewskiego od XV do połowy XVIII wieku*, (współwydawcy: TNW i Zamek Królewski w Warszawie), ss. 344.
- Otto v o n K o t z e b u e, *Podróże naokoło świata*, ss. 315.
- Stanisław R a k u s a - S u s z c z e w s k i, *Wiatrem przewiany, słońcem spalony. 50 lat polarnych podróży*, ss. 289.

Wydawnictwa ciągle:

- Bożena U r b a n e k, *Zawód ratownika medycznego na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, z serii: „Zawody medyczne na ziemiach polskich XIX i XX wieku”, 2012, ss. 354.
- Anna T r o j a n o w s k a, *Farmakopealne leki pochodzenia zwierzęcego w polskiej literaturze naukowej w latach 1800-1869*, „Monografie z Dziejów Nauki” (red. S. Z a m e c k i), t. CLXI, 2012, ss. 285.
- Stefan Z a m e c k i, *Komentarze do naukoznawczych poglądów Wiliama Whewella (1794-1886). Studium historyczno-metodologiczne*. „Monografie z Dziejów Nauki”, t. CLXII, 2012, ss. 756.
- Jakub B a r n e r, *Chemia filozoficzna* (red. K.W. O r z e c h o w s k i, I. Z. S i e m i o n, tłum. K.W. O r z e c h o w s k i, K.I. O r z e c h o w s k i), „Fontes rerum ad historiam scientiae spectantium”, vol. XXI, series recentior III, 2012, ss. 584.
- Juliusz D o m a n s k i, *Między filozofią a filologią. Wspomnienia*, „Fontes rerum ad historiam scientiae spectantium”, vol. XX, series recentior II, 2012, ss. 404 + 36 nlb. il.

Czasopisma:

- „Organon” nr 44/2012.
- „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” nr 1, 2, 3–4/2012.
- „Analecta” nr 2/2011, 1–2/2012.
- „Medycyna Nowożytna” t. 18, z. 1–2/2012.
- „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, t. XLIX (2012).

Pracownicy Instytutu pełnili funkcje redaktorów naczelnych, członków komitetów redakcyjnych i redakcji licznych czasopism naukowych i wydawnictw periodycznych (zob. Aneks 6).

Instytut poparł inicjatywę i dał zgodę na udostępnienie oraz digitalizację swoich zasobów wydawniczych w serwisie internetowym „Otwórz Książkę”

ICMM UW; w ramach tej inicjatywy udostępniono on-line książkę prof. Bolesława Orłowskiego *Osiągnięcia inżynierskie wielkiej emigracji* (Warszawa, 1992). Instytut podpisał umowę licencyjną z EBSCO Publishing, Inc. w zakresie udostępniania w wersji elektronicznej zawartości dwóch czasopism: „Kwartalnika Historii Nauki i Techniki” oraz „Organonu”. Instytut poparł inicjatywę i dał zgodę na udostępnienie oraz digitalizację zasobów wydawniczych IHN PAN w serwisie internetowym: „e-publicacje nauki polskiej”, projekcie realizowanym przez Wyższą Szkołę Ekonomiczną w Białymstoku.

Dwudziestu jeden pracowników Instytutu prowadziło działalność dydaktyczną w kilkunastu uczelniach wyższych, takich jak Warszawski Uniwersytet Medyczny, Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Politechnika Warszawska, Uniwersytet Jagielloński, UMCS w Lublinie, Śląska Wyższa Szkoła Zawodowa w Katowicach, Małopolska Wyższa Szkoła Zawodowa w Krakowie, Wyższa Szkoła Administracji w Bielsku-Białej, Almamer Szkoła Wyższa w Warszawie, Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie, Wyższa Szkoła Dziennikarstwa im. Melchiora Wańkowicza w Warszawie, Wyższa Szkoła Zarządzania i Prawa im. Heleny Chodkowskiej w Warszawie, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Uniwersytet Medyczny im. Piastów Śląskich we Wrocławiu, Uniwersytet w Istambule, Akademia Humanistyczna im. A. Gieysztora w Pułtusku. Pracownicy Instytutu sprawowali opiekę nad studentami piszącymi prace licencjackie, magisterskie oraz rozprawy doktorskie. Liczba prac magisterskich wykonanych pod kierunkiem pracowników naukowych Instytutu wyniosła 76.

Za swoją działalność naukową i dydaktyczną pięcioro pracowników Instytutu zostało wyróżnionych różnego rodzaju nagrodami:

- Prof. dr hab. Bożena Urbanek: Nagroda Rektora Śląskiego Uniwersytetu Medycznego za działalność naukową i organizacyjną;
- Prof. dr hab. Bolesław Orłowski: nominacja do nagrody im. Aleksandra Gieysztora;
- Prof. nadzw. dr hab. Bożena Płonka-Syroka: nagroda indywidualna I stopnia Rektora Uniwersytetu Medycznego im. Piastów Śląskich we Wrocławiu za wybitne osiągnięcia naukowe;
- Prof. nadzw. dr hab. Edward Malak: nagrody Rektora Politechniki Warszawskiej za dydaktykę („Złota Kreda” 2012; po raz 3. z rzędu) i za działalność organizacyjną (jako rzecznika dyscyplinarnego PW);
- Dr Jarosław Kurkowski (wspólnie z dr Mirellą Kurkowską): nagroda dla najlepszych wykładowców przyznana przez Dyrektora Uniwersytetu Otwartego UW w roku akademickim 2011/2012 .

*Jarosław Włodarczyk
Beata Wysokińska*

ANEKS 1

DZIAŁALNOŚĆ NAUKOWO-BADAWCZA
ZAKŁADU HISTORII NAUK ŚCISŁYCH,
PRZYRODNICZYCH I TECHNIKI W 2012 ROKU

Rok 2012 pod względem naukowym był dla Zakładu Historii Nauk Ścisłych, Przyrodniczych i Techniki bardzo owocny. W porównaniu z poprzednimi latami wzbogaciła się problematyka badawcza, obejmująca coraz częściej nowe, interdyscyplinarne obszary poznania, wykraczające poza zakresy tradycyjnie rozumianych specjalności naukowych. Znacznie rozszerzyła się również współpraca Zakładu z krajowymi i zagranicznymi instytucjami, zajmującymi się historią nauki. Przyniosło to w efekcie oryginalny i interesujący dorobek, między innymi w postaci licznych publikacji, wykładów i referatów prezentowanych w kraju i poza granicami.

Z pogranicza historii i filozofii nauki

W tym obszarze badań już od lat pracuje prof. dr hab. Stefan Z a m e c k i, zajmując się interpretacją twórczości Williama Whewella. W 2012 roku poświęcił temu zagadnieniu dwa artykuły oraz monografię *Komentarze do naukoznawczych poglądów Williama Whewella (1794–1866). Studium historyczno-metodologiczne*.

Badania na temat uczuciowości u Platona kontynuował (w ramach grantu MNiSW 2010-2012: nr 0114/B/H03/2010/38) prof. dr hab. Robert Z a b o r o s k i. Zakończył analizę dialogów Platona. Ustalił, że ujęcie Platona jest hierarchiczne, w czym antycypuje współczesne ujęcia, np. Maxa Schelera i Jamesa Hillmana.

**Kulturowe i społeczne aspekty nauki i techniki
w perspektywie historycznej**

Interdyscyplinarne, czy też wielokierunkowe zagadnienia historii nauki, których punkt ciężkości przesunął się wyraźnie ku tak zwanej „zewnątrznej historii nauki”, obejmujące różnorakie relacje świata nauki z praktyką życia społecznego, politycznego, gospodarczego itp. były w 2012 roku reprezentowane na tyle bogato, że zasługują na oddzielne omówienie. Część prac z tego zakresu stanowiła kontynuację badań podjętych wcześniej, reszta to tematy dopiero zainicjowane.

Do prac, które doczekały się zakończenia należy zadanie badawcze *Homeopatia kryzysów. Między przelomami w nauce a przemianami społecznymi* (projekt nr N N 108 130138 Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego; jego realizacją kierował prof. nadzw. dr hab. Jaromir Jeszke). Przeprowadzone badania pozwoliły zasadnie interpretować zjawisko homeopatii w kategoriach mitu społecznego i historiograficznego, ukazując szereg mechanizmów zachodzących w nauce wokół doktryn o nieparadygmatycznym charakterze, które z powodzeniem wyjaśniano za pomocą tego narzędzia. Wyrazistość homeopatii i jej społeczna rola uczyniły ją unikalnym laboratorium dla analizy takiego zjawiska. Studia podjęte wokół zagadnienia prowadzonego wokół homeopatii dyskursu, w warunkach dynamicznie zmieniających się elementów europejskiej kultury medycznej XIX i XX stulecia, daleko odeszły od sporów toczonych wokół racjonalności homeopatii, ukazując kulturową perspektywę interpretacji tego zjawiska.

Dobiegły również końca prace zespołowe, kierowanie przez prof. dr hab. Andrzeja Śródkę na temat genealogii polskich rodów naukowych. Przewidywana jest publikacja monograficzna. Punktem wyjścia każdego rodowodu jest jeden wybitny lekarz o znaczącym dorobku naukowym. Opracowanie obejmuje terytorialnie wszystkie dzielnice Polski.

W dwóch zrealizowanych w 2012 roku zespołowych pracach badawczych brał udział prof. nadzw. dr hab. Wiesław Wójcik. Pierwsze z tych zadań nosi tytuł *Analiza przemian nauki, metod naukowych i obrazu świata*. Efektem będzie zbiorowa publikacja (ukaze się na początku 2013). Drugie z ukończonych zadań dotyczyło tematu *Elementy historii matematyki*, w ramach którego Wiesław Wójcik opracował zagadnienie *Emigracja matematyków polskich w czasie drugiej wojny światowej*.

Do prac zakończonych zalicza się także, zrealizowany przez prof. nadzw. dr hab. Jarosława Włodarczyka, temat *Księżyc w nauce i kulturze Zachodu*. W rezultacie powstała monografia, będąca współczesną syntezą ciągłego rozwoju teorii ruchów Księżyca od starożytności do XX stulecia, jak również poglądów na jego naturę; ukazane też zostały różnorodne związki między badaniami selenograficznymi i selenologicznymi w różnych epokach a szeroko rozumianą kulturą.

Niezależnie od tego Jarosław Włodarczyk podjął nowy temat badawczy, a mianowicie *Korespondencja Jana Heweliusza a nauka europejska XVII stulecia*. Jest to projekt finansowany w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki. Rok 2012 był pierwszym rokiem jego realizacji, w trakcie którego zostały opracowane założenia edytorskie dla międzynarodowego zespołu. Do druku został również przekazany artykuł: M. Jasiński, J. Włodarczyk, *Jan III Sobieski i uranografia polityczna XVII stulecia*, analizujący kontekst utworzenia gwiazdozbioru Scutum Sobiescianum w odniesieniu do wzajemnych relacji uczonych europejskich.

Nowe badania dotyczące problemu *Ideologiczne i naukowe podstawy przekształceń przyrody w Polsce w okresie stalinizmu (1948–1956)* rozpoczęła dr Beata Wysokińska. Wykonała wstępną analizę dotychczasowej literatury przedmiotu i sporządziła roboczy konspekt opracowania kwestii uwarunkowań przekształceń przyrody w Polsce w omawianym okresie, ze szczególnym uwzględnieniem wpływu nauki oraz ideologii socjalistycznej, a zwłaszcza wpływu, jaki odegrał w Polsce tzw. wielki plan Stalina przekształceń przyrody.

Nowe tematy z pogranicza historii nauki, kultury i polityki podjęli także: prof. dr hab. Michał Kokowski, prof. nadzw. dr hab. Iwona Arabas, dr Magdalena Paciorek. Michał Kokowski rozpoczął badania pod tytułem *Bohaterowie Krajny i Warmii, ks. dr Bolesław Domański i Polacy spod Znaku Rodła*. Przeprowadził kwerendy źródłowe i analizę literatury na temat postaci i dokonań ks. dr Bolesława Domańskiego, Związku Polaków w Niemczech (1922–1940) oraz historii Krajny i Warmii. Ustalił, iż Polska Akademia Literatury przyznała ks. dr Bolesławowi Domańskiemu pośmiertnie 25 kwietnia 1939 roku Złoty Wawrzyn Akademicki „za szerzenie zamięłowania do literatury polskiej i krzewienie czytelnictwa wśród Polactwa w Niemczech”. Wydarzenie to urasta do rangi wymownego symbolu: był to jedyny Wawrzyn Akademicki przyznany w 1939 roku i jednocześnie ostatni, jaki w ogóle nadała Polska Akademia Literatury.

Prof. nadzw. dr hab. Iwona Arabas zajęła się poszukiwaniem materiałów źródłowych w Instytucie Pamięci Narodowej, dotyczących zagadnienia *Strajki studentów Akademii Medycznej w 1981 roku i działalność NZS*. Magdalena Paciorek natomiast podjęła badania na temat *Rekrutacja studentów na wydziały lekarskie w drugiej połowie lat 40. i 50. elementem polityki władz państwowych wobec inteligencji*.

Osobne miejsce w tej wyodrębnionej grupie tematycznej zajmuje realizacja projektu *Słownik polskich odkrywców, wynalazców oraz pionierów nauk ścisłych i techniki*. Prace pod kierunkiem prof. dr hab. Bolesława Orłowskiego, w które włączyło się wiele osób z Zakładu, zostały – praktycznie rzecz biorąc – zakończone zgodnie z zamierzeniami w 2012 roku. To wspólne działanie w ciągu trzech minionych lat przyczyniło się wydatnie do wzmocnienia integracji wszystkich Sekcji, funkcjonujących w Zakładzie. W samym tylko 2012 roku poszczególni pracownicy napisali od kilku do kilkudziesięciu biogramów przeznaczonych do *Słownika*, który łącznie zawiera ponad 1000 haseł osobowych.

Historia nauk ścisłych

Historia astronomii, fizyki i matematyki

Podobnie jak w latach ubiegłych prof. nadzw. dr hab. Krzysztof Maślanka kontynuował prace w ramach głównego nurtu własnych zainteresowań, tj. analitycznej teorii liczb i jej historii, ze szczególnym uwzględnieniem ważnej funkcji dzeta Riemanna. W roku 2012 podał nową reprezentację tzw. stałych Stieltjesa (odkrytych jeszcze w 1885), czyli współczynników rozwinięcia funkcji dzeta na szereg potęgowy. Prace te były prowadzone z intensywnym wykorzystaniem programu *Mathematica* w duchu coraz bardziej ostatnio popularnej komputerowej „matematyki eksperymentalnej”. Kolejne wyniki tych prac były referowane na roboczych seminariach w Instytucie Matematyki UJ. W ramach tego tematu współpracował z matematykiem z Wenezueli, Luisem Bàez-Duarte (Instituto Venezolano de Investigaciones Científicas, Caracas), oraz z fizykiem teoretykiem, Markiem Wolfem (obecnie UKSW, Warszawa).

Zupełnie nowe zagadnienia badawcze wprowadził natomiast w 2012 roku dr Jarosław Wawrzycki, zajmujący się polskim przekładem, interpretacją i komentarzami dzieła Izaaka Newtona *Principia*. Wykonał analizę formalną uogólnienia teorii stosunków Eudoksosa, którą podał Newton w *Principiach*; zbadał jej związki ze współczesną teorią algebr von Neumanna i Jordana-Banacha. Podał nowy dowód i sformułowanie twierdzenia spektralnego Bellissarda-Iochuma dla derywacji na samo-dualnych stożkach w przestrzeni Hilberta przy użyciu newtonowskiej teorii stosunków. Wyniki zostały spisane w formie pracy „Multiplication in Newton's Principia and Jordan-Banach algebras”. Praca ta została wysłana do publikacji.

Jarosław Wawrzycki przeprowadził również analizę teorii zaburzeń w *Principiach*: cz. I obejmuje analizę geometrycznego sposobu obliczania krzywizny w zastosowaniu do metody opartej na modelu Horrocksa-Halleya; cz. II – próba odtworzenia metody uśredniania, którą Newton stosował, a której szczegółów nie opublikował. Wyniki pracy nad częścią I zostały zamieszczone w przekazanym do druku artykule: „Metoda *anguli contactus* Newtona”. Poza tym dr Wawrzycki we współpracy z Magdaleną Paleń (romanistką) przetłumaczył na język polski fragmenty komentarza markizy Émilie du Châtelet do jej francuskiego przekładu *Principiów*, dotyczące analizy ruchu Księżyca (teorii zaburzeń).

Różnokierunkowe prace związane z historią nauk matematycznych koordynował prof. nadzw. dr hab. Wiesław Wójcik jako kierownik Zespołu Historii Matematyki. W roku 2012 kontynuowano w Zespole tematy obejmujące w dużej mierze historię matematyki polskiej. Badania miały charakter interdyscyplinarny i łączyły ludzi z różnych ośrodków naukowych. Zespół współpracował z Zakładem Historii Matematyki, działającym w Instytucie Matematyki UJ

(wspólne seminaria i prace badawcze). Odbyło się wiele wspólnych spotkań, w tym dziesięć, zorganizowanych bezpośrednio przez Zespół Historii Matematyki, jako Seminaria Centrum Kopernika z Historii Matematyki.

Prof. nadzw. dr hab. Jarosław Włodarczyk rekonstruował dzieje astronomii na Uniwersytecie Warszawskim; efektem tych badań będzie artykuł, przeznaczony do wielotomowego okolicznościowego opracowania historii UW.

Historia chemii

Biografie naukowe i dokonania wybitnych chemików w dalszym ciągu stanowiły dominujący kierunek prowadzonych badań. Dorobek naukowy Ignacego Fonberga – ucznia Jędrzeja Śniadeckiego, a później profesora chemii w Wilnie i Kijowie – był przedmiotem zainteresowań prof. dr hab. Stefana Zameckiego, kontynuującego poszukiwanie materiałów do studium *Europejskie inspiracje w pracach Ignacego Fonberga (1801–1891)*.

Biografistyka była również głównym elementem pracy dr Marcina Doleckiego, związanej z realizacją tematu *Idee a eksperyment: dzieje badań nad naturą świata fizycznego w pierwszej połowie XX w.* Nie bez wpływu na ten stan rzeczy był udział dr Doleckiego w realizacji grantu prof. Bolesława Orłowskiego *Słownik polskich odkrywców, wynalazców, pionierów nauk przyrodniczych i techniki*.

Sylwetkami wybitnych chemików zajmowała się również prof. dr hab. Halina Lichocka w ramach kontynuacji tematu *Warszawscy profesorowie chemii*. Opracowała i przygotowała do druku artykuł poświęcony biografii naukowej Mieczysława Centnerszvera. Wykorzystała przy tym mało znane materiały archiwalne, przechowywane w Państwowym Archiwum Historycznym w Rydze (Łotwa) oraz w Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie. Materiały te nie były dotychczas cytowane w polskiej literaturze naukowej. Opracowała także i przygotowała do druku 3 artykuły biograficzne, których bohaterami są profesorowie chemii Uniwersytetu Warszawskiego, a mianowicie – Kazimierz Jabłczyński, Stanisław Bądryński oraz Stanisław Przyłęcki.

Poza tym prof. Lichocka zajmowała się historią nauczania chemii w Królewskim Uniwersytecie Warszawskim począwszy od otwarcia Wydziału Akademicko-Lekarskiego, do zamknięcia Uniwersytetu po powstaniu listopadowym. *Novum* ujęcia tego zagadnienia polega na ukazaniu najważniejszych osiągnięć naukowych profesorów i absolwentów Uniwersytetu z tamtych lat. Ich rzetelne wykształcenie pozwoliło na kontynuację w Warszawie dydaktyki chemii na poziomie akademickim w okresie trzydziestolecia międzypowstaniowego.

Nauki przyrodnicze

Historia nauk o Ziemi

W tym obszarze badań, prowadzonych we współpracy z licznymi instytucjami w kraju i poza granicami, działa dr Andrzej J. Wójcik. Podobnie jak w latach ubiegłych kontynuował on współpracę z Instytutem Historii Przyrodoznawstwa i Techniki w Moskwie; przeprowadził obszerne kwerendy w moskiewskich bibliotekach; rozszerzeniu uległa współpraca z przedstawicielami Rosyjskiego Towarzystwa Geologicznego w Moskwie. Efektem było uzyskanie bardzo interesujących informacji dotyczących roli i znaczenia polskich przyrodników (w tym przede wszystkim geologów i górników) działających w Rosji w XIX w.

Andrzej J. Wójcik wziął również udział w pracach związanych z projektem *Sibirica – historia Polaków na Syberii w badaniach polskich i rosyjskich uczonych. Polsko-rosyjskie warsztaty naukowe*, który był realizowany w Polsce (Warszawa, Białystok, Pułtusk) oraz w Rosji (Nowosybirsk) przez Kasę im. Józefa Mianowskiego – Fundacja Popierania Nauki we współpracy z Państwową Naukowo-Techniczną Biblioteką Publiczną Syberyjskiego Oddziału Rosyjskiej Akademii Nauk w Nowosybirsku, Akademią Humanistyczną im. Aleksandra Gieysztor w Pułtusku, Instytutem Historycznym UW i Instytutem Historii, Edukacji Socjalnej i Humanistycznej Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego w Nowosybirsku w ramach *Pierwszego Otwartego Konkursu na Dofinansowanie Przedsięwzięć Podejmowanych na rzecz Dialogu i Porozumienia w Stosunkach Polsko-Rosyjskich*, organizowanego przez Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia.

Dr Wójcik nawiązał także współpracę z przedstawicielami Państwowej Naukowo-Technicznej Biblioteki Publicznej Syberyjskiego Oddziału Rosyjskiej Akademii Nauk w Nowosybirsku w zakresie badania rozwoju myśli technicznej w XVIII i XIX w. na obszarze Polski i Rosji (prowadzone są kwerendy i prace studyjne dokumentujące rozwój nauk górniczo-geologicznych) oraz Instytutu Historii Syberyjskiego Oddziału Rosyjskiej Akademii Nauk w Nowosybirsku w zakresie realizacji wspólnego projektu *Polacy na Syberii*.

Poza tym dr Wójcik kontynuował prace nad dziejami polskich geologów i górników oraz ich dokonaniem zawodowymi. Prowadzone przez niego badania obejmują, między innymi, opracowanie biogramów specjalistów działających w Polsce w XVIII i XIX w. Wiąże się to również z ustalaniem losów i osiągnięć polskich absolwentów europejskich szkół górniczych z tamtego okresu.

Historia nauk farmaceutycznych

Dr Anna Trojanowska kontynuowała rozpoczęte rok wcześniej badania na temat *Organopreparaty w naukach farmaceutycznych przełomu XIX i XX wieku*.

Poszukiwała materiałów źródłowych w Bibliotece Narodowej w Warszawie, między innymi analizując zawartość „Wiadomości Farmaceutycznych”.

Oprócz tego zajmowała się opracowaniem rękopisu notatek z wykładów Konstantego Porcyanki *Nauka materii medycznej* (1830) pod kątem ogólnej wiedzy o lekach, definicji leku, klasyfikacji środków leczniczych, uwag na temat prób oceny właściwości i działania leków. Notatki z tych wykładów przechowywane są w Bibliotece Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie. Dr Trojanowska zapoznała się z nimi, przebywając kilka lat temu na badaniach archiwalnych w Wilnie. Na podstawie zebranych wówczas informacji napisała teraz artykuł „Ogólne uwagi o lekach w *Nauce materii medycznej* (1830) Konstantego Porcyanki”.

Kolejny temat, który podjęła dr Trojanowska, to *Problem fałszowania żywności w publikacjach Alfonsa Bukowskiego (1858–1921)*. Zebrała i wykonała wstępną analizę materiałów – najważniejszych publikacji Bukowskiego, dotyczących badanej tematyki, m.in. *Podręcznika do badania pokarmów, artykułów spożywczych i różnorodnych pokarmów handlu* (Warszawa 1884) i publikacji zamieszczanych na łamach „Wiadomości Farmaceutycznych” (1884–1907).

Kontynuacją badań dotyczących roli gabinetów osobliwości jako protomuzeów nauki zajmowała się prof. nadzw. dr hab. Iwona Arabas. Podstawą tych badań są dokumenty archiwalne odnalezione przez nią wcześniej, podczas kwerendy w Archiwum Rosyjskiej Akademii Nauk w St. Petersburgu. W 2012 roku prof. Arabas skupiła się na interpretacji odnalezionych spisów kolekcji Anny Jabłonowskiej z Siemiatycz, tłumaczeniem listów przewozowych i spisu kolekcji sporządzonego przez hr. Sołtyka (pierwsza tego typu interpretacja).

Historia medycyny

Polskie lekarskie szkoły naukowe to temat, który kontynuował prof. dr hab. Andrzej Śródka wraz z zespołem Katedry Historii Medycyny UJ. Niezależnie od tego prowadził również badania dotyczące uczestnictwa lekarzy w powstaniu styczniovym.

Prace poświęcone problemowi starości w kontekście terapii i opieki kontynuowała prof. dr hab. Bożena Urbanek. Zakończyła natomiast cykl opracowań dotyczących dziejów zawodów medycznych na ziemiach polskich w XIX i XX stuleciu. Łącznie pod jej redakcją ukazało się siedem pozycji z tej serii.

Prof. Urbanek podjęła w 2012 roku dwa nowe tematy. Pierwszy z nich wiąże się z działalnością medyczną zgromadzeń zakonnych na Śląsku. Została przygotowana odpowiednia dokumentacja. Przewidywane jest wydanie pracy zbiorowej, omawiającej to zagadnienie. Drugi temat, zakrojony na kilka lat, został sformułowany następująco: *Wydział Lekarsku Uniwersytetu Stefana Batorego*

w *Wilnie*. W związku z tym tematem prof. Urbanek przeprowadziła kwerendy w archiwach i bibliotekach Wilna.

Historia techniki

Prof. dr hab. Bolesław Orłowski zakończył prace autorskie i redaktorskie nad *Słownikiem polskich odkrywców, wynalazców, pionierów nauk matematyczno-przyrodniczych i techniki*.

Natomiast kontynuacją działań naukowych, zmierzających do przygotowania monografii źródłowej pod tytułem *Dzieło generała Rayskiego. Polska twórcza* zajmował się prof. nadzw. dr hab. Edward Malak. W efekcie powstał obszerny, choć jeszcze niepełny tekst, napisany głównie na podstawie nowych źródeł, pochodzących z Centralnego Archiwum Wojskowego oraz rzadkich publikacji z lat 1918–1931. Planowana książka wprowadzi w obieg naukowy rzeczy nowe, nieznane i w związku z tym poszerzy postrzeganie problemu zbrojeń II RP na tle innych osiągnięć Polski w tym okresie.

W ramach współpracy ze służbami konserwatorskimi w zakresie ochrony zabytków techniki dr Zbigniew Tucholski nadal prowadził działania w zakresie rozpoznania i opracowania dokumentacji konserwatorskiej obiektów kolejowych. W 2012 roku pełnił obowiązki Rzecznicy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, wydając opinie i ekspertyzy oraz opracowując program prac konserwatorskich. Kontynuował badania w zakresie historii architektury kolejowej, ze szczególnym uwzględnieniem architektury modernistycznej dwudziestolecia międzywojennego. Prowadził badania w zakresie historii techniki, w tym zaplecza trakcyjnego, kolejowej infrastruktury technicznej, kolei wąskotorowych oraz taboru. Do najważniejszych osiągnięć zaliczyć należy przygotowanie do publikacji wraz z komentarzem historycznym unikatowych wspomnień Jana Petrozolina, inżyniera pociągu cara Aleksandra III (artykuł złożony w redakcji „Przeglądu Historycznego”), publikacje dotyczące strat wojennych międzywojennego muzealnictwa technicznego – Muzeum Komunikacji w Warszawie (artykuły w czasopiśmie „Kronika Warszawy”) oraz referat na XXVI Ogólnopolskiej Konferencji Historyków Kartografii „Specyfika geodezyjnej i kartograficznej dokumentacji kolejowej”, ukazujący historię tej dokumentacji na tle rozwoju kolejowej służby geodezyjnej.

Poza tym dr Tucholski opracował liczne hasła dotyczące infrastruktury komunikacyjnej do leksykonu *Warszawa lat wojny i okupacji 1939–1945*.

Halina Lichočka

ANEKS 2

SPRAWOZDANIE Z DZIAŁALNOŚCI BADAWCZEJ
ZAKŁADU HISTORII NAUK SPOŁECZNYCH,
OŚWIATY I ORGANIZACJI NAUKI

W ramach Zakładu Historii Nauk Społecznych, Oświaty i Organizacji Nauki (kierownik: prof. dr hab. Jan Piskurewicz) działały cztery sekcje: Sekcja Historii Nauk Społecznych (kierownik: dr Paweł Komorowski), Sekcja Dziejów Oświaty (kierownik: prof. nadzw. dr hab. Joanna Schiller), Sekcja Historii Organizacji Nauki (kierownik: prof. dr hab. Jan Piskurewicz) oraz Sekcja Antropologii Nauki (kierownik: prof. nadzw. dr hab. Bożena Płonka-Syroka).

Sekcja Historii Nauk Społecznych

Badania prowadzone w 2012 roku w Sekcji Historii Nauk Społecznych w zasadzie stanowiły kontynuację badań wcześniejszych. Obejmowały one zagadnienia nauk humanistycznych na Uniwersytecie Warszawskim w okresie 1956–1995 oraz księgozbioru i rękopisów Towarzystwa Naukowego Warszawskiego (dr Paweł Komorowski), historii historiografii polskiej i europejskiej (dr Jarosław Kurkowski i prof. nadzw. dr hab. Jacek Soszyński) oraz udziału Polaków w badaniach Syberii i podtrzymywaniu tożsamości etnicznej zamieszkujących ją ludów (dr Michał Pędracki).

Dr Paweł Komorowski kontynuował opracowywanie dziejów nauk humanistycznych na Uniwersytecie Warszawskim w latach 1956–1995, którego rezultatem ma być rozdział w tomie poświęconym tymże naukom, wydany w ramach kilkutomowej publikacji przygotowywanej z okazji 200-lecia UW. Celem badań dra Komorowskiego jest pokazanie głównych nurtów i kierunków humanistyki na UW oraz ich rozwoju. W roku 2012 dr Komorowski ukończył ten duży tekst w którym analizuje takie dyscypliny, jak historia, archeologia powszechna i śródziemnomorska, etnografia, historia sztuki, muzykologia, filozofia, orientalistyka, filologia klasyczna oraz polonistyka i neofilologie. Ponadto prowadził rozpoczęte w latach poprzednich badania dotyczące księgozbioru i zbiorów rękopiśmiennych TNW oraz podjął badania nad koncepcjami historycznymi i pisarstwem Feliksa Bentkowskiego.

Dr Jarosław Kurkowski w ramach badań problematyki edytorstwa źródeł historycznych i roli tendencji „dokumentarnej” w kulturze umysłowej Rzeczypospolitej w XVIII stuleciu przygotował i opublikował obszerny tekst o europejskim edytorstwie źródeł historycznych w XVII–XVIII wiekach. Dr Kurkowski przygotował i opublikował także tekst na temat wkładu Polaków do studiów nad

dziejami dyplomacji europejskiej, z podkreśleniem kontekstu ówczesnych zagadnień politycznych, projektów edukacyjnych i dyskusji publicystycznych (XVIII w.). Podstawa źródłowa tego opracowania to archiwalia, głównie ze zbiorów Biblioteki Czartoryskich oraz Biblioteki Narodowej, a także publikacje z Polski, Francji, Niderlandów, Niemiec i Węgier, ogłoszone w XVIII i początkach XIX wieku.

Dr Michał Pędracki kontynuował badania nad wkładem polskich badaczy (W. Sieroszewski, E. Piekarski) w poznawanie kultury Jakutów oraz nad ich rolą w kształtowaniu się tożsamości etnicznej i narodowej Jakutów. Ponadto podjął dwa nowe tematy: archeologiczne badania Kazimierza Grochowskiego na terenie Mandżurii oraz badania S. Tokarza nad filozofią chińską.

Z kolei prof. nadzw. dr hab. Jacek Soszyński kontynuował badania nad elementami świadomości średniowiecznych kronikarzy uniwersalnych oraz nad łaciną w Polsce. W przypadku tematu pierwszego badania skupiły się na rękopisie AB H285 z Archiwum Archidiecezjalnego w Olsztynie. Rękopis ten, zawierający anonimową kronikę uniwersalną z pierwszej połowy XV wieku, jest systematycznie analizowany w aspekcie jego proveniencji i autorstwa. Dotychczas nie udało się ustalić nawet środowiska, w którym powstała ta kronika, a jest to bardzo ważna kwestia, gdyby bowiem badana kronika okazała się dziełem polskim, przesunąłoby to datację najstarszej kroniki uniwersalnej powstałej w Polsce o prawie sto lat wstecz. Badania nad kronikami uniwersalnymi w Polsce wplatają się w nurt prowadzonych obecnie szeroko w Europie i USA dociekań nad świadomością historyczną i historiografią powszechną. Temat drugi dotyczył współpracy Jacka Soszyńskiego przy wydaniu przygotowywanego przez Juliusza Domańskiego tomu *Łacina w Polsce. Literatura myślicielska*.

Sekcja Dziejów Oświaty

Badania prowadzone w Sekcji Dziejów Oświaty dotyczyły przede wszystkim dziejów Komisji Edukacji Narodowej i szkolnictwa wyższego na Litwie po 1815 r. (prof. dr hab. Kalina Bartnicka), krakowskich gimnazjów żeńskich (prof. nadzw. dr hab. Katarzyna Dormus), nauk humanistycznych na Uniwersytecie Warszawskim (prof. nadzw. dr hab. Joanna Schiller, dr Jan Szumski, dr Dorota Zamojska), ziem litewsko-ruskich dawnej Rzeczypospolitej, polsko-rosyjskich relacji w sferze nauki w XVIII–XX wieku i popularyzacji nauki w PRL (prof. dr hab. Leszek Zasztowt).

W roku sprawozdawczym prof. dr hab. Kalina Bartnicka przeprowadziła rozpoznanie potrzeb w zakresie wydawania materiałów źródłowych oraz luk bibliograficznych dotyczących stanu badań nad Komisją Edukacji Narodowej. Przygotowała (z dobrym skutkiem) wniosek o grant w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki – w związku z przygotowaniem do obchodów

240-lecia powstania KEN. Ponadto prof. Bartnicka prowadziła badania nad Komitetem Szkolnym Okręgu Naukowego Wileńskiego po 1815 roku.

Prof. nadzw. dr hab. Katarzyna Dormus pozostawała w kręgu zagadnień problematyki kobiecej w Galicji w XIX–XX wieku. Kontynuowała zbieranie materiałów na temat pierwszych krakowskich gimnazjów żeńskich działających w latach 1896–1939. Kwerendy prowadziła w Archiwum Państwowym w Krakowie oraz w Dziale Rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej. Celem tych badań jest rekonstrukcja dziejów pierwszych krakowskich gimnazjów żeńskich od momentu powstania pierwszego z nich w 1896 roku do wybuchu drugiej wojny światowej. Ma ona stanowić podstawę do napisania monografii poświęconej dziejom tych szkół.

Prof. nadzw. dr hab. Joanna Schiller-Walicka w dalszym ciągu zajmowała się opracowaniem części przyszłej publikacji zbiorowej *Nauki humanistyczne na Uniwersytecie Warszawskim 1816–2010*, przygotowywanej z okazji 200-lecia UW. W ramach tego wydawnictwa Joanna Schiller-Walicka miała przedstawić stan i kierunki rozwoju nauk humanistycznych w latach 1816–1915. W roku sprawozdawczym była w fazie kończenia tego dużego opracowania. Ponadto kontynuowała zbieranie materiałów do planowanej monografii *Universitas rossica. Cesarzowski Uniwersytet Warszawski 1869–1917*.

Z kolei głównym kierunkiem działalności dra Jana Szumskiego była kontynuacja prac poświęconych relacjom polsko-sowieckim w zakresie nauk historycznych w latach 1945–1965. W tym celu dwa razy wyjeżdżał do Moskwy, gdzie przeprowadził kwerendy w centralnych archiwach rosyjskich. Uzyskane wyniki zaprezentował w formie dwóch artykułów. Kolejnym kierunkiem działalności dra Szumskiego był udział w przygotowywaniu syntezy *Nauki humanistyczne na UW*, której część, poświęconą okresowi 1945–1956 opracowuje. W roku sprawozdawczym był na etapie kończenia tej części. Jan Szumski rozpoczął także wstępne prace nad tematem *Elity władzy w ZSRR i w powojennej Polsce a nauka* w ramach grantu *Historia nauki polskiej 1944/45–1989*.

Adiunkt dr Dorota Zamojska w roku sprawozdawczym kontynuowała kwerendy do powstającego opracowania o naukach humanistycznych na Uniwersytecie Warszawskim w okresie międzywojennym – do tomu *Nauki humanistyczne na UW*. Ponadto przygotowała artykuł o insygniach akademickich Uniwersytetu Warszawskiego i ceremoniale akademickim w II RP oraz o kwestii uniwersytet a państwo w II RP (na przykładzie Uniwersytetu Warszawskiego).

Prof. dr hab. Leszek Zasztowt w dalszym ciągu zajmował się badaniami dotyczącymi ziem litewsko-ruskich dawnej Rzeczypospolitej po rozbiorach, polsko-rosyjskich relacji w sferze nauki w wiekach XVIII–XX i popularyzacji nauki w PRL. Rezultatem badań z zakresu pierwszego tematu są oddane do druku teksty o edukacji i kulturze na Litwie, Białorusi i Ukrainie w 2. połowie XIX i na początku XX wieku; z zakresu drugiego tematu została oddana do druku książka

o polsko-rosyjskich relacjach w sferze nauki w XVIII–XX wiekach, a popularyzacji nauki poświęcony jest tekst o politycznych uwarunkowaniach upowszechniania nauki w Polsce i ZSRR w okresie po drugiej wojnie światowej (także oddany do druku).

Sekcja Historii Organizacji Nauki

W jednoosobowej (po odejściu w 2011 r. dr Natalii Lietz i mgr Eweliny Tylińskiej) Sekcji Historii Organizacji Nauki zajmowano się przede wszystkim biografią i działalnością dwóch wybitnych postaci z dziejów nauki polskiej: Marii Skłodowskiej-Curie i Artura Wołyńskiego. Prof. dr hab. Jan Piskurewicz kontynuował badania dotyczące kontaktów Marii Skłodowskiej-Curie z nauką krajów Europy Środkowej i Wschodniej, a także udziału uczonej w rozwoju badań radiacyjnych w Polsce, Czechosłowacji i Związku Radzieckim. Odnalazł, m.in. listy Skłodowskie-Curie do fizyka Stefana Pieńkowskiego, które zamierza opublikować. Ponadto opracowywał temat *Spoleczny ruch naukowy w Polsce w latach 1944–1989* do tomu X *Historii nauki polskiej 1944–1989*. Wydał też książkę o Arturze Wołyńskim, której promocja odbyła się w Stacji Naukowej PAN w Rzymie.

Sekcja Antropologii Nauki

W niedawno utworzonej Sekcji Antropologii Nauki pracowała tylko prof. nadzw. dr hab. Bożena Płonka-Syroka, ale jej aktywnością można by obdzielić przynajmniej jeszcze jedną osobę. W roku sprawozdawczym Bożena Płonka-Syroka zajmowała się przede wszystkim metodologią historii nauk przyrodniczych i jej zastosowaniem w analizach perspektyw poznawczych w nauce XVIII–XXI wieków, historią kultury uzdrowiskowej w Polsce i Europie, historią badań nad kontrolą urodzin od czasów starożytnych do wprowadzenia antykoncepcji hormonalnej. Wyniki badań przedstawiła w licznych referatach na konferencjach krajowych i zagranicznych, w książce swojego autorstwa, w 6 książkach pod jej redakcją, w 10 rozdziałach w monografiach naukowych i w artykule w czasopiśmie naukowym o zasięgu ogólnopolskim.

Biblioteka IHN PAN

Dr Adam Matuszewski kontynuował badania XVII-wiecznych koncepcji powszechnej reformy oświaty i nauki. Pierwszym celem prowadzonych przez niego badań jest właściwe zdefiniowanie pojęcia *Republica Litteraria*. Drugim celem

jest wskazanie wpływu, jaki miała ta idea na rozwój nauki w XVII wieku. Trzecim celem jest prześledzenie rozwoju poczucia odrębności i jedności świata uczonych oraz międzynarodowej współpracy naukowej w XVI i XVII wieku. W roku sprawozdawczym dr Matuszewski opublikował artykuł oraz przekazał do druku opracowaną przez siebie korespondencję Cypriana Kinnera z Samuelem Hartlibem i Janem Amosem Komeńskim.

Popularyzacja i upowszechnianie nauki

Większość pracowników Zakładu brała udział w popularyzacji i upowszechnianiu nauki. Istotnym elementem upowszechnienia i popularyzacji jest działalność dydaktyczna prowadzona na wielu uczelniach, wygłaszanie referatów na konferencjach i seminariach naukowych oraz publikowanie artykułów (działalność ta jest udokumentowana w kolejnych aneksach). Poniżej wymienione są te przedsięwzięcia, które miały nieco inny charakter i były skierowane nie tylko do środowiska naukowego i studentów.

I tak dr Jarosław Kurkowski wygłosił cztery publiczne wykłady dla Uniwersytetu Trzeciego Wieku w ramach Programu Rozwojowego Politechniki Warszawskiej, współfinansowanego przez Unię Europejską. Brał także udział w konsultacjach przy opracowywaniu książki Lutza Felbicka *Lorenz Christoph Mitzler de Kolof. Schüler Bachs Und Pythagoreischer „Apostel der Woffischen Philosophie”*, wydanej przez Georg Ohms Verlag. Z kolei prof. nadzw. dr hab Jacek Soszyński przetłumaczył na język angielski i przygotował do druku zarys dziejów Kasy imienia Mianowskiego, zatytułowany *A History of the Mianowski Fund (1881–2013)*. Prof. dr hab. Kalina Bartnicka przygotowała koncepcję konferencji, która zostanie zorganizowana w Senacie RP na temat działalności i dokonań Komisji Edukacji Narodowej z okazji rocznicy 240-lecia jej utworzenia. Dr Jan Szumski udzielił wywiadu telewizji BELSAT na temat napisanej przez siebie książki. Prof. dr hab. Leszek Zasztowt miał wykład o kresach dla Programu Młodych Naukowców na Uniwersytecie Warszawskim. Prof. dr hab. Jan Piskurewicz zaprezentował swoją książkę *Z ziemi włoskiej dla Polski. Artur Wołyński i jego działalność w Italii w drugiej połowie XIX wieku* w Stacji Naukowej PAN w Rzymie. Prof. nadzw. dr hab. Bożena Płonka-Syroka była organizatorem wystawy zatytułowanej *Kultura medyczna islamu* (Wrocław, listopad 2012–luty 2013).

Jan Piskurewicz

ANEKS 3

WYKAZ OPUBLIKOWANYCH MONOGRAFII I ARTYKUŁÓW NAUKOWYCH

Monografie lub rozdziały w monografiach

1. K. B a r t n i c k a, *Wilno i Krzemieniec jako ośrodki kształcenia w latach nauki i studiów Juliusza Słowackiego*, [w:] *Postać Juliusza Słowackiego u polikulturowemu prostori. Zbirnik naukowych prac*, Wydawnictwo KOGPI [Kremenečkyj Oblasnyj Gumanitarno-Pedagogičnyj Instytut im. Tarasa Szewczenka], pod red. A. S z u l g a n i i n., [Krzemieniec] 2011, ss. 113–129 [druk 2012].
2. J. J e s z k e, *Homeopatia – doktryna kryzysów. Między przelomami w nauce i przemianami społecznymi*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2012, ss. 224.
3. J. J e s z k e, *Homeopatia – symbol kryzysów europejskiej kultury medycznej*, [w:] *W zdrowiu i w chorobie... Z badań antropologii medycznej i dyscyplin pokrewnych*, pod red. D. P e n k a l i - G a w ę c k i e j i n., Wyd. Biblioteka Telgte, Poznań 2012, s. 271–286.
4. J. J e s z k e, *Kontrowersje wokół ochrony lokalnego dziedzictwa kulturowego*, [w:] *Dziedzictwo kulturowe miasta Kalisza i regionu południowej Wielkopolski*, t. II, pod red. S. K o w a l s k i e j, Poznań-Kalisz 2012, s. 19–24.
5. M. K o k o w s k i, *Copernicus, Arabic Science, and the Scientific (R)evolution*, [w:] A r u n B a l a (ed.) *Asia, Europe, and the Emergence of Modern Science, Knowledge Crossing Boundaries*, Palgrave Macmillan, Nowy Jork 2012, s. 55–72.
6. M. K o k o w s k i, *Wprowadzenie*, [w:] M. K o k o w s k i (red.), *Tajemnica grobu Mikołaja Kopernika. Dialog ekspertów (Kraków, 22–23 II 2010)*, Wydawnictwo PAU/Centrum Kopernika Badań Interdyscyplinarnych, Kraków 2012, s. 9–13.
7. M. K o k o w s k i, A. W a l a n u s, *Możliwość wykorzystania radiowęglowej metody datowania w badaniach grobu Mikołaja Kopernika*, [w:] M. K o k o w s k i (red.), *Tajemnica grobu Mikołaja Kopernika. Dialog ekspertów (Kraków, 22–23 II 2010)*, Wydawnictwo PAU/Centrum Kopernika Badań Interdyscyplinarnych, Kraków 2012, s. 157–166.
8. M. K o k o w s k i, *O wadliwości argumentacji za ostatecznym odkryciem szczątków Mikołaja Kopernika. Cz. I. Wyniki i interpretacja analiz historycznych, archeologicznych, antropologicznych oraz antroposkopijnych*, [w:] M. K o k o w s k i (red.), *Tajemnica grobu Mikołaja*

- Kopernika. Dialog ekspertów (Kraków, 22–23 II 2010)*, Wydawnictwo PAU/Centrum Kopernika Badań Interdyscyplinarnych, Kraków 2012, s. 177–215.
9. M. K o k o w s k i, *O wadliwości argumentów za ostatecznym odkryciem szczątków Mikołaja Kopernika. Cz. II. Interpretacja analiz genealogicznych, historycznych oraz genetycznych*, [w:] M. K o k o w s k i (red.), *Tajemnica grobu Mikołaja Kopernika. Dialog ekspertów (Kraków, 22–23 II 2010)*, Wydawnictwo PAU/Centrum Kopernika Badań Interdyscyplinarnych, Kraków 2012, s. 217–309.
 10. M. K o k o w s k i, *Postscriptum, Czy dialog jest zawsze możliwy?* [w:] M. K o k o w s k i (red.), *Tajemnica grobu Mikołaja Kopernika. Dialog ekspertów (Kraków, 22–23 II 2010)*, Wydawnictwo PAU/Centrum Kopernika Badań Interdyscyplinarnych, Kraków 2012, s. 311–314.
 11. K. M a ś l a n k a, rozdział [w:] *Człowiek i Wszechświat. Materiały z interdyscyplinarnej sesji naukowej dla uhonorowania profesora Konrada Rudnickiego w 85 rocznicę urodzin*, Instytut Fizyki Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie/Obserwatorium Astronomiczne UJ, Częstochowa-Kraków 2012.
 12. B. O r ł o w s k i, *Polish Adventures In Technology – Successes Great and Small*, Instytut Lotnictwa, Warszawa 2012.
 13. M. P a c i o r e k, *Podręczniki do nauki ratownictwa medycznego w dwudziestoleciu międzywojennym*, [w:] *Zawód ratownika medycznego na ziemiach polskich w XIX i XX w.*, pod red. B. U r b a n e k, Warszawa 2012, s. 203–215.
 14. J. P i s k u r e w i c z, *Z ziemi włoskiej dla Polski. Artur Wołyński i jego działalność w Italii w drugiej połowie XIX wieku*, Warszawa 2012, ss. 311.
 15. J. P i s k u r e w i c z, *Stanisław Wróblewski w Polskiej Akademii Umiejętności*, [w:] *Stanisław Wróblewski 1868–1938*, Kraków 2011, s. 69–77 [druk 2012].
 16. J. P i s k u r e w i c z, *O Oskarze Haleckim na łamach „Kwartalnika Historycznego” w okresie 1945–1989*, [w:] *Oskar Halecki i jego wizja Europy*, pod red. M. Dąbrowskiej, Warszawa 2012, s. 196–207.
 17. B. P ł o n k a - S y r o k a, A. S z l a g o w s k a, J. S t a c h e r z a k - R a c z k o w s k a, A. P a t y k, *Zjawisko antykoncepcji w perspektywie społecznej i historycznej*, Wydawnictwo Questio, Wrocław 2012
 18. B. P ł o n k a - S y r o k a, *Wstęp. Sprecyzowanie przedmiotu badań – różne możliwości antropologicznych interpretacji plci*, [w:] B. P ł o n k a - S y r o k a, A. S z l a g o w s k a, J. S t a c h e r z a k - R a c z k o w s k a, A. P a t y k, *Zjawisko antykoncepcji w perspektywie społecznej i historycznej*, Wydawnictwo Questio, Wrocław 2012, s. 17–23.

19. B. P ł o n k a - S y r o k a, *Spoleczno-kulturowe uwarunkowania kontroli płodności kobiet w kulturze europejskiej jako kontekst badań nad historią antykoncepcji*, [w:] B. P ł o n k a - S y r o k a, A. S z l a g o w s k a, J. S t a c h e r z a k, A. P a t y k, *Zjawisko antykoncepcji w perspektywie społecznej i historycznej*, Wydawnictwo Questio, Wrocław 2012, s. 25–73.
20. B. P ł o n k a - S y r o k a, A. S y r o k a, *Die Arbeitsgruppe für Geschichte der Kartographie am Institut für Wissenschaftsgeschichte der Polnischen Akademie der Wissenschaften*, [w:] I. K ä s t n e r, J. K i e f e r (Hg.), *Beschreibung, Vermessung und Visualisierung der Welt. Beiträge der Tagung vom 6. bis 8. Mai 2011 an der Akademie gemeinnütziger Wissenschaften zu Erfurt*. Europäische Wissenschaftsbeziehungen, Bd. 4, Shaker Verlag, Aachen 2012, s. 425–436.
21. B. P ł o n k a - S y r o k a, *Niemiecka medycyna romantyczna w perspektywie badań kulturowych nad historią nauk przyrodniczych*, [w:] B. P ł o n k a - S y r o k a, A. S y r o k a (red.), *Obrazy świata jako konstrukty kultury. Analiza historyczno-porównawcza (Studia z Dziejów Kultury Medycznej, t. 12)*, Wydawnictwo Arboretum, Wrocław 2012, s. 107–120.
22. B. P ł o n k a - S y r o k a, E. L o n c, *Profesor Rudolf Weigl – niedokończona biografia*, [w:] B. P ł o n k a - S y r o k a (red.), *Problemy diagnostyki i terapii w ujęciu nauk przyrodniczych i społecznych (Studia Humanistyczne Wydziału Farmaceutycznego Uniwersytetu Medycznego we Wrocławiu, t. 6)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Medycznego im. Piastów Śląskich we Wrocławiu, Wrocław 2012, s. 391–405.
23. B. P ł o n k a - S y r o k a, *Christoph Wilhelm Hufeland jako pionier profilaktyki medycznej i medycyny społecznej w niemieckiej myśli medycznej przelomu XVIII i XIX wieku*, [w:] W. W ó j c i k, P. D a n c a k, A. W ą s i ń s k i (red.), *Idea opieki a zasada równości i wolności. U Podstaw Filozofii Wychowania i Teorii Pracy Socjalnej, t. 1*, Bielsko-Biała 2012, s. 79–103.
24. B. P ł o n k a - S y r o k a, *Lecznictwo naturalne w Sudetach – rys historyczny*, [w:] B. P ł o n k a - S y r o k a, A. S y r o k a, K. S u d o ł (red.), *Lek roślinny – historia i współczesność. Historia Leku Roślinnego, t. 1*, Wydawnictwo Arboretum, Wrocław 2012, s. 227–238.
25. B. P ł o n k a - S y r o k a, *Kształtowanie się standardu metodologicznego polskiej historiografii po transformacji ustrojowej – próba analizy*, [w:] B. P ł o n k a - S y r o k a, E. R u d o ł f (red.), *Perspektywy poznawcze w kulturze europejskiej. Studium porównawcze (Obis exterior – orbis interior, t. 5)*, Wydawnictwo Arboretum, Wrocław 2012, s. 25–74.
26. J. S o s z y ń s k i, *Podróże w czasie i przestrzeni na kartach popularnych kronik świata w późnym średniowieczu*, [w:] *Podróże i migracje w Europie Środkowej*, red. A. B a r c i a k, (Kultura Europy Środkowej, t. 15), Katowice-Zabrze 2012, s. 70–79.

27. J. Soszyński, „*Studia Copernicana*” i promocja nauki polskiej, [w:] *Nadejdzie dzień. Wspomnienia o Pawle Czartoryskim*, pod. red. I. Bylickiej, B. J. Obidzińskiej i M. Czartoryskiej, Warszawa 2012, s. 150–158.
28. A. Śródka, *Histologia*, [w:] *Zarys historii nauczania medycyny w Polsce do roku 1939. Wybrane zagadnienia*, A. Śródka (red.), Wydawnictwo UJ, Kraków 2012, s. 81–92.
29. A. Śródka, *Fizjologia*, [w:] *Zarys historii nauczania medycyny w Polsce do roku 1939. Wybrane zagadnienia*, A. Śródka (red.), Wydawnictwo UJ, Kraków 2012, s. 93–108.
30. A. Śródka, *Neurologia*, [w:] *Zarys historii nauczania medycyny w Polsce do roku 1939. Wybrane zagadnienia*, A. Śródka (red.), Wydawnictwo UJ, Kraków 2012, s. 251–272.
31. A. Trojanowska, *Farmakopealne leki pochodzenia zwierzęcego w polskiej literaturze naukowej w latach 1800–1869*, Warszawa 2012, ss. 285.
32. B. Urbaneck, *Apteka pod Boską Opatrznością w Żywcu* (z cyklu: *Najsłynniejsze polskie apteki*), Łódź 2012, ss. 136.
33. B. Urbaneck, *Die Entwicklung der Krankenpflege und die Auswirkungen des Krieges AM Ende des 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts AM Beispiel Polen*, [w:] *Medizin und Krieg in historischer Perspektive (Medycyna i wojna w perspektywie historycznej)*, pod red. U. C a u m a n n s i i n., Frankfurt am Main 2012, s. 255–261.
34. B. Urbaneck, *The nursing profession and the war implication on the Polish lands at the end 19 th*, [w:] *Interdisciplinary Research in Nursing*, J. J a w o r s k a i n. (red.), Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Kraków 2012, s. 115–120.
35. B. Urbaneck, *Wileńskie kursy sanitarne PCK w latach 30 XX wieku*, [w:] *Zawód ratownika medycznego na ziemiach polskich w XIX i XX* (seria: *Zawody medyczne na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*), Warszawa 2012.
36. J. Włodarczyk, *Księżyc w nauce i kulturze Zachodu*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2012, ss. 488.
37. J. Włodarczyk, *Polihistor z Aleksandrii*, [w:] *Klaudiusz P t o l e m e u s z, Czworoksiąg (Tetrábiblios)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2012, s. 13–35.
38. A. J. Wójcik, A. Rybak, *Józef Cieszkowski. Górnik Zagłębiowski*, Muzeum Miejskie „Szttygarka”, Dąbrowa Górnicza i Urząd Marszałkowski Województwa Śląskiego, Katowice, s. 1–40.
39. A. J. Wójcik, *Górnictwo w „Rzeczach Kopalnych” ks. Krzysztofa Kluka*, [w:] *Anna ks. Jabłonowska i ks. Krzysztof Kluk – ludzie którzy wyprzedzili swoją epokę*, Muzeum Rolnictwa im. ks. K. Kluka, Ciechanowiec 2012.

40. A. J. W ó j c i k, W. P r e i d l, *Polski mundur górniczy – tradycja i współczesność*, [w:] P. P. Z a g o ź d ź o n, M. M a d z i a r z (red.), *Dzieje górnictwa – element europejskiego dziedzictwa kultury*, t. 4, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2012, s. 315–338.
41. A. J. W ó j c i k, *Kartoteka kopalni węgla kamiennego Państwowego Instytutu Geologicznego – zapomniany dokument z historii górnictwa*, [w:] P. P. Z a g o ź d ź o n, M. M a d z i a r z (red.), *Dzieje górnictwa – element europejskiego dziedzictwa kultury*, t. 4, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2012, s. 391–400.
42. W. W ó j c i k, *Zagadnienie opieki a dyskusje nad zakresem władzy rodzicielskiej*, [w:] *Idea opieki a zasada równości i wolności*, W. W ó j c i k, P. D a n c a k, A. W ą s i ń s k i (red.), Wyższa Szkoła Administracji, Bielsko Biała 2012, s. 13–29.
43. W. W ó j c i k, *Antropologia domu*, [w:] *Dom, w którym rodzi się wspólnota* (Studia i Materiały Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Śląskiego), Katowice 2012, s. 19–30.
44. W. W ó j c i k, *Praca nad myśleniem jako centrum procesu wychowania w filozofii Józefa Tischnera*, [w:] *Uniwersalne wartości kultury w wychowaniu, edukacji i terapii*, Wydawnictwo Ignatianum, Kraków 2012.
45. S. Z a m e c k i, *Komentarze do naukowawczych poglądów Williama Whewella (1794–1866). Studium historyczno-metodologiczne* („Monografie z Dziejów Nauki i Techniki”, t. CLXII), IHN PAN, Warszawa 2012, ss. 756.

Redakcje monografii

1. M. K o k o w s k i (red.), *Tajemnica grobu Mikołaja Kopernika. Dialog ekspertów (Kraków, 22–23 II 2010)*, Wydawnictwo PAU/Centrum Kopernika Badań Interdyscyplinarnych, Kraków 2012, ss. 320.
2. H. L i c h o c k a (red.), *Jakub Barner, Chemia filozoficzna*, Warszawa 2012, ss. 583.
3. B. O r ł o w s k i (red. naukowy): M. C z a p s k i, A. N i e m i r k o, J. R y m s z a, *Warszawskie przeprawy mostowe przez Wisłę w ujęciu historycznym*, Warszawa 2012, ss. 280.
4. B. P ł o n k a - S y r o k a, A. S y r o k a (red.), *Obrazy świata jako konstrukty kultury. Analiza historyczno-porównawcza (Studia z Dziejów Kultury Medycznej, t. 12)* Wydawnictwo Arboretum, Wrocław 2012, ss. 305.
5. B. P ł o n k a - S y r o k a, A. K a ź m i e r c z a k (red.), *Historia kultury uzdrowiskowej w Europie. Kultura uzdrowiskowa w Europie*, t. 1, Wydawnictwo Arboretum, Wrocław 2012.

6. B. P ł o n k a - S y r o k a, A. S y r o k a (red.), *Historia polskiej kultury uzdrowiskowej. Kultura uzdrowiskowa w Europie*, t. 2, Wydawnictwo Arboretum, Wrocław 2012.
7. B. P ł o n k a - S y r o k a, E. R u d o l f (red.), *Perspektywy poznawcze w kulturze europejskiej. Studium porównawcze (Orbis exterior – orbis interior*, t. 5), Wydawnictwo Arboretum, Wrocław 2012.
8. B. P ł o n k a - S y r o k a (red.), *Problemy diagnostyki i terapii w ujęciu nauk przyrodniczych i społecznych (Studia Humanistyczne Wydziału Farmaceutycznego Uniwersytetu Medycznego we Wrocławiu*, t. 6), Wydawnictwo Uniwersytetu Medycznego im. Piastów Śląskich we Wrocławiu, Wrocław 2012.
9. B. P ł o n k a - S y r o k a, A. S y r o k a, K. S u d o ł (red.), *Lek roślinny – historia i współczesność. Historia leku roślinnego*, t. 1, Wrocław 2012.
10. A. Ś r ó d k a (red.), *Zarys historii nauczania medycyny w Polsce do roku 1939. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2012, ss. 326.
11. B. U r b a n e k (red.), *Zawód ratownika medycznego na ziemiach polskich w XIX i XX (seria: Zawody medyczne na ziemiach polskich w XIX i XX wieku)*, Warszawa 2012, ss. 354.
12. W. W ó j c i k, P. D a n c a k, A. W ą s i ń s k i (red.), *Idea opieki a zasada równości i wolności*, Wyższa Szkoła Administracji, Bielsko Biała 2012, ss. 245.

**Publikacje ukazujące się w czasopismach recenzowanych,
wyróżnionych przez ERIH, lista C**

1. I. A r a b a s, *Niezrealizowany projekt narodowego muzeum historii naturalnej księżnej Anny Jabłonowskiej*, „Kwartalnik Historii Nauki”, t. LVII, 2012, s. 166–180.
2. I. A r a b a s, *40. Międzynarodowy Kongres Historii Farmacji w Berlinie 14–17 września 2011 r.*, „Kwartalnik Historii Nauki”, t. LVII, 2012, s. 289–293 (współautor Jadwiga Brzezińska).
3. I. A r a b a s, *Interdyscyplinarna Konferencja „Mężne Niewiasty”, Historie i paradoksy*, „Kwartalnik Historii Nauki”, t. LVII, 2012, s. 296–302 (współautor Joanna Partyka).
4. M. D o l e c k i, [rec.] *Dzieje Nauki. Nauki ścisłe i przyrodnicze (bez redaktora naukowego)*, Warszawa 2011. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, t. LVII, 2012, nr 3–4, s. 334–338.

5. P. Komorowski, J. Kurkowski, *Irena Stasiewicz-Jasiukowa, historyk nauki i kultury (1932–2011)*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. LVII, 2012, nr 2, s. 181–220.
6. P. Komorowski, [rec. z: P. Biliński], *Stanisław Kutrzeba (1876–1946). Biografia naukowa i polityczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011, ss. 236, il. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. LVII, 2012, nr 2, s. 275–278.
7. J. Kurkowski, *Irena Stasiewicz-Jasiukowa, historyk nauki i kultury (1931–2011)* [z P. Komorowski m], „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, t. LVII, 2012, nr 2, s. 181–220.
8. J. Kurkowski, *Wkład Polaków do badań nad dziejami dyplomacji europejskiej (XVIII w.)*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, t. LVII, 2012, nr 3–4, s. 105–124.
9. J. Kurkowski, [rec. z D. Schenk], *Noc morderców. Każd polskich profesorów we Lwowie i holokaust w Galicji Wschodniej*. Przeł. Paweł Zarychta. Wyd. Wysoki Zamek, Kraków 2011, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, t. LVII, 2012, nr 2, s. 279–286.
10. H. Lichocka, *Prof. dr hab. Irena Stasiewicz-Jasiukowa, Przewodnicząca Komitetu Historii Nauki i Techniki PAN*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, t. LVII, 2012, nr 2, s. 221–234.
11. H. Lichocka, *Działalność naukowo-badawcza Zakładu Historii Nauk Ścisłych, Przyrodniczych i Techniki w 2011 roku*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. LVII, 2012, nr 3–4, s. 355–362.
12. A. Matuszewski, *Republica litteraria – siedemnastowieczna idea i próby jej realizacji*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, t. LVII, 2012, nr 2, s. 131–142.
13. A. Matuszewski, *Noty recenzyjne*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, t. LVII, 2012, nr 1, s. 269–276.
14. M. Paciorek, [rec. z: J. Wnęk], *Dziecko w naukowej literaturze naukowej 1918–1939*, Warszawa 2012, ss. 580. „Medycyna Nowożytna” t. 18, 2012.
15. M. Paciorek, [rec.] *Historia powstania Akademii Medycznej w Białymstoku. Studenci pierwszego rocznika*, pod red. L. Chyczewskiego i in., wyd. BUM, Białystok 2012, ss. 383, „Medycyna Nowożytna” t. 18, 2012.
16. J. Piskurewicz, *Sprawozdanie z działalności badawczej Zakładu Historii Nauk Społecznych, Oświaty i Organizacji Nauki*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, t. LVII, 2012, nr 3–4, s. 362–368.
17. J. Piskurewicz, [rec.] *Zarys dziejów chirurgii polskiej*, wyd. II, red. W. Noszczyk, Warszawa 2011, PZWL, ss. 666, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, t. LVII, 2012, nr 3–4, s. 325–328.

18. B. P ł o n k a - S y r o k a, *Profesor Noemi Wigdorowicz-Makowerowa, autorka pamiętnika z getta warszawskiego*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. LVII, 2012, nr 3-4, s. 247–256.
19. J. S z u m s k i, *Problem udostępniania materiałów archiwalnych w relacjach polsko-sowieckich 1945–1965*, „Dzieje Najnowsze”, XLIV 2012(1), s. 133–158.
20. J. S z u m s k i, *Instytucjonalne podporządkowanie polskich nauk historycznych Związkowi Radzieckiemu 1944–połowa lat 60.*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, t. LVII, 2012, nr 3–4, s. 67–88.
21. A. T r o j a n o w s k a, *VI Przegląd Prac Magisterskich z Zakresu Historii Farmacji*; „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. LVII, 2012, nr 2 s. 293–296.
22. A. T r o j a n o w s k a, *Seminarium na temat historii wynalazku perlonu Pathways of the Perlon-Knowledge*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. LVII, 2012, nr 3–4 s. 391.
23. A. T r o j a n o w s k a, *Ogólne uwagi o lekach w Nauce materii medycznej (1830) Konstantego Porcyanki*, „Medycyna Nowożytna” t. XVIII, 2012 z 1/2 s. 167-188
24. B. U r b a n e k, *Medycyna wobec starości, chorób ludzi starych w XIX i pierwszej połowie XX wieku*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, t. LVII, 2012, nr 1, s. 235–248.
25. B. U r b a n e k, *Archiwalia Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, „Medycyna Nowożytna. Studia nad Kulturą Nowożytną” 2012 s. 12.
26. J. W ł o d a r c z y k, *Galileusz i Kepler a mieszkańcy innych światów*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, t. LVII, 2012, nr 1, s. 217–226.
27. B. W y s o k i ń s k a, *Sprawozdanie z działalności statutowej Instytutu Historii Nauki PAN w roku 2011*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. LVII, 2012, nr 3/ 4, s. 368–386.
28. B. W y s o k i ń s k a, W. G r ę b e c k a, *Wkład polskich przyrodników w kształtowanie się idei pogranicznych parków narodowych (w 80. rocznicę utworzenia Parku Narodowego w Pieninach, referat wygłoszony na konferencji w Pułtusku w 2008 r.)*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. LVII, 2012, nr 2, s. 97–109.
29. S. Z a m e c k i, [rec.] *Wydział Chemiczny Politechniki Gdańskiej 1845–2010* [brak daty wydania], 401 ss. Redaktorzy, zespół. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. LVII, 2012, nr 1 s. 261–264.
30. S. Z a m e c k i, [rec.] *Marii Skłodowskiej-Curie w setną rocznicę Nagrody Nobla z chemii. Inspiracje na osi czasu. Warszawska chemia uniwersytecka*. Redaktor Lucjan Piela. Warszawa 2011, Wydział Chemii UW, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, t. LVII, 2012, nr 1 s. 265–268.

31. S. Zamecki, *Wokół naukoznawczych aforyzmów Williama Whewella (1894–1866)*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. LVII, 2012 nr 3–4 s. 285–324.
32. L. Zasztowt, *Sprawozdanie z działalności badawczej Instytutu Historii Nauki im. Ludwika i Aleksandra Birkenmajerów PAN w roku 2011*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, t. LVII, 2012, nr 3–4, s. 339–355.

**Publikacje w innych czasopismach recenzowanych,
wymienionych w wykazie czasopism punktowanych MNISW (lista B)**

1. K. Bartnicka, [rec.] *Gdańskie Gimnazjum Akademickie t. I–IV, Uniwersytet Gdański*, Gdańsk 2008, t. I, *Szkice z dziejów*, red. E. Kotascki, ss. 419; t. II. *Wybór źródeł z XVI i XVII wieku*, red. L. Mokrzcki, ss. 323; t. III. *Wybór źródeł od XVI do XVIII wieku*, red. Z. Nowak, ss. 562; t. IV. *W progach Muz i Minerwy*, red. Z. Głombiowska, ss. 361; t. V. *Źródła i artykuły*, red. L. Mokrzcki i M. Brodnicki, Gdańsk 2012, ss. 225, „Rozprawy z dziejów oświaty”, t. XLIX, 2012, ss. 227–235.
2. K. Dormus, [rec.] C. Kupisiewicz, *Z dziejów teorii i praktyki wychowania. Podręcznik akademicki*, Impuls, Kraków 2012, ss. 322, „Rozprawy z dziejów oświaty” t. XLIX, 2012.
3. K. Dormus, [rec.] *Państwowe Pedagogium i Szkoła Ćwiczeń w Krakowie. Z tradycji kształcenia nauczycieli*, oprac. Jan Krukowski, Barbara Morawska-Nowak, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2011, ss. 222, „Rozprawy z dziejów oświaty” t. XLIX, 2012.
4. J. Jeszke, *Obraz świata medycyny w krzywym zwierciadle historiografii medycznej*, „Nauka Polska. Jej Potrzeby, Organizacja i Rozwój”, t. XXI (XLVI), 2012, s. 203–220.
5. J. Kurkowski, *Europejskie edytorstwo źródeł historycznych w XVII–XVIII w. Próba wstępnej charakterystyki zjawiska*, „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki”, R. XX, 2012, nr 1/2, s. 51–121.
6. J. Kurkowski, *Bibliografia zawartości czasopisma „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki” za lata 1992–2011*, „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki”, R. XX, 2012, nr 1/2, s. 9–49.
7. H. Lichocka, *Minęło dwadzieścia lat*, „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki” R. XX, 2012, nr 1–2, s. 7–8.
8. J. Schiller-Walicka, *Sprawozdanie z działalności Kasy imienia Mianowskiego – Fundacji Popierania Nauki za rok 2011*, „Nauka Polska. Jej Potrzeby, Organizacja i Rozwój” 2012, t. XXI (XLVI), s. 267–282.

9. J. Schiller-Walicka, *Sprawozdanie z działalności Kasy imienia Mianowskiego – Fundacji Popierania Nauki za rok 2010*, „Nauka Polska. Jej Potrzeby, Organizacja i Rozwój” 2010, t. XX (XLV), s. 115–132 [nie zostało wykazane w sprawozdaniu za 2011].
10. J. Schiller [rec.] Janina Kamińska, *Universitas Vilnensis 1793–1803. Od Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego do Imperatorskiego Uniwersytetu Wileńskiego*, Wyd. UW, Warszawa 2012, ss. 417. „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 2012, t. XLIX, s. 236–245.
11. J. Szumski, *Jan Kochanowski – przyrodnik i pedagog grodzieński*, „Rozprawy z dziejów oświaty”, t. XLIX (2012), s. 1–13.
12. A. Trojanowska, *Historia farmacji na przegłądzie prac magisterskich*, „Farmacja Polska” t. 64, 2012, nr 4 s. 254–256.
13. Z. Tucholski, A. Skaliński, *Modernistyczne wiaty i przystanki kolejowe. O konieczności ochrony konserwatorskiej*, „Ochrona Zabytków” nr 1–4/2010, s. 73–84 [ukazał się w 2012].
14. Z. Tucholski, *Inżynier Zdzisław Wojciechowski zasłużony organizator służby zasobów PKP*, „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki”, R. XX, 2012, nr 1–2, s. 367–381.
15. A. J. Wójcik, *Ewolucja europejskiej kartografii geologicznej do początków XX w.*, „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki”, R. XX, 2012, nr 1–2 (40–41), s. 173–202.
16. S. Zamecki, *Naukoznawcze poglądy Williama Whewella (1794–1866) w pisarstwie zachodnich komentatorów*, „Nauka Polska. Jej Potrzeby, Organizacja i Rozwój” 2012, t. XXI, s. 93–120.
17. D. Zamojśka, *„Królewskie szaty nauki. Odbicie stosunków uniwersytetu i państwa w ceremoniale akademickim II Rzeczypospolitej (na przykładzie Uniwersytetu Warszawskiego)*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” t. XLIX, 2012, s.167–187.

Pozostałe publikacje naukowe

1. K. Bartnicka, *Romantyzm i edukacja*, „Artes Liberales. Zeszyty Naukowe Akademii Humanistycznej im. A. Gieyszтора”, Nr 1–2 (8–9) 2010, s. 19–20 [druk 2012].
2. I. Arabas, *Historia wykorzystywania bursztynu w lecznictwie, XXI Sympozjum Historii Farmacji*, „Farmacja w służbie człowiekowi i zwierzętom”, Kazimierz Dolny, 14–17 czerwca 2012, s. 15–16.
3. I. Arabas [z:] J. Popiołek, A. Pelińska, *Bursztyń leczniczy i magiczny*, „Panacea”, 2, (39), 2012, s. 32–33.

4. I. Arabas [z:] J. Popiołek, A. Pielińska, *Skarb Bałtyku*, „Manager Apteki”, 3/12, 2012, s. 72–73.
5. I. Arabas, *Magia apteki*, „Spotkania z zabytkami”, 1–2, 2012, s. 58–60.
6. I. Arabas [z:] J. Popiołek, A. Pielińska, *Skarb Bałtyku. Bursztyn w leczeniu*, Warszawa 2012.
7. I. Arabas, [z:] J. Popiołek, A. Pielińska, *Treasure of the Baltic Sea. Amber and medicine*, Warszawa 2012.
8. M. Kokowski, *The Different Strategies in the Historiography of Science. Tensions between Professional Research and Postmodern Ignorance*, [w:] A. Roca-Rosell (ed.), *The Circulation of Science and Technology, Proceedings of the 4th International Conference of the ESHS, Barcelona, 18–20 November 2010*, SCHCT-IEC, s. 27–33; <http://www.cyfronet.pl/~n1kokows/Kokowski-Barcelona-2012.pdf>.
9. M. Kokowski, *Thomas S. Kuhn and the left-wing Kuhnians read Nicholas Copernicus, The failures of the hermeneutics of research*, [w:] M. Kokowski, *Contributions to Topics 1 and 14, 6 and 18, 7, 9, and 19*. „Towards a history of the history of science, 50 years since “Structure”. A Workshop at the Max Planck Institute for the History of Science, Berlin, October 17–20, 2012”, s. 1–3.
10. M. Kokowski, *The Hypothetico-Deductive Method of Korespondenzdenken and the Idea of a Scientific (R)evolution*, [w:] M. Kokowski, *Contributions to Topics 1 and 14, 6 and 18, 7, 9, and 19*. „Towards a history of the history of science, 50 years since “Structure”. A Workshop at the Max Planck Institute for the History of Science, Berlin, October 17–20, 2012”, s. 4–5.
11. M. Kokowski, *The history of science in the light of the integrated hermeneutics of research and of the method of the complementary explanations*, [w:] M. Kokowski, *Contributions to Topics 1 and 14, 6 and 18, 7, 9, and 19*. „Towards a history of the history of science, 50 years since “Structure”. A Workshop at the Max Planck Institute for the History of Science, Berlin, October 17–20, 2012”, s. 5–8.
12. M. Kokowski, *The development of the history of science in the last 90 years and the context of a place*, [w:] M. Kokowski, *Contributions to Topics 1 and 14, 6 and 18, 7, 9, and 19*. „Towards a history of the history of science, 50 years since “Structure”. A Workshop at the Max Planck Institute for the History of Science, Berlin, October 17–20, 2012”, s. 8–9.
13. M. Kokowski, *A brief outline of the History of Science (as a branch of knowledge) practised today in Poland*, [w:] M. Kokowski, *Contributions to Topics 1 and 14, 6 and 18, 7, 9, and 19*. „Towards a history of the history of science, 50 years since “Structure”. A Workshop at the Max

- Planck Institute for the History of Science, Berlin, October 17–20, 2012”, s. 10–12.
14. M. K o k o w s k i, *The divergent histories of Bose-Einstein statistics, and the forgotten achievements of Władysław Natanson (1864–1937) on the occasion of the centenary of the publication of his papers. An Introduction*, [w:] M. S e k y r k o v á, P. C a j t h a m l (red.) *Universities in Central Europe – Crossroads of Scholars from all over the World, 29 September–1 October, 2011, Charles University in Prague, Czech Republic. Conference Proceedings (Prague, Institute of the History of Charles University and Archive of Charles University, 2012)*, (artykuł) s. 81–95; CD-ROM.
 15. M. K o k o w s k i, *The divergent histories of Bose-Einstein statistics, and the forgotten achievements of Władysław Natanson (1864–1937) on the occasion of the centenary of the publication of his papers. An Introduction*, [w:] M. S e k y r k o v á, P. C a j t h a m l (red.) *Universities in Central Europe – Crossroads of Scholars from all over the World, 29 September–1 October, 2011, Charles University in Prague, Czech Republic. Conference Proceedings (Prague, Institute of the History of Charles University and Archive of Charles University, 2012)*, (prezentacja, ss. 59; link do prezentacji, s. 81); CD-ROM.
 16. M. K o k o w s k i, *Bohaterowie Krajny i ks. dr Bolesław Domański. Portal Muzeum Ziemi Żłotowskiej (9.01.2012)*, http://www.muzeum-zlotow.pl/index.php?option=com_remository&Itemid=84&func=startdown&id=19
 17. M. K o k o w s k i, *Wawrzyn Akademicki ks. dra Bolesława Domańskiego. Portal Muzeum Ziemi Żłotowskiej (9.01.2012)*, http://www.muzeum-zlotow.pl/index.php?option=com_remository&Itemid=84&func=startdown&id=18; „Panorama Żłotowska” z dn. 1.05.2012, s. 9.
 18. E. M a l a k, *Lotniczy wrzesień. Wprowadzenie do problemu*, „Historia. Technika wojskowa”, Wrzesień–Październik nr 5/2012, s. 16–25.
 19. K. M a ś l a n k a, *Trudne piękno matematyki*, „PAUza Akademicka. Tygodnik Polskiej Akademii Umiejętności”, Nr 190–192, Kraków, 20 grudnia 2012–3 stycznia 2013.
 20. B. O r ł o w s k i, *Wielka kariera polskiego inżyniera (o G. Narutowiczu)*, „Mówią Wieki”, nr 12/2012, s. 21–24.
 21. M. P ę d r a c k i, *Małpi król*, „Przegląd Powszechny”, 7–8, 2012, s. 75–85.
 22. J. P i s k u r e w i c z, *Maria u wrót Akademii*, „Academia”, 2011, nr 4, s. 20–23 (także w wyd. angielskim) [druk 2012].

23. B. Płonka-Syroka, A. Kaźmierczak, *Polish school of philosophy of medicine – between the philosophy of science and clinical practice*, [w:] A. D. Erdemir i in. (red.), *5th Balkan Congress on the History & Ethics of Medicine, Istanbul 11–15 October 2011. Abstract and proceedings book*, Istanbul 2012, s. 242–247.
24. J. Schiller-Walicka, *Czego nas może nauczyć historia rosyjskich uniwersytetów? Historyczny przyczynek do współczesnych dyskusji o przyszłości uniwersytetu*, „Ars Educandi” 2011, t. VIII, s. 15–43 [artykuł ukazał się w 2012].
25. J. Szumski, *U źródeł powstania Komisji Historyków Polski i ZSRR*, „Klio polska. Studia i materiały z dziejów historiografii w XIX–XX w.”, t. VI (2012), s. 1–18.
26. A. Śródkka, *Słowo wstępne*, [w:] *600 lat medycyny uniwersyteckiej w Krakowie*, Kraków 2012, s. 1–3.
27. A. Śródkka, *Wstęp*, [w:] *Zarys historii nauczania medycyny w Polsce do roku 1939. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2012, s. 7–8.
28. A. Trojanowska, *Przegląd prac magisterskich*, „Gazeta Farmaceutyczna” 21, 2012 nr 2, s. 38.
29. A. Trojanowska, *Klasztor pachnący eukaliptusem*, „Gazeta Farmaceutyczna” 2012 nr 10, s. 49.
30. Z. Tucholski, *Straty wojenne i zniszczenie Muzeum Komunikacji w Warszawie*, „Kronika Warszawy” nr 2/2011, s. 39–51.
31. Z. Tucholski, *Wydawnictwa Techniczne Ministerstwa Komunikacji (1934–1939; 1946–1948)*, „Z badań nad książką i księgozbiorami historycznymi” t. 5/2011, s. 273–294.
32. Z. Tucholski, *Elektryczne zespoły trakcyjne węzła warszawskiego*, „Świat Kolei” nr 1/2012, s. 14–23.
33. Z. Tucholski, A. Drzewiecki, *Zniszczony elektryczny zespół trakcyjny PKP z 1936 r., ostatnia szansa uratowania cennego zabytku kolejnictwa*, [w:] *Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Advektus 2012” Politechnika Śląska; Katowice-Ogrodzieniec 20–21 kwietnia 2012 r.*, Materiały konferencyjne, s. 207–214.
34. Z. Tucholski, M. Wojewoda, *Tabor Wąskotorowy. Adaptacja elektrowozów górniczych „Karlik” na lokomotywy spalinowe*, „Stalowe Szlaki” nr 1/2012, s. 11–13.
35. Z. Tucholski, *Model parowozu towarowego serii Tr11 – cenny eksponat przedwojennego Muzeum Komunikacji w zbiorach Muzeum Techniki NOT*, „Biuletyn Muzeum Techniki” nr 11/2012, s. 37–40.
36. Z. Tucholski, *Charakterystyka Kolei Jabłonowskiej w 1944 r.*, „Stalowe Szlaki” nr 2/2012, s. 22–26.

37. Z. Tucholski, *Lokomotywa Ly-285, Lydl-302*, „Stalowe Szlaki” nr 2/2012, s. 26–27.
38. Z. Tucholski, *Wspomnienia z pierwszych powojennych dni pracy parowozowni w Piotrkowie Trybunalskim*, publikacja tekstu źródłowego z komentarzem historycznym, cz. I, „Stalowe Szlaki” nr 2/2012, s. 33–39.
39. Z. Tucholski, *Wspomnienia z pierwszych powojennych dni pracy parowozowni w Piotrkowie Trybunalskim*, publikacja tekstu źródłowego z komentarzem historycznym, cz. II, „Stalowe Szlaki” 3/2012, s. 49.
40. Z. Tucholski, *Żegluga parowa na Wiśle*, tekst opracowany w ramach projektu *Wisła Warszawska*, opublikowany na stronie: http://wisla-warszawska.pl/wisla-O_PROJEKCIE-DZIALANIA.
41. J. Włodarczyk, *Jan Heweliusz*, [w:] *Encyklopedia Gdańska*, Fundacja Gdańska, Gdańsk 2012, s. 392–393.
42. J. Włodarczyk, *Poeta romantyczny wobec wszechświata*, „*Artes Liberales. Zeszyty Naukowe Akademii Humanistycznej im. A. Gieysztora*” 1–2 (8–9) 2010, s. 87–104 [druk 2012].
43. A. J. Wójcik, *Georg Gottlieb Pusch i jego działalność w Królestwie Polskim w świetle korespondencji publikowanej na łamach niemieckich czasopism mineralogicznych (1817–1830)*, „*Zeszyty Staszicowskie*”, z. 8, s. 149–165.
44. A. J. Wójcik, *Historia munduru górniczego na przestrzeni dziejów – od Babilonu po XXI wiek*. [z:] Wojciech Preidl, [w:] *Materiały VIII Konferencji, „Dziedzictwo i historia górnictwa oraz wykorzystanie pozostałości dawnych robót górniczych”, 18–20 kwietnia 2012 r., Świeradów Zdrój*, s. 14–15.
45. A. J. Wójcik, *Kartografia geologiczno-górnicza Królestwa Polskiego (1815–1915)*, [w:] *Materiały VIII Konferencji, „Dziedzictwo i historia górnictwa oraz wykorzystanie pozostałości dawnych robót górniczych”, 18–20 kwietnia 2012 r., Świeradów Zdrój*, s. 20.
46. A. J. Wójcik, *Łabęcki Hieronim*, [z:] Zbigniew J. Wójcik, [w:] *Słownik biograficzny techników polskich*, t. 23, s. 76–78.
47. A. J. Wójcik, *Rost G. H. August*, [z:] Zbigniew J. Wójcik, [w:] *Słownik biograficzny techników polskich*, t. 23, s. 112–113.
48. A. J. Wójcik, *On the Boundaries of Systems and Countries – Józef Cieszkowski's Contribution to the Development of European Mining Engineers*. [w:] G. Katsiampoura (ed.), *5th International Conference of the European Society for the History of Science. Scientific Cosmopolitanism and local cultures, religion, ideologies, societies. Book of Abstracts, Athens, 1–3 November 2012. Symposium 6, Engineers, Circulation of Knowledge, and the Construction of Imperial and Post-*

- Imperial Spaces (18th–20th century)*, Institute of Historical Research/National Hellenic Research Foundation, s. 39.
49. A. J. W ó j c i k, kontynuacja opracowania: *Muzea geologiczne, górnicze województwa śląskiego i terenów przyległych. Edukacyjno-informacyjny serwis internetowy o dziedzictwie geologicznym województwa śląskiego*. [z:] Ryszard Chybiorz. Strona internetowa: <http://www.geosilesia.pl>.
50. A. J. W ó j c i k, kontynuacja opracowania: *Historia nauk geologicznych i górniczych. Biogramy specjalistów geologicznych i górniczych, w tym, Józef Cieszkowski, Jan Hempel, Marceli Królikiewicz, Fryderyk Krumpel, Jan Mieroszewski, Maksymilian Strasz*. Autorska strona internetowa: <http://www.anwoja.pl>.
51. W. W ó j c i k, *Wstęp*, [w:] *Idea opieki a zasada równości i wolności*, W. W ó j c i k, P. D a n c a k, A. W ą s i ń s k i (red.), Wyższa Szkoła Administracji, Bielsko Biała 2012, s. 5–9.
52. B. W y s o k i ń s k a, *Historyczne uwarunkowania kuchni regionalnej Mazowsza*, [w:] *Tradycyjne produkty kulinarne jako element atrakcyjności turystycznej Mazowsza (materiały pokonferencyjne)*, Almamer 2012, s. 35–46.
53. R. Z a b o r o w s k i, *Is the Control of Emotion Possible?*, „History & Philosophy of Psychology” 14, 1/2012, s. 34–52.
54. R. Z a b o r o w s k i, *Some remarks on Plato on emotions in, Emotions in Pre- & Early Modern Mediterranean*, „Mirabilia, Electronic Journal of Antiquity & Middle Ages”, numer specjalny 15, 2/2012, s. 141–170.
55. D. Z a m o j s k a, *Cezaria Anna Baudouin de Courtenay-Vasmer-Jędrzejewiczowa (1885–1967)*, „Nauka i szkolnictwo wyższe”, 2/38/2011, s. 15–25.
56. L. Z a s z t o w t, *Wstęp*, [w:] *Pamiętnik obchodów 130-lecia powstania i 20-lecia odrodzenia Kasy im. Józefa Mianowskiego – Fundacji Popierania Nauki*, pod red. Pawła Charkiewicza, Warszawa 2012, s. 3–4.
57. L. Z a s z t o w t, *Wspomnienie, Jan Baszkiewicz (1930–2011)*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego”, t. LXXIV, 2011, s. 49–54 (współautor Henryk O l s z e w s k i) [druk 2012].
58. L. Z a s z t o w t, *Od stolicy do prowincji. Wilno w polskiej pamięci historycznej*, „Mówią Wieki”, 2012, nr 4/12/(627), s. 21–25.
59. L. Z a s z t o w t, *Wspomnienie, Juliusz Bardach (1914–2010)*, „Przegląd Wschodni”, t. XI, 2012, z. 4 (44), s. 857–868 (współautor J. M a l i c k i).
60. L. Z a s z t o w t, *Laudacja, Laudacja Henryki Ilgiewicz laureatki Nagrody Przeglądu Wschodniego 2008 w kategorii, dzieje Polaków na Wschodzie*, „Przegląd Wschodni”, t. XI, 2012, nr 4 (44), s. 665–670.

61. L. Z a s z t o w t, *Laudacja Elżbiety Orman laureatki Nagrody Przeglądu Wschodniego 2009 w kategorii dzieła krajowe (Elżbieta Orman, Tahańcza Poniatowskich. Z dziejów szlachty na Ukrainie w XIX wieku, Polska Akademia Umiejętności i Fundacja Lanckorońskich, Kraków 2009, „Przegląd Wschodni” T. XII: 2012, zeszyt 2(46), s. 250-253.*
62. L. Z a s z t o w t, *Sprawozdanie, Sprawozdanie Sekretarza Generalnego TNW za okres 1 stycznia 2011–31 grudnia 2011, „Rocznik TNW”, t. LXXIV, 2011, s. 62–69 [druk 2012].*

ANEKS 4

**Wykłady i referaty wygłoszone na ważnych konferencjach
w kraju i za granicą**

Imię i nazwisko	Tytuł wystąpienia	Konferencja	Kraj
Iwona Arabas	Historia wykorzystywania bursztynu w lecznictwie.	XXI Sympozjum Historii Farmacji „Farmacja w służbie człowieka i zwierząt”, Kazimierz Dolny.	Polska
Kalina Bartnicka	Nauka a szkoła w czasach Komisji Edukacji Narodowej.	Posiedzenie naukowe zorganizowane z okazji 20-lecia czasopisma „ANALECTA. Studia i Materiały z Dziejów Nauki”.	Polska
Katarzyna Dormus	Kształtowanie wizerunku nauczyciela w latach 1945–1956 na łamach czasopism pedagogicznych – „Ruchu Pedagogicznego” i „Nowej Szkoły”.	Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Być nauczycielem w PRL-u...”	Polska
Katarzyna Dormus	Maurycy Pius Rudzki – twórca polskiej geofizyki.	Uroczyste posiedzenie Komitetu Geofizyki PAN i Polskiego Towarzystwa Geofizycznego.	Polska
Jarosław Kurkowski	Okultystyczne korzenie nauki i polityki III Rzeszy.	Konferencja Pseudouczeni, zdrajcy, bohaterowie. Wybrane aspekty „Rassenpolitik” na Podhalu 1939–1945. Nowe materiały i ustalenia; 30 XII 2012 r.; Centrum Europejskie UW.	Polska
Krzysztof Maślanka	Zeta Function of Riemann – Universal (and Hidden) Book of Everything.	<i>Copernicus Center International Seminar pt. Philosophy in Science</i> , 27 I 2012, Kraków.	Polska

Michał Pędracki	Archeologiczne badania K. Grochowskiego w Mandżurii.	Konferencja Polscy budowniczo- wie Kolei Wschodniochińskiej i polskie osadnictwo w Man- dżurii; Pułtusk 2–5 grudnia 2012 (organizatorzy: Wspólnota Polska, Katolicki Uniwersytet Lubelski)	Polska
Bożena Płonka-Syroka	Społeczny ruch higieniczny w Królestwie Polskim (1863– 1914) i jego rola w zapobiega- niu i zwalczaniu chorób społecznych.	Konferencja pt. Brud. Idee – dylematy – sprawy, Opole 24–27 kwietnia 2012.	Polska
Bożena Płonka-Syroka	Lecznictwo naturalne w Karkonoszach – rys historyczny.	Konferencja pt. Lek roślinny – historia i współczesność, Zachełmie 16–17 maja 2012.	Polska
Bożena Płonka-Syroka	Kultura uzdrowiskowa w Polsce w latach 1918–2012. Społeczno-kulturowe uwarun- kowania zmiany jej modelu.	Konferencja pt. Zdrowie i choro- ba. Wpływ jakości życia na kultu- rę w Europie Środkowej. Kultura Europy Środkowej (XVII). Zabrze 15–16 listopada 2012	Polska
Bożena Płonka-Syroka	Rola rodziny i otoczenia społecz- nego w przeżywaniu przez pac- jenta choroby nowotworowej.	Konferencja pt. Rola rodziny w opiece nad chorym przewlekłe, Szczryk 7–8 grudnia 2012.	Polska
Bożena Płonka-Syroka	Medycyna arabska w świetle średniowiecznych tureckich mi- niatur medycznych.	Konferencja pt. Kultura medyczna islam, Wrocław 11–12 grudnia 2012.	Polska
Bożena Płonka-Syroka	Die Rezeption der medizini- schen Doktrin von John Brown in der polnischen akademischen Medizin an der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert.	Konferencja pt. Heilkunde und Heilmittel. Zum Erwerb und Transfer von medizinisch-pharma- zeutischem Wissen in Europa. Europäische Wissenschaftsbeziehungen (5). Akademie gemeinnütziger Wissenschaften zu Erfurt, Erfurt 16–18 marca 2012.	Niemcy
Bożena Płonka-Syroka	Świeradów Zdrój health resort – History and the present day.	Konferencja pt. Symposium on Culture of Health Cures in Europe. Istanbul University Medical Faculty Department of Medical History and Ethics / Uludag University Medical Faculty Department of Medical Ethics and Medical History, Bursa 7–8 czerwca 2012.	Turcja
Joanna Schiller-Walicka	Polacy w Rosji, Rosjanie na ziemiach polskich.	Międzynarodowa Konferencja <i>Polska i rosyjska myśl polityczna XIX wieku. Związki, wpływy, anta- gonizmy</i> , zorganizowana w dniach 19–21 listopada 2012 r. przez Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia na Zamku Królewskim w Warszawie.	Polska

Jacek Soszyński	Średniowieczne rękopisy biblioteczne w zbiorach Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich w Wilnie, współautor: Rūta Čapaitė.	Międzynarodowa konferencja „Polonica w zbiorach państw nadbałtyckich”, Archiwum Główne Akt Dawnych, Warszawa 30 XI 2012.	Polska
Jan Szumski	The Soviet Impact (Communist Party of the Soviet Union) on Environmental Sciences in Poland (based on disclosure documents from Russian archives).	Praga, 23.03.2012–25.03.2012 r. Environmental histories of the Visegrad countries: Cold War and the environmental sciences.	Czechy
Zbigniew Tucholski	Zniszczony elektryczny zespół trakcyjny PKP z 1936 r., ostatnia szansa uratowania cennego zabytku kolejnictwa, [z:] Drzewiecki A.	Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Advectus 2012” Politechnika Śląska; Katowice-Ogrodzieniec 20–21 kwietnia 2012 r.	Polska
Zbigniew Tucholski	Specyfika geodezyjnej i kartograficznej dokumentacji kolejowej.	XXVI Ogólnopolska Konferencja Historyków Kartografii – Kamienie Milowe w Kartografii, 13–15 września 2012 r.	Polska
Zbigniew Tucholski	Prof. Antoni Xiężopolski i inż. Bronisław Małachowski – biografia porównawcza konstruktorów taboru kolejowego.	Konferencja pt: Polscy budowniczy Kolei Wschodniochińskiej i polskie osadnictwo w Mandżurii, Pułtusk 2–5 grudnia 2012 r.	Polska
Zbigniew Tucholski	Polacy budowniczy kolei transsyberyjskiej.	posiedzenie Komisji Badań nad Historią Syberii Komitetu Historii Nauki i Techniki PAN, 6 lutego 2012 r.	Polska
Zbigniew Tucholski	Udział Polaków w budowie Kolei Transsyberyjskiej.	Projekt Sibirica, 10 września 2012 r, w Instytucie Historycznym UW, Kasa im. Józefa Mianowskiego.	Polska
Jarosław Wawrzycki	Czy <i>Principia</i> Newtona pasują do matematyki XXI wieku ?	Seminarium Historii Matematyki, Instytut Matematyki UJ, 27.02.2012.	Polska
Jarosław Wawrzycki	Mnożenie w <i>Principiach</i> Izaaka Newtona.	Seminarium z Historii Astronomii (i okolic), IHN PAN oraz Centrum Kopernika Badań Interdyscyplinarnych, 08.10.2012.	Polska
Jarosław Wawrzycki	Mnożenie w <i>Principiach</i> Newtona i jego związek z algebraми Jordana-Banacha.	Seminarium Historii Matematyki, Instytut Matematyki UJ, 29.10.2012.	Polska
Wiesław Wójcik	Choroba na śmierć we współczesnej kulturze.	Konferencja „Śmierć w kulturze” (org. WSA, 26 stycznia 2012).	Polska

Wiesław Wójcik	Wychowanie jako budowanie poczucia godności poprzez odkrywanie przynależności do rodziny i innych grup społecznych.	Uczestniczenie w spotkaniu Zespołu Pedagogiki Chrześcijańskiej działającego pod patronatem Komitetu Nauk Pedagogicznych PAN (KUL, Lublin, 14 marca 2012); temat spotkania: Godność człowieka i jej implikacje pedagogiczne.	Polska
Wiesław Wójcik	Aktualność gramatyki prawdy Józefa Tischnera w poszukiwaniu podstaw więzi społecznych.	IV Ogólnopolskim Konwersatorium z cyklu: Styczeń – Slipko – Tischner. Inspiracje chrześcijańskie w etyce. deontologiczne podstawy więzi międzyludzkich (UKSW, Warszawa, 19 marca 2012).	Polska
Wiesław Wójcik	Właściwe używanie wolności według Jana Pawła II.	Międzynarodowa konferencja „Pamięć i tożsamość” – nad myślą Jana Pawła II (w siódmą rocznicę śmierci), Czechowice-Dziedzice 18 kwietnia 2012.	Polska
Wiesław Wójcik	Analiza logiczna jako narzędzie wydobywania teorii naukowych z filozofii.	Panel dyskusyjny „Wokół myśli Jerzego Perzanowskiego w trzecią rocznicę śmierci prof. Jerzego Perzanowskiego”, Akademia Ignatianum, Kraków, 21 maja 2012.	Polska
Wiesław Wójcik	Seksualność a płęć.	Konferencja naukowa „Mężczyzną i niewiastą stworzył ich. Afirmacja osoby ludzkiej odpowiedzialności nauk teologicznych na ideologiczną uzurpację genderyzmu”, Wydział Teologiczny UŚ, 24 maja 2012.	Polska
Wiesław Wójcik	Dziecko z niepełnosprawnością w rodzinie.	XXI Piekarskie Sympozjum Naukowe „Dom, w którym rodzi się wspólnota. Rodzina, społeczeństwo, Kościół”, Wydział Teologiczny UŚ, 25–26 maja 2012.	Polska
Wiesław Wójcik	Jakość życia osoby niepełnosprawnej.	II Międzynarodowa Konferencja Naukowa Styl i jakość życia współczesnego człowieka na temat „Cierpienie, umieranie i śmierć człowieka – poszukiwanie wartości i znaczeń”, KUL, WZNoS w Stalowej Woli, 19 czerwca 2012.	Polska
Wiesław Wójcik	O relacji między historią filozofii a historią nauki.	Konferencja naukowa „Jak uprawiać i pisać historię filozofii; jak jej nauczać?”, Wydział Nauk Społecznych, AJD, Częstochowa, 27–28. września 2012.	Polska

Wiesław Wójcik	Ewangelizacja filozofii czy poprzez filozofię?	VII Sesja popularno-naukowa „Nauczanie Jana Pawła II – jako twórczy wkład w ewangelizację kultury”, Świdnica, Wyższe Seminarium Duchowne Diecezji Świdnickiej, 18 października 2012.	Polska
Wiesław Wójcik	Etyka nauki i etyka uczonych.	Konferencja naukowa „Etyka w badaniach naukowych i szkolnictwie wyższym”, UMK, Toruń, 5–6 listopada 2012.	Polska
Wiesław Wójcik	Osoba z niepełnosprawnością intelektualną w rodzinie.	Międzynarodowa konferencja „Rola rodziny w opiece nad chorym przewlekłe”, WSA, Szczyrk, 7–8 grudnia 2012.	Polska
Wiesław Wójcik	Spółeczny i moralny zysk starości. Poszukiwania jej antropologicznego sensu.	Konferencja naukowa „Współczesne problemy pielęgniarstwa i opieki paliatywnej”, BWSU, Żywiec, 15 grudnia 2012.	Polska
Wiesław Wójcik	Miejsce bioetyki w wychowaniu moralnym – współczesne spory.	Międzynarodowe seminarium UNESCO „Výučba etiky a bioetiki” (Uniwersytet w Prešovie, 1–2 lutego 2012).	Słowacja
Wiesław Wójcik	Wychowawcze znaczenie samowiedzy.	Konferencja międzynarodowa „Výchova ako konštitutívna súčasť práce pedagóga” (Uniwersytet w Prešovie, 13 marca 2012).	Słowacja
Wiesław Wójcik	Różne nurt badań nad religią na Wydziale Filozoficznym Papieskiej Akademii Teologicznej.	Konferencja „Dejiny religionistiky na Slovensku”, Prešov, 29 marca 2012.	Słowacja
Wiesław Wójcik	The development of continuum theory as an example of a big line realization in the history of mathematics.	XI Sympozjum z Historii Matematyki (XIth Symposion in the History of Mathematics), Miesenbach 22–26 kwietnia 2012.	Austria
Wiesław Wójcik	Dziedzictwo J. J. Rousseau w polskiej myśli pedagogicznej.	Międzynarodowa konferencja naukowa “Human nature: Reason, Will, Feeling (300th anniversary of the birth of Jean-Jacques Rousseau”, Słowacka Akademia Nauk (SAV), Smolenice, 4–6 październik 2012.	Słowacja
Wiesław Wójcik	Nowe rozumienie duchowości – antropologiczne podstawy duchowości małżeńskiej.	Międzynarodowe naukowe kolokwium Disputationes quodlibetales „Personalistické inšpirácie vo filozofickom a náboženskom diskurze”; Uniwersytet Proszowski, Prešov, 7 listopada 2012.	Słowacja

Wiesław Wójcik	Miejsce pedagogiki dialogu we współczesnej pedagogice.	Międzynarodowa konferencja naukowa „Edukacja człowieka”, Uniwersytet Preszowski, Prešov 11 grudnia 2012.	Słowacja
Andrzej Wójcik	Life and Work of Jan Mieroszewski (1768–1842) – A Graduate of Mining Academy in Banská Štiavnica., Słowacja.	Conference: Vivat Academy Banská Štiavnica. Education, Progress, Tradition, Slovenské banské muzeum, Banská Štiavnica, 11–13 października 2012 r., Bańska Szczawnica.	Słowacja
Andrzej Wójcik	On the Boundaries of Systems and Countries – Józef Cieszkowski's Contribution to the Development of European Mining Engineers.	5th International Conference of the European Society for the History of Science, Section Circulation of Knowledge, and the Construction of Imperial and Post-Imperial Spaces (18th–20th century), 1–3 listopada 2012 r., Ateny.	Grecja
Andrzej Wójcik	Zagadnienia organizacyjne i prawne związane z działalnością Kopalni Ćwiczebnej w Dąbrowie Górniczej na bazie obowiązującego prawa górniczego. [z:] Arkadiusz Rybak, Sebastian Kosakowski.	XI Forum Podziemnych Tras Turystycznych Polski, 23–25 marca 2012 r., Kłodawa.	Polska
Andrzej Wójcik	Historia munduru górniczego na przestrzeni dziejów – od Babilonu po XXI wiek. [z:] Wojciech Preidl.	VIII Konferencja: „Dziedzictwo i historia górnictwa oraz wykorzystanie pozostałości dawnych robót górnicznych”, 18–20 kwietnia 2012 r., Świeradów Zdrój.	Polska
Andrzej Wójcik	Kartografia geologiczno-górnicza Królestwa Polskiego (1815–1915).	VIII Konferencja: „Dziedzictwo i historia górnictwa oraz wykorzystanie pozostałości dawnych robót górnicznych”, 18–20 kwietnia 2012 r., Świeradów Zdrój.	Polska
Andrzej Wójcik	Krajobraz industrialny Zachodniego Okręgu Górniczego (1815–1870) [z:] Arkadiusz Rybak.	Ogólnopolska konferencja naukowa: „Krajobrazy pamięci. Pamięć krajobrazu z cyklu: Region – Edukacja – Kultura”. Pracownia Edukacji Regionalnej Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie, 14–15 czerwca 2012 r., Bukowno.	Polska
Andrzej Wójcik	Karol Bohdanowicz i jego uczniowie – badania geologiczne Polaków na terytorium Rosji.	Międzynarodowe polsko-rosyjskie warsztaty syberyjskie (SYBIRICA), 10 września 2012 r., Instytut Historyczny UW.	Polska
Andrzej Wójcik	Karol Bohdanowicz i jego uczniowie – badania geologiczne Polaków na terytorium Rosji.	Międzynarodowe polsko-rosyjskie warsztaty syberyjskie (SYBIRICA), 10 października 2012 r., Dom Polski w Nowosybirsku.	Rosja

Andrzej Wójcik	Prasa polska w Harbinie (1917–1949). [z:] Karol Czok.	Konferencja: „Polscy budowniczo- wowie Kolei Wschodniochińskiej i polskie osadnictwo w Man- dżurii”, Stowarzyszenie „Wspólnota Polska”, 2–5 grudnia 2012 r., Pułtusk.	Polska
Beata Wysokińska	Historyczne uwarunkowania kuchni regionalnej Mazowsza.	Konferencja „Tradycyjne produk- ty kulinarne jako element atrak- cyjności turystycznej Mazowsza”, 20 marca 2012, Almamer.	Polska
Robert Zaborowski	Some neglected details in the Plato's charioteer allegory.	International Society for Neoplatonic, Studies 2012 Conference, Cagliari.	Włochy
Robert Zaborowski	Plato on emotions.	The British Psychological Society Annual Conference, History & Philosophy of Psychology Section Conference, St Hilda's College, University of Oxford.	W. Brytania
Robert Zaborowski	Affectivity in Its Relation to Personal Identity.	Consciousness and Personal Identity – Philosophical Perspectives and Neuroscience Conference, Pontifical University of the Holy Cross – Faculty of Philosophy, Roma, 2012.	Włochy
Dorota Zamojska	Uniwersytet a państwo w II Rzeczypospolitej (na przykła- dzie Uniwersytetu Warszawskiego).	konferencja „Społeczeństwo a państwo w II Rzeczypospolitej”, Warszawa, Polska, Instytut Historii PAN, 17–18.05.2012).	Polska
Leszek Zasztowt	The Impact of Politics on the Environmental Sciences in Stalinist Poland some general remarks (second half of the 1940s and 1950s).	Workshop: <i>Environmental Sciences in Stalinist East Central Europe</i> , zorganizowany przez: Research Center for the History of Science and Humanities, Institute of Contemporary History, Academy of Science of the Czech Republic, Prague, 22–25 marca 2012 r.	Czechy
Leszek Zasztowt	Science, Culture and Tradition in Polish Radio Broadcasting during the Interwar Period	European Science Foundation Exploratory Workshop: <i>Putting Science on the Air</i> ; Uniwersytet Humboldta w Berlinie: Berlin 3–5 maja 2012 r.	Niemcy
Leszek Zasztowt	Ludność polska w Cesarstwie Rosyjskim (w tym na Syberii) po powstaniu styczniowym 1863/64 roku.	Międzynarodowe polsko-rosyjskie warsztaty syberyjskie (SYBIRI- CA), Pułtusk dn. 7 września 2012 r. Organizatorzy: Kasa Mianowskiego, IHN PAN, Biblioteka Rosyjskiej Akademii Nauk w Nowosybirsku, Akademia Humanistyczna im. A. Gieysztorą w Pułtusku.	Rosja

Leszek Zasztowt	Od stolicy do prowincji. Degradacja pojęcia Wilna w polskiej pamięci historycznej XIX–XX wieku.	II Międzynarodowy Kongres Badaczy Białorusi, Kowno, 28–30 września 2012 r.	Litwa
Leszek Zasztowt	Zapomniane Wielkie Księstwo Litewskie. O przyczynach regresu pojęcia w historiografii polskiej XIX–XX wieku.	Międzynarodowa Konferencja: Fenomeny dziejów W.K.L.: miejsca pamięci narodów, Instytut Historii Uniwersytetu Wileńskiego, Wilno, 14–17 listopada 2012 r. (organizator - prof. Alfredas Bumblauskas).	Litwa

**Wykłady i referaty wygłoszone za granicą
– nie będące referatami czy wykładami
w trakcie konferencji ani działalnością dydaktyczną**

Imię i nazwisko	Tytuł wystąpienia	Instytucja	Kraj
Michał Kokowski	Ks. Bolesław Domański – wielki nieobecny w polskim panteonie narodowym.	Polska Misja Katolicka, Bazylika św. Jana, Berlin, 8.09.2012.	Niemcy
Michał Kokowski	Different faces of Nicholas Copernicus. Meetings with a history of inter-pretations. „Rendez-vous mit Kopernikus – Rendez-vous z Kopernikiem“.	Deutsch-Polnische Gesellschaft Bundeverband e.V. Federalny Związek Towarzystw Niemiecko-Polskich (Berlin, 10.09.2012).	Niemcy
Michał Kokowski	The three cultures of Sartre-Snow, Thomas S. Kuhn and the Copernican (r)evolution.	The Research Center for Theory and History of Science, Faculty of Philosophy and Arts, University of West Bohemia (Plzeň, 19.11. 2012).	Czechy
Jan Piskurewicz	Artur Wołyński i jego działalność w Italii w drugiej połowie XIX wieku.	Stacja Naukowa PAN w Rzymie, 27 03 2012.	Włochy
Bożena Płonka-Syroka	Rezeption der medizinischen Doktrin von John Brown in der polnischen akademischen Medizin an der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert.	Uniwersytet w Istambule.	Turcja
Bożena Płonka-Syroka	Rezeption der Homöopathie in polnischen Ärztekreisen im 19. Jahrhundert.	Uniwersytet w Istambule.	Turcja
Bożena Płonka-Syroka	Die Botanische Gärten in Breslau/Wrocław von 19. Bis 21. Jahrhundert.	Uniwersytet w Istambule.	Turcja
Bożena Płonka-Syroka	Polnische Schule in Philosophieder Medizin von 19. Jahrhundert bis Heute.	Uniwersytet w Istambule.	Turcja

Bożena Płonka-Syroka	Methodologische Möglichkeiten der Forschungen in Geschichte der Naturwissenschaften in dem Konzeptionen den ausgewählten polnischen Wissenschaftler.	Uniwersytet w Istambule.	Turcja
Joanna Schiller-Walicka	nt. intelektualnej roli uniwersytetów rosyjskich w XIX w.	16-22 października Rzym, Stacja Naukowa PAN.	Włochy
Robert Zaborowski	Some remarks on Plato on emotions.	Departamento de Filosofia, Universidad Autonoma de Madrid.	Hiszpania

ANEKS 5

Członkostwo w międzynarodowych gremiach naukowych

1. Iwona Arabas: International Society for the History of Pharmacy, Académie Internationale d'Histoire de la Pharmacie, International Council of Museums.
2. Jaromir Jeszke: Deutsch-Polnische Gesellschaft für Geschichte der Medizin, European Association for the History of Medicine and Health, International Network for History of Public Health.
3. Michał Kokowski: European Society for the History of Science, Society for Philosophy of Science in Practise.
4. Halina Lichocka: Académie Internationale d'Histoire de la Pharmacie, European Association for Chemical and Molecular Sciences, International Union for the History and Philosophy of Science / Division of History of Science and Technology.
5. Bolesław Orłowski: Międzynarodowy Komitet Historii Techniki (ICO-HTEC), prezes Polskiego Komitetu TICCIH (The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage).
6. Bożena Płonka-Syroka: Deutsch Polnische Gesellschaft für Geschichte der Medizin.
7. Joanna Schiller-Walicka: Komisja Historyków Polski i Rosji.
8. Jacek Soszyński: Medieval Chronicle Society.
9. Jan Szumski: Komisja Historyków Polski i Rosji.
10. Andrzej Śródka: Międzynarodowego Towarzystwo Historii Medycyny.
11. Bożena Urbanek: European Association for the History of Psychiatry oraz International Association of Nurses, Towarzystwo Polsko-Niemieckie Historii Medycyny.

12. Jarosław Włodarczyk: Johannes Kepler Working Group przy International Astronomical Union (IAU).
13. Wiesław Wójcik: Slowackie Towarzystwo Filozoficzne.
14. Andrzej Wójcik: International Association of Sedimentologists (IAS), Earth Science Teachers Association (ESTA), American Association of Petroleum Geologists (AAPG), Society for Sedimentary Geology (SEPM), The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage (TICCIH), International Council of Museum (ICOM), National Geographic Society, International Committee for University Museums and Collections, Internationale Committee for Museum and Collections of Natural History, International Commission on the History of Geological Science (INHIGEO).
15. Robert Zaborowski: International Society for Research on Emotion, International Society for Neoplatonic Studies, Aristotelian Society, Association des Etudes Homériques, Philologikos Syllogos „Parnassos”.

ANEKS 6

Pełnione funkcje redaktorów naczelnych czasopism naukowych

1. Halina Lichocka: „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki”.
2. Bożena Urbanek: „Słownik Biograficzny Polskich Nauk Medycznych”, „Medycyna Nowożytna”.
3. Stefan Zamecki: „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”.
4. Andrzej Biernacki: „Organon”.
5. Joanna Schiller-Walicka: „Rozprawy z Dziejów Oświaty”.
6. Jan Piskurewicz: „Nauka Polska – jej potrzeby, organizacja i rozwój”.

Udział w komitetach i redakcjach czasopism naukowych

1. Kalina Bartnicka: „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, „Biuletyn Historii Wychowania”, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”.
2. Andrzej Biernacki: „Nauka Polska – jej potrzeby, organizacja i rozwój”.
3. Jaromir Jeszke: „Medycyna Nowożytna” (z-ca redaktora naczelnego).
4. Michał Kokowski: „Prace Komisji Historii Nauki PAU”.
5. Jarosław Kurkowski: „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki” (z-ca redaktora naczelnego).
6. Paweł Komorowski: „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, „Analecta”.
7. Halina Lichocka: „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny”.
8. Magdalena Paciorek: „Medycyna Nowożytna”.

9. Bożena Płonka-Syroka: „Medycyna Nowożytna”.
10. Joanna Schiller-Walicka: „Forum Pedagogiczne”.
11. Jacek Soszyński: „Przegląd Tomistyczny”.
12. Jan Szumski: „Rozprawy z Dziejów Oświaty”.
13. Andrzej Śródka: „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, „Nauka Polska – jej potrzeby, organizacja i rozwój”.
14. Anna Trojanowska: „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”.
15. Zbigniew Tucholski: „Stalowe szlaki”.
16. Bożena Urbanek: „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”.
17. Jarosław Włodarczyk: „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, „Nauka Polska – jej potrzeby, organizacja i rozwój”.
18. Robert Zaborowski: „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, „Organon”.
19. Stefan Zamecki: „Nauka Polska – jej potrzeby, organizacja i rozwój”.
20. Leszek Zasztowt: „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, „Nauka Polska – jej potrzeby, organizacja i rozwój”.

Udział w wydawnictwach periodycznych

1. „Studia Copernicana” – Jarosław Włodarczyk (redaktor naczelny), Michał Kokowski (członek komitetu redakcyjnego).
2. „Monografie z Dziejów Nauki i Techniki” – Stefan Zamecki (redaktor naczelny).
3. „Archiwum Dziejów Oświaty” – Kalina Bartnicka (redaktor naczelny).
4. „Monografie z Dziejów Oświaty” – Leszek Zasztowt (redaktor naczelny).
5. „Rozprawy z Dziejów Nauki i Techniki” – Halina Lichočka.

SPRAWOZDANIE Z DZIAŁALNOŚCI KOMITETU HISTORII NAUKI I TECHNIKI PAN W 2012 ROKU

I. INFORMACJE OGÓLNE

I.1. Prezydium Komitetu:

Prof. Kalina Bartnicka – przewodnicząca
Prof. Iwona Arabas – wiceprzewodnicząca
Prof. Jarosław Włodarczyk – wiceprzewodniczący
Prof. Jadwiga Garbowska – sekretarz naukowy
Członkowie:
Prof. Maria Blomberg

Prof. Roman Duda
Prof. Jaromir Jeszke
Prof. Roman Mierzecki
Prof. Halina Lichočka
Sekretarz techniczny – Michał Piekarski

Skład osobowy Komitetu

1. dr hab. Iwona ARABAS, prof. PAN – PAN, Warszawa, Muzeum Farmacji
2. prof. dr hab. Kalina Hanna BARTNICKA – PAN, Warszawa
3. prof. dr hab. Andrzej BIELSKI – Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń
4. prof. dr hab. Maria Magdalena BLOMBERGOWA – Uniwersytet Łódzki
5. ks. prof. dr hab. Roman DAROWSKI SJ – Akademia „IGNATIANUM”, Kraków
6. dr hab. Stanisław DOMORADZKI, prof. UR – Uniwersytet Rzeszowski, Uniwersytet Karola w Pradze
7. prof. dr hab. Roman DUDA – Uniwersytet Wrocławski (emeryt.)
8. prof. dr hab. Julian DYBIEC – Uniwersytet Jagielloński
9. dr hab. Zdzisław GAJDA, prof. UJ – Uniwersytet Jagielloński
10. dr hab. Jadwiga GARBOWSKA prof. PAN – PAN, Muzeum Ziemi, Warszawa
11. dr hab. Wanda GRĘBECKA, prof. PAN – PAN Warszawa (emeryt.)
12. prof. dr hab. Stanisław GRODZISKI – Uniwersytet Jagielloński
13. prof. dr hab. Piotr HÜBNER – Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń
14. prof. dr hab. Jaromir JESZKE – PAN, Uniwersytet Adama Mickiewicza, Poznań
15. prof. dr hab. Antoni JODŁOWSKI – Muzeum Żup Krakowskich w Wieliczce
16. prof. dr hab. Wiesław KAMIŃSKI – Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin
17. prof. dr hab. Michał KOKOWSKI – PAN, Kraków
18. dr Hanna KRAJEWSKA – PAN, Archiwum PAN, Warszawa
19. prof. dr hab. Halina LICHOČKA – PAN, Warszawa
20. dr inż. Jerzy LITWIN – Muzeum Morskie w Gdańsku
21. prof. dr hab. Tomasz MAJEWSKI – Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, Warszawa (emeryt.)
22. dr hab. Edward MALAK, prof. PAN – PAN, Warszawa, Politechnika Warszawska
23. dr hab. n. med. Roman MEISSNER, prof. UM – Uniwersytet Medyczny, Poznań

24. prof. dr hab. Roman MIERZECKI – Uniwersytet Warszawski (emeryt.)
25. prof. dr hab. Bolesław ORŁOWSKI – PAN, Warszawa
26. prof. dr hab. Jerzy PAWŁOWSKI – Uniwersytet Jagielloński
27. dr Maria PELCZAR – PAN, Biblioteka PAN, Gdańsk
28. prof. dr hab. Konrad RUDNICKI – Uniwersytet Jagielloński (emeryt.)
29. dr hab. Joanna SCHILLER, prof. PAN, Warszawa, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
30. dr hab. Krzysztof STOPKA, prof. UJ – Uniwersytet Jagielloński
31. prof. dr hab. n. med. Jerzy SUPADY – Uniwersytet Medyczny, Łódź
32. prof. dr hab. Bożena URBANEK – PAN, Śląski Uniwersytet Medyczny, Katowice
33. dr hab. Jarosław WŁODARCZYK, prof. PAN – PAN Warszawa
34. prof. dr hab. Zbigniew WÓJCIK – PAN Muzeum Ziemi, Warszawa (emeryt.)
35. prof. dr hab. Leszek ZASZTOWT – PAN, Uniwersytet Warszawski
36. prof. dr hab. Alicja ZEMANEK, Uniwersytet Jagielloński
37. prof. dr hab. Włodzimierz ZYCH – Politechnika Warszawska (emeryt.)

Zestawienie liczbowe:

Stan z 31 grudnia 2012 r.: członków ogółem – 37. W styczniu 2013 r. zmarli prof. dr Andrzej Bielski i prof. dr Włodzimierz Zych. Obecnie Komitet liczy 35 członków.

Sekcje KHNiT:

Sekcja Historii Nauk Ścisłych (prof. dr hab. Roman Duda)

Sekcja Historii Nauk Medycznych (dr hab. Roman Meissner, prof. UMP)

Sekcja Historii Uniwersytetów i Szkolnictwa (dr hab. Joanna Schiller-Walicka, prof. PAN)

Sekcja Badań nad Historią Syberii (prof. dr hab. Zbigniew Wójcik)

Sekcja Historii Nauk Humanistycznych i Społecznych (prof. dr hab. Julian Dybiec)

Sekcja Historii Techniki (prof. dr hab. Bolesław Orłowski)

Sekcja Historii Nauk Przyrodniczych (prof. dr hab. Alicja Zemanek)

Sekcja Historiografii i Teorii Historii Nauki (dr hab. Jaromir Jeszke, prof. PAN)

I.2. Zakres działania Komitetu.

Komitet Historii Nauki i Techniki PAN reprezentuje historię wszystkich dziedzin nauk: humanistycznych, społecznych, przyrodniczych, ścisłych i technicznych. Zajmuje się pogłębianiem i szerzeniem wiedzy o drogach rozwoju danych dyscyplin naukowych, kwestiami upowszechniania wiedzy i oceną

wydawnictw z tego zakresu, zagadnieniami warsztatowymi badań nad historią poszczególnych dyscyplin (archiwa, muzea, zbiory). Jako Komitet Narodowy reprezentuje – poza granicami kraju – historię nauki w Polsce. Wchodzi do Unii Międzynarodowej pełniąc jednocześnie rolę Komitetu Narodowego ds. Współpracy z Międzynarodową Unią Historii i Filozofii Nauki /Oddział Historii Nauki i Techniki.

II. ZEBRANIA KOMITETU

II.1. Zebrania plenarne:

W roku 2012 odbyły się 3 posiedzenia plenarne KHNiT oraz 4 posiedzenia prezydium; jedno będące przygotowaniem do posiedzenia plenarnego w styczniu 2012 r., odbyło się w końcu 2011 r., w dniu 28.12.2011

Na spotkaniach w pierwszej połowie roku 2012 przeważały sprawy organizacyjne: praca nad regulaminem, podział na zespoły tematyczne, które ostatecznie w przyjętym regulaminie nazwano sekcjami, koncepcja planu pracy.

1. Posiedzenie Plenarne 23.01.2012. Omówiono sprawy organizacyjne, przedstawiono informację o działalności KHNiT w 2011 r. oraz informację o przebiegu wyborów członków KHNiT. Uzupełniono skład KHNiT, Prezydium i wybrano Sekretarza Naukowego Komitetu. Omówiono projekt regulaminu działalności Komitetu. Powołano sekcje Komitetu oraz przygotowano plan pracy KHNiT. Jako ogólną tematykę prac przyjęto temat: *Nauka i cywilizacja. Społeczna cywilizacja i kulturalna rola nauki w ujęciu historycznym.*

Następnie prof. dr hab. Bolesław Orłowski przedstawił wyniki prac nad *Słownikiem polskich odkrywców wynalazców i pionierów nauk matematyczno-przyrodniczych i techniki.* Następnie podano też informację o zainteresowaniach naukowych członków Komitetu i odbyła się dyskusja o potrzebach i możliwościach działalności Komitetu.

2. Posiedzenie Plenarne 16.04.2012 odbyło się z udziałem zaproszonych spośród ścisłego grona Komitetu współpracowników Sekcji Badań nad Historią Syberii. Wygłoszone zostały 3 referaty: Dr Hanna Krajewska (Dyrektor Archiwum PAN), przedstawiła temat: „Archiwum PAN jako baza źródłowa do badań nad historią nauki”. Dr Tadeusz Zadrozny – gość Posiedzenia (Instytut Sztuki PAN, Warszawa) przedstawił temat: „Germano-rossica na wystawie wrocławskiej jesieni 1939 r.”. Dr Mariusz Kulik – gość Posiedzenia (Instytut Historii PAN, Warszawa) przedstawił temat: „Polscy kartografowie wojskowi na wschodzie Rosji”. Prof. Kalina Bartnicka zaproponowała projekt Uchwały nr 1 KHNiT PAN – regulamin. Zebrani zdecydowali o powołaniu następujących sekcji Komitetu i w głosowaniu tajnym wybrali ich przewodniczących: Sekcja Historii Nauk Ścisłych, Sekcja Historii Nauk Medycznych, Sekcja Historii Uniwersy-

tetów i Szkolnictwa, Sekcja Badań nad Historią Syberii, Sekcja Historii Nauk Humanistycznych i Społecznych, Sekcja Historii Techniki, Sekcja Historii Nauk Przyrodniczych, Sekcja Historiografii i Teorii Historii Nauki.

3. Posiedzenie Plenarne 11.10.2012. Uczestnicy Posiedzenia, w ramach wprowadzenia do dyskusji o upowszechnianiu nauki, w I części spotkania zwiedzili Centrum Nauk „Kopernik”. Część II zebrania odbyła się w Instytucie Historii Nauki PAN, Pałacu Staszica w Warszawie. Dyskutowano o sprawach bieżących i zagadnieniach, w których Komitet Historii Nauki i Techniki powinien zająć stanowisko. W toku dyskusji zebrani omawiali problemy zagrożenia dla nauki, badań naukowych i popularyzacji wiedzy wynikające z coraz częstszych informacji o zamiarach likwidowania zbiorów naukowych.

4. Posiedzenie Plenarne 26.11.2012 zostało poświęcone problemom popularyzacji nauki i wiedzy. Wprowadzenia dokonała prof. Jadwiga Garbowska (Muzeum Ziemi), omawiając kwestie upowszechniania nauki oraz najważniejsze problemy w muzealnictwie. Omówiła kwestie ogólne upowszechniania nauki oraz najważniejsze bolączki muzealnictwa i gromadzenia zbiorów naukowych. Następnie wystąpił dr. Jana Kozłowski (MNiSW), który przedstawił referat „Polityka Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w dziedzinie upowszechniania nauki”. Omówił pomysł zinwentaryzowania i opracowania statystyk, obejmujących instytucje nauki, pokazujących jak działalność polskich instytucji prezentuje się na tle innych krajów.

Ostatni wystąpił prof. Jaromir Jeszke (UAM), który omówił „Kwestię uznania historii nauki za odrębną dyscyplinę naukową”. Poruszył istotną sprawę nieuwzględnienia przez MNiSW historii nauki w kategorii dyscyplin naukowych. Prof. Jeszke przypomniał, że wcześniej już została udokumentowana ranga historii nauki. Obecnie należy się zająć dopracowaniem kategorii „szczegółowości” dyscypliny. Należy także przedstawić Ministerstwu ścieżkę kształcenia w dziedzinie historii nauki, ukazać, w jaki sposób i do jakich obszarów wiedzy będzie ona nawiązywała.

Odbyła się dyskusja, w której toku poruszono m.in. kwestie upowszechniania nauki. Przypomniano jak istotną rolę pełnią miłośnicy nauki oraz znaczenie szkoły średniej. Podkreślono aspekt swoistej ahistoryczności prezentacji rozwoju nauki w Centrum Nauki „Kopernik” i wynikające z tego problemy. Omówiono także zagadnienia związane z historią nauki jako dyscypliny naukowej.

II.2. Posiedzenia prezydium Komitetu – tematyka:

Uwaga: Posiedzenie Plenarne w styczniu 2012 r. zostało przygotowane przez poszerzone spotkanie członków Prezydium 28.12.2011 r. Generalnie na posiedzeniach Prezydium przygotowywano program posiedzeń plenarnych Komitetu.

1. Posiedzenie Prezydium 2.04.2012: Sprawy organizacyjne: struktura Komitetu, podział na sekcje i regulamin Komitetu, sprawy wydawnicze, sprawa strony internetowej. Dyskusja nad planami pracy i przygotowania do zebrania plenarnego.

2. Posiedzenie Prezydium 28.06.2012: Sprawy organizacyjne: plany pracy na drugą połowę roku 2012. Sprawa popularyzacji nauki, dyskusja nad kwestiami popularyzacji nauki.

3. Posiedzenie Prezydium 24.09.2012: Ustalono kwestie związane z zaplanowanym na 11 października 2012 r. zwiedzaniem Centrum Nauki „Kopernik” w Warszawie. Omówiono także sprawy starań o nadanie historii nauki statusu odrębnej dyscypliny naukowej. Poruszono także zagadnienia dotyczące wydawnictw Komitetu.

Uwaga: Krótkie narady Prezydium odbywały się również w miarę potrzeb drogą elektroniczną.

II.3. Posiedzenia sekcji:

a) Sekcja Historii Nauk Ścisłych – po przeprowadzeniu serii rozmów sondażowych Sekcja zaprojektowała zorganizowanie we wrześniu 2013 r., przez Komitet i we współpracy z Instytutem Historii Nauki PAN, 3-dniowej konferencji pt. „Recepcja i przepływ idei w naukach ścisłych w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 1850–1920”. Już w tej wstępnej fazie projekt konferencji wzbudził zainteresowanie historyków nauki z Moskwy, Wilna, Pragi i Budapesztu, więc jest szansa na powodzenie. Ponieważ sekcja jest częścią Komitetu, wniosek o dofinansowanie tej konferencji został złożony wspólnie przez Komitet i Instytut. Ewentualny brak dofinansowania zmusi sekcję do ograniczenia zakresu i ilości uczestników planowanej konferencji, ale powinna się ona odbyć.

b) Sekcja Historii Uniwersytetów i Szkolnictwa jest nowym ciałem w ramach dotychczasowej działalności Komitetu Historii Nauki i Techniki, a jej skład ukonstytuował się ostatecznie jesienią 2012 r. Pierwsze zatem prace nowej sekcji dotyczyły określenia zakresu oraz problematyki jej zainteresowań i plan działań w najbliższym czasie. Ustalono, że jednym z wiodących tematów w 2013 r., z uwagi na przypadającą 14 października 240 rocznicę utworzenia Komisji Edukacji Narodowej, będzie dorobek i żywotność idei tej tak ważnej dla dziejów polskiej oświaty, magistratury oświatowej.

Sekcja planuje zorganizowanie kilku seminariów poświęconych tej problematyce, z udziałem grupy naukowców opracowujących ogólnie-

polski projekt badawczy dotyczący działalności KEN (w tym nowoczesną, krytyczną edycję jej dokumentacji).

Drugim kierunkiem działań będą cykliczne spotkania dyskusyjne poświęcone najnowszym publikacjom z zakresu historii wychowania. Zaplanowana na grudzień 2012 r. dyskusja nad nowo wydaną książką Janiny Kamińskiej *Universitas Vilnensis 1793–1803. Od Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego do Imperatorskiego Uniwersytetu Wileńskiego*, Warszawa 2012 została przesunięta na późniejszy termin z uwagi na grudniowe kolokwium habilitacyjne autorki. Trzecim wreszcie zamysłem Sekcji jest szersze włączenie się w toczący się dyskurs nad reformami współczesnego szkolnictwa wyższego. We współpracy z innymi instytucjami, m.in. Kasą im J. Mianowskiego, myślimy o zorganizowaniu jesienią 2013 r. sesji poświęconej próbie oceny dotychczasowych zmian w organizacji głównie uniwersytetów oraz społecznych, edukacyjnych i naukowych skutków tych zmian.

- c) Sekcja Badań nad Historią Syberii** – w planie pracy na 2012 r. przyjęto realizację następujących spraw: integrację środowiska badaczy dziejów nauki i techniki na Syberii, organizując 5 posiedzeń z referatami zarówno specjalistów z kraju, jak i przebywających na stypendiach w Polsce historyków Federacji Rosyjskiej, stopniowe rozpoznanie krajowych ośrodków badawczych nad historią dokonać Polaków w Rosji od zarańia do czasów najnowszych, stopniowe przygotowanie dzieła zbiorowego o wkładzie Polaków do rozwoju cywilizacyjnego Syberii.

Na posiedzeniach wygłoszono referaty:

1. Dnia 6 lutego:

Zbigniew Wójcik – „Informacja o nowej kadencji Komitetu Historii Nauki i Techniki PAN”

Hanna Krajewska – „Kobiety w nauce. Polsko-rosyjskie powiązania”

Zbigniew Tucholski – „Polacy budowniczości kolei transsyberyjskiej”

Eugeniusz Niebelski – „Duchowni katoliccy na zesłaniu” (z prezentacją książki)

Sergiusz Leończyk – „Rosyjskie nowości książkowe o Polakach na Syberii”

2. Dnia 16 kwietnia:

Tadeusz Zadrożny – „Germano-rossica na wystawie wrocławskiej jesienią 1939 r.”

Mariusz Kulik – „Polscy kartografowie wojskowi na Dalekim Wschodzie”

Zbiorowo – Informacje o tematach badawczych polsko-syberyjskich (m.in. wystąpienie Dmitrija Karnauchowa z Nowosybirsk)

3. Dnia 6 czerwca:

Paulina Kopystyńska, Hanna Krajewska – „Galeria portretów zesłańców syberyjskich”

Jan Gruszyński – „Wkład Wojciecha Koperskiego i jego potomków w życie społeczno-kulturalne Irkucka”

4. 15 października:

Krzysztof Nieczypor – „Nowy projekt badawczy Kasy Mianowskiego dotyczący badań nad Syberią

Mahmud Taha Żuk – „Obchody w Warszawie i Wilnie 60-lecia pracy naukowej Zygmunta Rewkowskiego”

Maria Magdalena Blombergowa – „Refleksje o białostockiej konferencji *Sybir. Wysiedlenia – Losy – Świadectwa*”

5. 10 grudnia:

Jan Trynkowski – „Agatona Gillera lista zesłańców”

Jerzy Tulisow – „120-lecie wyprawy Władysława Kotwicza do Mongolii”

Kunnej Takasaeva – „Z problematyki polsko-jakuckiej”

Sergiusz Leończyk – „Program naukowy Kongresu Polaków w Rosji”

Frekwencja na posiedzeniach – od 22 do 30 osób, w tym historycy z Federacji Rosyjskiej. Zawsze żywa i rzeczowa dyskusja.

Członkowie Sekcji uczestniczyli m.in. w 2 sesjach naukowych (z referatami):

Wrzesień 2012, Uniwersytet w Białymstoku, „*Sybir. Wysiedlenia – Losy – Świadectwa*. „Konferencja międzynarodowa.

Grudzień 2012, Pułtusk, Stowarzyszenie „Wspólnota Polska”, „Polscy budowniczości Kolei Wschodniochińskiej i polskie osadnictwo w Mandżurii”. Konferencja krajowa.

Sekcja gromadzi bibliografię do zamierzonej publikacji o udziale Polaków w rozwoju cywilizacyjnym Syberii. Członkowie Sekcji wspierali projekt Kasy im. Mianowskiego zmierzający do tego celu, uczestnicząc w warsztatach historyków z Polski i Nowosybirsk

Sekcja czynnie wspiera zamierzenia Muzeum Wojska Polskiego w Białymstoku do utworzenia Muzeum Pamięci Sybiru.

d) Sekcja Historii Nauk Humanistycznych i Społecznych:

Nawiązano współpracę z Komisją Historii Nauki PAU i zaplanowano wspólną konferencję w Krakowie w 2013 r.

e) Sekcja Historii Techniki

Grono współpracowników Sekcji w ramach pracy nad wyżej wspomnianym *Słownikiem Biograficznym Polskich Odkrywców i Wynalazców* opracowywanym przez prof. Orłowskiego, przeprowadza dyskusje nad zgromadzonymi hasłami i materiałami. Nawiązano kontakt z „Mówią

Wieków”, aby czasopismo udostępniło swoje łamy problemom popularyzacji wiedzy i nauki. Powstało także zamierzenie zajęcia się promocją historii techniki. Aktualnie ukazała się angielska wersja książki prof. B. Orłowskiego pt. „Polish Adventures in Technology“, która w ramach popularyzacji nauki – zostanie rozesłana do różnych organizacji międzynarodowych. Sekcja podejmie także próbę ochrony polskich zabytków techniki, które obecnie są dewastowane. Prof. B. Orłowski w listopadzie 2012 r. został powołany do Państwowej Rady Ochrony Zabytków.

f) Sekcja Historii Nauk Przyrodniczych

Ustalono plan pracy na najbliższe lata. Podjęto współpracę z Komisją Historii Nauki PAU, w wyniku której zorganizowano wspólną konferencję KHNiTPAN oraz KHNPAU pt. „Collegium Śniadeckiego Uniwersytetu Jagiellońskiego – historyczną siedzibą nauk (astronomia, botanika, geografia)”, 7. 12. 2012 – Kraków, Ogród Botaniczny UJ. Wygłoszono referaty: „229 lat działalności botaników w Collegium Śniadeckiego UJ” (prof. dr hab. Alicja Zemanek), „Collegium Śniadeckiego – dawne Obserwatorium Astronomiczne” (dr Jan Mietelski), „Działalność uniwersyteckiej stacji meteorologicznej w ciągu 220 lat istnienia” (prof. dr hab. Janina Trepńska). Następnie uczestnicy zwiedzili ekspozycje muzealne czynne w Collegium Śniadeckiego UJ: Muzeum Ogródu Botanicznego UJ (parter), dawne kopuły obserwacyjne (II p.) – ekspozycja astronomiczna i meteorologiczna oraz zaprezentowano historyczne zbiory Zakładu Badań i Dokumentacji Polarnej im. prof. Z. Czepnego. Ożywiona dyskusja dotyczyła przyszłości budynku Collegium Śniadeckiego oraz zabezpieczenia najstarszego w Polsce Ogródu Botanicznego UJ (założonego w 1783 r.) przed planami likwidacji.

g) Sekcja Historiografii i Teorii Historii Nauki

W 2012 r. podjęto prace nad przygotowaniem uzasadnień do wniosku Komitetu dla Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego o wyodrębnienie naukowej dyscypliny „historia nauki”. Dokonano przeglądu dotychczasowej aktywności instytucji naukowych (Instytut Historii Nauki PAN, Komitet Historii Nauki i Techniki PAN i in.) oraz analizy związanej z tym dokumentacji. Zawarte tam elementy argumentacji, uzupełnione o nowsze dane, dotyczącej odrębności obszarów badań i stosowanych teorii naukowych na polu historii nauki zostaną wykorzystane we wniosku do ministerstwa. Równocześnie podjęto prace nad tym spójnym modelem dydaktyki w zakresie historii nauki (nauk), dostosowanym do odrębności obszarów badawczych i metodologicznych projektowanej dyscypliny. Całość argumentów zostanie przedstawiona w uchwale Komitetu o powołanie dyscypliny „historia nauki”. Ponadto Sekcja podjęła się organizacji sesji wyjazdowej Komitetu, który od-

będzie się w dniach 13–15.05.2013 w Domu Pracy Twórczej UAM w Ciążeniu n/Wartą.

III. KONFERENCJE

III.1 Konferencja naukowa współorganizowana przez Komitet:

Liczba ogółem – 1

Nazwa konferencji data, miejsce	Organizator, współorganizatorzy, patronat	Rodzaj konferencji		Liczba uczestników		Liczba wystąpień	Dofinans. ze środków DUN (w zł)
		krajowa	międzynarodowa	ogółem	z zagranicy		
Collegium Śniadeckiego Uniwersytetu Jagiellońskiego – historyczną siedzibą nauk (astronomia, botanika, geografia) Kraków, 7.12.2012	Sekcja Historii Nauki i Nauk Przyrodniczych wspólnie z Komisją Historii Nauki PAU	krajowa		30	0	3	brak

W tabeli: liczba wystąpień – łączna liczba wszystkich rodzajów wystąpień konferencyjnych

III.2 Omówienie wyników konferencji:

Wkład do historii w rozwoju badań nad botaniką, geografią i astronomią. Wygłoszono referaty:

- „229 lat działalności botaników w Collegium Śniadeckiego UJ” (prof. dr hab. Alicja Zemanek);
- „Collegium Śniadeckiego – dawne Obserwatorium Astronomiczne” (dr Jan Mietelski);
- „Działalność uniwersyteckiej stacji meteorologicznej w ciągu 220 lat istnienia” (prof. dr hab. Janina Trepieńska).

IV. INNE FORMY DZIAŁALNOŚCI
UPOWSZECHNIAJĄCEJ I PROMUJĄCEJ NAUKĘ:

Nie dotyczy

V. DZIAŁANIA KOMITETU NA RZECZ
REPREZENTOWANYCH DYSCYPLIN NAUKOWYCH

**V.1. Organizowanie spotkań i zbieranie opinii
w sprawie upowszechniania nauki**

Wystąpienia w sprawie nadania historii nauki statusu dyscypliny naukowej.

VI. DZIAŁALNOŚĆ WYDAWNICZA:

W roku sprawozdawczym 2012 w ramach działalności wydawniczej Komitetu nie ukazały się nowe publikacje. Została natomiast przygotowana do wydania w serii „Rozprawy z dziejów nauki i techniki”, opracowana przez prof. dr hab. Jerzego Pawłowskiego, członka KHNiT, monografia pt. *Stefan Antoni Stobiecki (1859–1944), inżynier i przyrodnik*, o objętości ok. 20 arkuszy wydawniczych (część narracyjna, aneks tabelaryczny oraz w aneksach ok. 30 fotografii, kopie kilkunastu dokumentów, mapy i grafiki). W lutym bieżącego roku będzie mogła być przesłana do recenzji.

VII. AKTYWNOŚĆ MIĘDZYNARODOWA KOMITETU:

Komitet pełni funkcję Komitetu Narodowego ds. Współpracy z Międzynarodową Unią Historii i Filozofii Nauki/ Oddział Historii Nauki i Techniki (IUH-PS/DHST – International Union of the History and Philosophy of Science and Technology/ Division of History of Science and Technology). Grupa Narodowa ma w organach Międzynarodowej Unii 4 przedstawicieli: prof. dr hab. Kalinę Bartnicką, prof. dr hab. Romana Dudę, prof. dr hab. Halinę Lichoocką, oraz dr hab. Jarosława Włodarczyka, prof. PAN. Przedstawicielką Komitetu Historii w Międzynarodowej Radzie Unii Naukowych (ICSU – International Council for Scientific Unions) jest prof. dr hab. Kalina Bartnicka. Członkowie Komitetu uczestniczą w międzynarodowych organizacjach naukowych:

- The Working Party on the History of Chemistry of the European Association for the Chemical and Molecular Sciences (Prof. Halina Lichoocka, prof. Roman Mierzecki)

- Academie Internationale d'Histoire de la Pharmacie (prof. Halina Lichocka, członek rzeczywisty)
- Akademickie Towarzystwo Fizyczne (prof. Wiesław Kamiński, udział w pracach Komitetu Fizyki w tym Towarzystwie)
- International Academical Union, komisja Nr 41, historia astronomii (dr hab. Jarosław Włodarczyk, członek)
- International Association of History of Geological Sciences /INGEO/ (prof. Zbigniew Wójcik)
- European Society for the History of Science (prof. Alicja Zemanek)
- German Society for the History of Science /DGSTB/ (prof. Alicja Zemanek)
- Society for the History of Natural History (prof. Alicja Zemanek)
- American Mathematical Society /AMS/ (prof. Roman Duda)
- European Society of the History of Science /ESHS/ (prof. Roman Duda)
- IUHPS/DHST (prof. Roman Duda, przedstawiciel Polski przy tej organizacji)
- Stała współpraca w charakterze recenzenta z redakcjami zagranicznych czasopism „Mathematical Review”, „Zentralblatt für Mathematik” (prof. Roman Duda)
- Asociacion de Coheophrenologie Europea (prof. Jerzy Pawłowski)
- Towarzystwo Zoologów Zachodniej Ukrainy we Lwowie (prof. Jerzy Pawłowski)
- International Standing Conference for the History of Education (prof. Kalina Bartnicka, prof. Julian Dybiec i prof. Leszek Zasztowt)
- European Society For The History Of Science (prof. Michał Kokowski – członek Zarządu Naukowego).
- International Committee for the History of Technology (prof. B. Orłowski)

VIII. WSPÓLPRACA KOMITETU Z ORGANAMI RZĄDOWYMI,
SAMORZĄDOWYMI, INNYMI
W ZAKRESIE REPREZENTOWANEJ DYSCYPLINY:

Nawiązano współpracę z Komisją Historyczną PAU, Kasą im. Mianowskiego, Towarzystwem Naukowym Warszawskim, Towarzystwem Historii Edukacji.

Finalizowane jest porozumienie z władzami samorządowymi miasta Płońsk oraz z Kasą im. Mianowskiego Fundacji i Popierania Nauki w sprawie organizowania dorocznych konkursów o Nagrodę im. Jana Jędrzejewicza, Płończczanina, wybitnego i cenionego na arenie międzynarodowej uczonego astronoma, doskonałego pularyzatora wiedzy. Komitet wchodzi do Kapituły organizującej i oceniającej zgłoszone do nagrody publikacje. Pierwsza edycja będzie w 2013 r.

IX. POZOSTAŁE INFORMACJE, ISTOTNE ZE WZGLĘDU NA SPECYFIKĘ DZIAŁALNOŚCI KOMITETU

Ponieważ cała pierwsza część roku 2012 poświęcona była sprawom organizacyjnym, Komitet przede wszystkim nawiązywał kontakty z instytucjami i osobami oraz wypracowywał metody działania. Ograniczone możliwości finansowe nie pozwalają ani na zamawianie ekspertyz, ani inną szerzej zakreśloną działalność.

Aktualne przepisy regulujące skład sekcji Komitetu i możliwości finansowania inicjatyw (konferencje, wyjazdy) zawężają działalność i zakres prac sekcji Komitetu przede wszystkim do odbywania wewnętrznych spotkań, co utrudnia konsolidację środowiska. Działalność Komitetu w praktyce ogranicza się do bezinteresownych działań ludzi dobrej woli.

Kalina Bartnicka

sporządził zestawienie *Michał Piekarski* – sekretarz techniczny

41. MIĘDZYNARODOWY KONGRES HISTORII FARMACJI, PARYŻ, 10–14 WRZEŚNIA 2013 ROKU

Czterdziesty pierwszy Międzynarodowy Kongres Historii Farmacji, organizowany co dwa lata przez International Society for the History of Pharmacy, odbył się w Paryżu w dniach 10–14 września 2013 r. Gospodarzem Kongresu było Société d'Histoire de la Pharmacie (Towarzystwo Historii Farmacji), którego prezydentem jest obecnie prof. Olivier Lafont. Obrady kongresowe odbywały się w salach Les Cordeliers, gdzie mieszczą się jednostki naukowo-dydaktyczne Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Piotra i Marii Curie.

Obrady Kongresu toczyły się przez trzy dni w dwóch blokach tematycznych: „Historia historii farmacji” oraz „Życie i działalność Antoine’a Parmentiera”. W 2013 r. przypada 100. rocznica utworzenia Francuskiego Towarzystwa Historii Farmacji – pierwszego tego typu stowarzyszenia na świecie i z tego względu wiele prezentowanych podczas Kongresu prac dotyczyło znaczenia działalności tego Towarzystwa we Francji, a także jego wpływu na podjęcie podobnych inicjatyw w innych państwach. Prezentacje pokazywały ponadto, w jaki sposób historia farmacji rozwijała się w różnych krajach.

Referaty dotyczące życia i działalności Antoine’a Augustina Parmentiera (1737–1813) – francuskiego farmaceuty wojskowego, który w latach 1756–1763 pełnił funkcję naczelnego aptekarza armii francuskiej związane były z przypadającą właśnie 200. rocznicą jego śmierci. Parmentier interesował się m.in. zagadnieniami higieny, żywności i żywienia oraz upowszechnił m.in. spożycie ziemniaków, będących podstawą jego posiłków podczas niewoli pruskiej. Jego działalność w znaczny sposób pomogła biedniejszej ludności dotkniętej klęską nieurodzaju w latach 80. XVIII wieku.

ACADÉMIE INTERNATIONALE
D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE

*Médaille "Carmen Francés"
d'histoire de la Pharmacie*

*Le Jury de la Médaille "Carmen Francés" on décidé
donner la Médaille cette année 2013 au*

PROF. DR. JADWIGA BRZEZINSKA

*pour son travail sur l'histoire de la Pharmacie réalisée
durant beaucoup des années dans cette matière.*

Paris, 11 Septembre 2013

Le Président du Jury

H. Carmen Francés

Le Secrétaire du Jury

Rosendo Colapinto

Ryc. 1 Dyplom dla dr Jadwigi Brzezińskiej

Kongres rozpoczął się wykładem prof. Oliviera Lafonta, poświęconym różnym aspektom aktywności Francuskiego Towarzystwa Historii Farmacji, m.in. sylwetkom prezydentów oraz publikacjom. Program Kongresu obejmował 5 wykładów plenarnych, 79 prezentacji referatowych i 76 posterów. Prezentacje odbywały się w językach francuskim, niemieckim lub angielskim. Uczestnicy Kongresu mogli także obejrzeć film o Henrym Moissanie (1852–1907) – francuskim chemiku i farmaceutyce, który w 1906 r. otrzymał Nagrodę Nobla za wyodrębnienie i badania fluoru oraz zbudowanie elektrycznego pieca łukowego.

W Kongresie uczestniczyli przedstawiciele większości krajów europejskich oraz Japonii, Iranu, Stanów Zjednoczonych Ameryki, Kolumbii i Argentyny. Polskę reprezentowali członkowie Polskiego Towarzystwa Farmaceutycznego z Białegostoku, Gdańska, Krakowa, Poznania i Warszawy. Iwona Arabas przedstawiała referat o zbiorach farmaceutycznych w gabinecie historii naturalnej założonym przez księżną Annę Jabłonowską w Siemiatyczach. Anita Magowska wystąpiła z pracą o symbolicznym znaczeniu roślin leczniczych w polskim malarstwie w latach 1870–1914 oraz z plakatem o farmaceutach uczestniczących w Powstaniu Styczniowym (1863–1865). Zbigniew Bela przygotował poster dotyczący prochu strzelniczego stosowanego jako lekarstwo w homeopatii oraz plakat na temat polskiej farmakopei wojskowej wydanej w 1794 r., dzięki któremu został wyróżniony. Elżbieta Rutkowska natomiast zaprezentowała w formie plakatu zagadnienia popularyzacji historii ziołolecznictwa w czasopiśmie „Pancea” (2002–2012).

Kongresy są także okazją do zebrań Komitetu Wykonawczego Międzynarodowego Towarzystwa Historii Farmacji (ISHP) z przedstawicielami narodowych organizacji. W pierwszym dniu Kongresu dowiedzieliśmy się o rezultacie wyborów do komitetu wykonawczego na lata 2014–2015, którego prezydentem została ponownie prof. dr. Christa Kletter z Austrii. Podczas posiedzenia ogłoszono również decyzję komitetu o wyborze Turcji jako miejsca Kongresu w 2015 r. oraz zgłoszenie propozycji Polskiego Towarzystwa Farmaceutycznego organizacji Kongresu w Warszawie w 2017 r.

Bardzo ważnym dla nas wydarzeniem była sesja l'Académie International d'Histoire de la Pharmacie (Międzynarodowej Akademii Historii Farmacji), na której uhonorowano dr. Jadwigę Brzezińską „Medalem za zasługi w dziedzinie historii farmacji”. Odznaczenie to zostało ufundowane przez prof. dr. Marię del Carmen Francés Causapé z Madrytu, wieloletnią prezydent Akademii, z myślą o zasługach wybitnych historyków farmacji z całego świata. Medal został zaprojektowany przez znanego francuskiego artystę Philippe Arnault w 1998 r.

Organizatorzy Kongresu zaprosili nas m.in. do Muzeum Wojskowej Służby Zdrowia, Narodowego Muzeum Ceramiki, Muzeum Materii Medycznej, na wystawę na temat Parmentiera w Pałacu Inwalidów i wystawę kolekcji farmaceutycznej Izby Aptekarskiej w Paryżu.

Ryc. 2

Ryc. 3

Ryc. 2 i 3 Awers i rewers „Medalu za zasługi w dziedzinie historii farmacji”
(Medalla al Merito en Historia de la Farmacia)

Kongres był okazją do spotkania historyków farmacji pochodzących z kilkudziesięciu krajów. Mogliśmy wymienić się uwagami co do kierunków prowadzonych przez nas badań i przyszłości tej dziedziny nauki. Mamy nadzieję, że w 2017 r. Kongres odbędzie się w Warszawie.

Iwona Arabas
Elżbieta Rutkowska

HISTORIA NAUKI NA MIĘDZYNARODOWYM SYMPOZJUM
CORRESPONDANCES D'ÉRUDITS: POLOGNE, LITUANIE, FRANCE
AUX XVIIIe ET XIXe SIÈCLES
NA UNIWERSYTECIE ZACHODNIEJ BRETANII W BRÉSCIE

W dniach 18 i 19 października 2012 na Uniwersytecie Zachodniej Bretanii w Breście odbyło się międzynarodowe sympozjum *Correspondances d'érudits: Pologne, Lituanie, France aux XVIIIe et XIXe siècles* (Korespondencja erudyków: Polska, Litwa, Francja w XVIII i XIX wieku). W sympozjum zorganizowanym przez prof. Marie-France de Palacio, autorkę i współautorkę licznych publikacji na temat francusko-litewskich stosunków kulturalnych i naukowych, wzięli udział specjaliści z Francji, Holandii, Polski, Litwy i Białorusi. Na trzynaście wygłoszonych referatów aż siedem przedstawiało problematykę związaną z historią nauki. Inga-Walc Bezombes z Maison Victor Hugo w Paryżu przedstawiła referat na temat korespondencji i wspomnień Aleksandra Chodźki *Alexandre Chodźko: correspondance et memoires* (Alexandre Chodźko: korespondencja i pamiętniki). Z punktu widzenia historii nauki szczególnie interesująca była analiza korespondencji Chodźki z Franzem Woepcke (1826-1864), niemieckim orientalistą i matematykiem na temat arabskiej algebry, a zwłaszcza pierwszych europejskich wydań dzieł Omara Khayyáma (1048-1131) i Fakhria Muhammada Alkarkhiego (953-1029) oraz przypomnienie zabiegów Chodźki, już wówczas wybitnego orientalisty, w poszukiwaniu jakiegokolwiek pracy we Francji. Ingrida Bakutyte z Uniwersytetu w Lejdie przedstawiając w referacie *La correspondance française de J. Lelewel, présente en Lituanie* (Francuska korespondencja J. Lelewela w zbiorach litewskich) listy Joachima Lelewela ze zbiorów wileńskich omówiła historię rozwoju europejskiej numizmatyki i przypomniała francuskich korespondentów Lelewela. Anne Marie Nida z Marsylii, autorka odkrycia rękopisu Wiklińskiego w bibliotece Carnegie na Mauritiusie i pierwszego wydania relacji podróży Kajetana Wiklińskiego na Madagaskar, wyspy Oceanu Indyjskiego oraz do Indii, przedstawiła w referacie *Les voyages du chevalier de Wikliński, gentilhomme polonais* (Podróże kawalera Wiklińskiego, polskiego szlachcica) rezultaty poszukiwań korespondencji Wiklińskiego we francuskich archiwach. Także w referacie Pierra-Jeana Dufiefa z Uniwersytetu Paris Ouest Nanterre *Charles-Edmond Chojecki et le cercle Goncourt* (Charles-Edmond

Chojecki i krąg Goncourtów) pojawiały się wątki związane z historią nauki m.in. jakże ważna rola tego publicysty, podróżnika i dziennikarza dla egiptologii i rozwoju francuskiej orientalistyki oraz badań północnej części oceanu Atlantyckiego. Alexandre Stroev z Université Sorbonne Nouvelle, Paris III omówił w referacie *La correspondance savante du comte Michał Jan Borch* (Naukowa korespondencja hrabiego Michała Jana Borchy) sylwetkę polskiego przyrodnika i podróżnika przypominając jego zasługi dla geologii południa Europy, pionierskie propozycje bioindykacji złóż mineralnych, badania trufli we Włoszech oraz ostatnie rezultaty poszukiwań korespondencji Borchy we Francji, Rosji i na Łotwie. Irena Buckley i Loïc Boizou z Uniwersytetu w Kaunas w wystąpieniu p.t. *Les correspondances des scientifiques de l'université de Vilnius au XVIIIe et XIXe siècles: les traces de la France dans le monde académique vilnois* (Korespondencja naukowców Uniwersytetu Wileńskiego w XVIII i XIX wieku: francuskie tropy w wileńskim środowisku akademickim) przedstawili analizę listów Georga Forstera, oraz korespondencji Jana Śniadeckiego z Jacques-Antoinem Cousin szczególnie nacisk kładąc na „akcenty francuskie” m.in. porównanie francuskiego i niemieckiego modelu nauki, polemiki towarzyszące próbom balonowym w Wilnie, krytykę pracy i dorobku Giliberta ze strony Forstera. Piotr Daszkiewicz z Muséum National d'Histoire Naturelle w referacie *De Guettard à Bory Saint-Vincent-la Lituanie et la Pologne dans la correspondance et les notes des naturalistes français* (Od Guettarda do Bory Saint-Vincent-Litwa i Polska w korespondencji i zapiskach francuskich przyrodników) przedstawił opisy Litwy i Polski w korespondencji i zapiskach Jean-Etienne Guettarda, Jean-Emmanuela Giliberta, Eugène Patrina, Jacques-Henri Bernardin de Saint-Pierre, Balthasara Hacqueta, Antoina Gouana, Jeana Hermanna oraz uczonych przyrodników oficerów napoleońskiej armii m.in. Dominiqua-Jeana Larreya, Jean-Philippa Graffenauera, Jean-Baptiste Bory de Saint-Vincent. Ostatni z referatów *Cuvier et Bojanus: à la recherche de la correspondance des deux grands naturalistes entre Paris et Vilnius* (Cuvier i Bojanus: w poszukiwaniu korespondencji dwóch wielkich uczonych pomiędzy Paryżem, a Wilnem) został wygłoszony przez Philippa Edela z Cercle d'histoire Alsace-Lituanie i poświęcony był korespondencji Ludwika Bojanusa z Georgesem Cuvierem oraz poszukiwaniu śladów kontaktów pomiędzy tymi uczonymi w archiwach w Paryżu, Strasbourgu, Darmstadt i Wilnie.

Piotr Daszkiewicz

WSKAZÓWKI DLA AUTORÓW

1. Redakcja KHNiT przyjmuje wyłącznie materiały nigdzie nie publikowane
2. Objętość tekstów nie może przekraczać 2,5 arkusza autorskiego łącznie z przypisami i materiałem ilustracyjnym [100 000 znaków pisarskich, około 55 str. znormalizowanego maszynopisu].
3. Przypisy należy redagować wg następującego wzoru:
 - a) - opis druku zwarteo: Imię nazwisko: Tytuł. Miejsce i rok wydania s. [trona]
- praca zbiorowa Imię nazwisko: Tytuł, [w:] Tytuł. Red. Miejsce i rok wydania s. [trona] od-do.
 - b) opis artykułu: Imię nazwisko: Tytuł artykułu. „Tytuł czasopisma” rok t. [om] s. [trona] od-do.
 - c) przy powtórny i dalszych cytowaniach pozycji:
 - I. [mię] Nazwisko, skrót tytułu, s. [jeżeli cytowane jest więcej niż jedno dzieło autora];
 - I. [mię] Nazwisko, dz.cyt. s. [jeżeli w dokumentacji występuje jedna pozycja].
4. Dokumentację należy przygotować w formie przypisów. W wyjątkowych przypadkach cytowania literatury w sposób przyjęty w piśmiennictwie przyrodniczym zapis bibliograficzny musi być taki sam, jak w przypisach.
5. Do tekstu należy dołączyć streszczenie do tłumaczenia na j. angielski [około 1 str.] z podaniem terminów specjalistycznych.
6. Materiały przyjmujemy w postaci wydruku komputerowego wraz z wersją elektroniczną [dyskietka, płyta, załącznik "mailowy"] w edytorze Word.

Redakcja
„Kwartalnika Historia Nauki i Techniki”

WYKAZ DO AUTORÓW

Redakcja „Kwartalnika Historii Nauki i Techniki” informuje, że streszczenia drukowanych w „Kwartalniku” artykułów będą zamieszczane w formie elektronicznej w THE CENTRAL EUROPEAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES (<http://cejsh.icm.edu.pl>). W związku z tym do artykułów należy dołączać streszczenia w języku polskim lub angielskim, których objętość nie powinna przekraczać 1.500 znaków (w szczególnie uzasadnionych wypadkach 2.000 znaków), zawierające zwięzłe uzasadnienie podjętych badań, prezentację uzyskanych wyników i w miarę możliwości omówienie zastosowanej metody badawczej, a także słowa kluczowe (o ile możliwe w języku angielskim).

Jednocześnie prosimy autorów o podanie swoich danych – stopnia, tytułu naukowego i miejsca zatrudnienia (pełnej nazwy i adresu) oraz danych o współautorach; w przypadku osób emerytowanych – adresu domowego lub innego adresu do korespondencji.

Redakcja

„Kwartalnika Historia Nauki i Techniki”

WARUNKI PRENUMERATY

Prenumerata krajowa:

Przez „RUCH” S.A. - wpłaty na prenumeratę przyjmują Zespoły Prenumeraty „RUCH” właściwe dla miejsca zamieszkania. Termin przyjmowania wpłat na prenumeratę krajową do 5-go każdego miesiąca poprzedzającego okres rozpoczęcia prenumeraty. **Infolinia 0-801-443-122; www.prenumerata.ruch.com.pl**

Prenumerata opłacana w złotychkach ze zleceniem wysyłki za granicę:

Informacji o warunkach prenumeraty i sposobie zamawiania udziela „RUCH” S.A. Biuro Kolportażu - Zespół Obrotu Zagranicznego, 03-236 Warszawa, ul. Annopol 17 a telefony +48/22/ 693 67 75, +48/22/ 693 67 82, +48/22/ 693 67 18

www.ruch.pol.pl

Prenumerata opłacana w PLN: przelewem na konto w banku PEKAO S.A. IV O/Warszawa, **6812401053111100004430494** lub w kasie Oddziału.

Dokonując wpłaty za prenumeratę w Banku czy też w Urzędzie Poczтовым należy podać: nazwę naszej firmy, nazwę banku, numer konta, czytelny pełny adres odbiorcy za granicą, okres prenumeraty, rodzaj wysyłki (p-tą priorytetową czy ekonomiczną) oraz zamawiany tytuł.

Warunkiem rozpoczęcia wysyłki prenumeraty, jest dokonanie wpłaty na nasze konto.

Prenumerata opłacana w dewizach przez odbiorcę z zagranicy:

- przelewem na nasze konto w banku SWIFT banku: PKOPPLPWXXX

w USD PEKAO S.A. IV O/W-wa IBAN PL54124010531787000004430508

w EUR PEKAO S.A. IV O/W-wa IBAN PL46124010531978000004430511

po dokonaniu przelewu prosimy o przesłanie kserokopii polecenia przelewu z podaniem adresu i tytułu pod nr faxu **+48 0-22 532-87-31**.

- czek wystawiony na firmę „RUCH SA OKDP” i przesłany razem z zamówieniem, listem poleconym na nasz wyżej podany adres.

- karty kredytowe VISA i MASTERCARD płatność **<http://www.ruch.nor.pl>**

Zamówienia na prenumeratę w wersji papierowej i na e-wydania można składać bezpośrednio na stronie www.prenumerata.ruch.com.pl. Ewentualne pytania prosimy kierować na adres e-mail: prenumerata@ruch.com.pl lub kontaktując się z Infolinią Prenumeraty pod numerem: 22 693 70 00 – czynna w dni robocze w godzinach 7⁰⁰ – 17⁰⁰.

Koszt połączenia wg taryfy operatora.

* * *

Zamówienia na prenumeratę „Kwartalnika” można kierować również bezpośrednio do wydawcy, wpłacając należność na konto: IHN PAN, Nowy Świat 72, 00-330 Warszawa. Bank Przemysłowo-Handlowy w Warszawie XIV Oddz. w Warszawie nr 13 1240 6247 1111 0000 4977 8414

Koszt rocznej prenumeraty 1 egz. „Kwartalnika HNiT” wynosi 120,- zł

For subscription to this quarterly journal please address:

Institute for History of Science, Nowy Świat 72, p. 245, 00-330 Warszawa, Poland, tel.: +48 (22) 6572746; fax: +48 (22) 826 61 37

Archiwalne numery można nabyć lub zamówić w Instytucie Historii Nauki PAN